

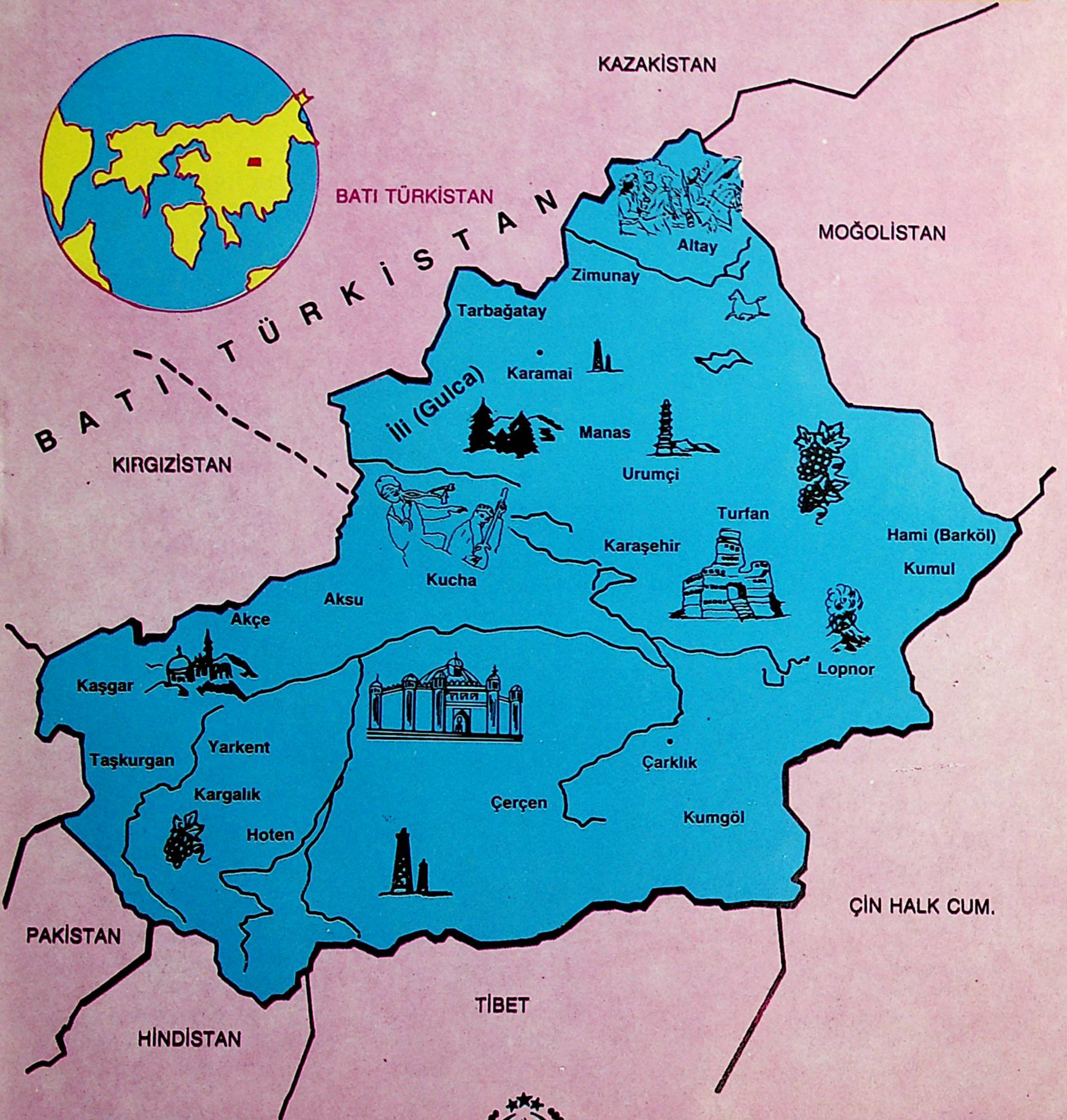
QUARTERLY JOURNAL OF CULTURAL STUDIES

D O Ğ U

3 AYLIK İLİM VE KÜLTÜR DERGİSİ

TÜRKİSTAN'IN SESİ

VOICE OF EASTERN TURKISTAN

D. TÜRKİSTAN ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINI

No: 2 (30) Yıl: 8 Cilt: 4 Fiyatı: 6.000 TL.

3 Aylık İlim ve kültür dergisi

Doğu Türkistan Araştırma Merkezi

Sayı: 2 (30) Yıl: 8 Cilt: 4

KURUCUSU/ KURGUÇISI
İSA YUSUF ALPTEKİN

***

SAHİBİ / İGİSİ
MEHMET RIZA BEKİN
Doğu Türkistan Vakfı Bşk.

***

GENEL YAYIN MÜDÜRÜ
UMUMİ NEŞRİYAT MÜDÜRİ
İSMAIL CENGİZ

***

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
MESUL TEHRİR MÜDÜRİ
Kadir AHAN

***

TEKNİK MÜDÜR
TEHNİK MÜDÜRİ
Erol KAYMAKDIZGI / TÜZGÜÇİ
Z. GEZERABONE / MÜŞTERİ
Mehmet KAŞGARLI

***

OFSET HAZIRLIK
NEŞİR KILGUÇI
HASRET AJANS
CİLT-BASKI / BASKUÇI
KUŞAK OFSET

Tel: 527 43 01

ABONE ŞARTLARI
MÜŞTERİ BOLUŞ ŞARTI
Yurt içi: 24.000 TL.
Yurt dışı : 20 Dolar
Fiatı / Bahası: 6.000 TL.

***

İDARE YERİ

Millet Cad. Küçüksaray Ap.
26/3 Aksaray-İSTANBUL

Tel : 524 41 21

Fax : 524 41 21

Bu dergiye katkıda bulunan yazarların görüşleri Doğu Türkistan Vakfı'nı ve Doğu Türkistan Araştırma Merkezi'ni ilzam etmez. Yazarlar kaynak belirtilerek kullanılabilir.

Sevindirici Bir Gelişme

Vakıflar Genel Müdürlüğünce Vakfımıza tahsis edilen Şehzade Camii'nin yanındaki önemli tarihi yapılardan biri olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Medresesi'nin restorasyon çalışmalarına başlamış bulunmaktayız.

İçerisinde 16 çalışma odası, 500 m2 genişliğinde orta avlusu(bahçesi), bir camisi ve bir sohbet salonu olan bu medresenin, Vakfımızın kontrolünde 'Türkistan Araştırmaları Merkezi olarak kullanılması düşünülmektedir.

Türkistan Müzesi, Türkistan Kütüphanesi, Türkistan Dershanesi, Türkistan Mutfağı, Türkistan Misafirhanesi vs. gibi çeşitli bölümlerin olacağı bu medresenin tamamlanması için hemşerilerimizin, hayırsever dost ve kuruluşların ve okuyucularımızın aynı ve nakdi yardımlarına ihtiyacımız olduğu şüphesizdir.. Türk Kültür Hayatına kazandırılacak bu eser için yardımlarınızı bekliyoruz.

Mutlu günler dileğimle.

Em. Gen.M.Rıza BEKİN
D.Türkistan Vakfı Başkanı

BASYAZI

M.Rıza Bekin
Sevindirici Bir Gelişme 1

AYIN KONUSU

Muzaffer Özdağ
Türkiye'nin Asya Siyaseti 3

AYIN YAZISI

Yuan Wing Li - I. Cengiz
Doğu Türkistan'ın 949-984 arasındaki Nüfus Değişimi 8

ROPORTAJ

Kemal Çapraz
Olcas Süleymanoğlu'nun Görüşleri 22

TURK DUNYASI

Abdulhamit Avşar
Türk Dünyasındaki Gelişmeler ve Doğu Türkistan 24

TARİHTE BU AY

Kaşgarlı İsmail Cengiz
Kalem ve Kılıç Mücahidi
M.Emin Buğra 25

EDEBİYAT

Nuraniye Hidayet
Karahanlılar Devrinde
Uygur Halk Edebiyatı 27

FOLKLOR

Baran Dural
Doğu Türkistan Milli
Başlıkları (Dobbalar) 30

DİL - TİL

Zeynep Engin
Kazakça Atasözleri ve
Deyişleri 32

SOHBET

Gulamettin Pahta
Ahmet Kabaklı ile Amerika'da
Bir Sohbet 34

TARİH

Heinz Spangenberg
Büyük Göçler Arasında Yakup
Beğ'in Kısa İmparatorluğu 36

HIKAYE - KOCAK

Mesut Sabri Baykuzu
Niyaz Kız 39

OKUYUCU MEKTUBU

M.Günaydın-A.Kaygusuz
Türkistan'da Yaşadım 42

HABERLER

TARANCILAR DERİ SANAYİ VE TİC. A.Ş.

Dursun Tarancı ve Kardeşleri

TÜRKİYE'DE...

DOĞU TÜRKİSTAN'DA...

VE YAKINDA...

KAZAKİSTAN'DA...

DERİ SANAYİNDE ÖNCÜ KURULUŞ

TARANCILAR LEATHER WEAR COMPANY

ADDRESS :

Fab.: Güderici Sok. No: 46
Kazlıçeşme - İstanbul / TÜRKİYE

TEL :
582 52 76 - 582 96 41 - 582 71 17

TELEX :

30591 Duta tr.

REPRESENTATIONS :

Çin Halk Cumhuriyeti /Doğu Türkistan
S.S.C.B. Moskova /Kazakistan

TÜRKİYE'NİN ASYA SİYASETİ

MUZAFFER ÖZDAĞ*

GİRİŞ :

Yeni Türkiye'nin; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin iç ve dış politikalarının değişme esası iç ve dış barışı korumak, bütün Dünya ile barış içinde bulunmaktır.

Türkiye'nin Asya politikası da doğal olarak bu esasa bağlı bulunmaktadır. Barışın sağlanması, korunması kuvvet dengelerinde değişmelerin gelişmelerin, meşru hayati çıkarların, güvenlik ihtiyaçlarının dikkate alınarak duruma uygun tedbirlerin alınması, düzeltmelerin yapılması ile sağlanabilir.

Türkiye'nin yaşadığımız, geleceğe açılan zaman kesitinde Asya politikasının esaslarını tasarlama, alınacak tedbirleri belirleme için öncelikle bulunduğumuz mevki ve durumu tesbiti ve bu noktadan Asya'ya yerküreyi kavrayan bir görüş açısı ile bakmayı zaruri görüyorum.

TÜRKİYE'NİN KÜRE ÜZERİNDEKİ MEVKİİ

Türkiye siyasi coğrafya ve jeopolitik bilimlerinde "Eski Dünya", "Dünya Adası" diye adlanan, tanımlanan Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarının oluşturduğu büyük kara blokunun eklemlendiği merkez bölgesinde, bu kıtalar arasında doğu-batı, güney-kuzey yönlerinde geçişlere imkan veren deniz, su, kara ve hava yollarının ana kavşağı, köprüsü, kapısı, kilidi olma mevkiinde bulunan, çağlar dolduran zaman diliminde Doğu Roma(Bizans) ve Osmanlı Türk İmparatorluğu gibi süper güçlerin siyasi, askeri, iktisadi kudretine nüve, kaynak, mesnet olmuş, doğal bir iç kale özelliği taşıyan bir alan üzerinde kurulu yaklaşık 60 milyon nufusa sahip, milli, demokratik laik bir devlettir.

Kalkınma ve gelişme çabasını, sanayileşmeyi sürdürmektedir.

Türkiye halkı, Türkiye Türklüğü Eski Dünya'nın merkezi bölgesinde yurt kurmuş ve bu kıtalar üzerinde yüzyıllar, çağlar boyu egemen olmuş devletler, medeniyetler kurmuş büyük bir milletin Türk Milletinin Türkiye'de yaşayan koludur. Siyasi varlık ve bağımsızlığını koruyan, sürdüren bölümüdür.

Türklüğün geçmişte izlediği siyaset onu cihanın bütün güçleriyle bütün milletleriyle, bu güçlerin koalisyonlarıyla sürekli husumet ve savaş durumuna sürüklemiş bulunduğu için Türk gücünün israfına, yıpranmasına, egemen buldukları sahalarda crimelerine, bu sahalari terke zorlamalarına, nihayet öz yurtlarının da hasım güçlerin çepeçevre saldırısı ve tabii milletlerin başkaldırısı ile parçalanıp paylaşılması felaketine maruz bırakmıştır.

Bu felaketten kendini koruyabilen yegane Türklük alanı, Türkiye olmuştur...

Batılı emperyalist güçlerin yıkıp paylaşmağa kararlı oldukları, Halife Sultan yönetiminde, İslami ümmet ideolojisi ile İslam dışı alemle nazarı ruhi, fikri planda sürekli savaş durumunda bulunan Osmanlı Cihan Devleti'nin çöküşü anında

enkaz altında gömülüp yok edilmek istenen Türkiye Türklüğü girdiği ölüm kalım savaşında bin yıl şerefle taşıdığı iman bayrağı altında kendinden başka millet kalmadığını görünce sadece kendisi için devlet olmaktan başka bir çıkış yolu olmadığını idrakine ermiş ve milli egemenlik esaslarına dayalı, alemle sürekli savaş tenbihi yaratacak, yaşanan gün içinde real politik yönünden yararı tutarı kalmadığı anlaşılan saltanat ve ümmet ideolojilerinin ipoteğinden kurtulmuş laik milli devlet olarak teşkilatlanmıştır.

Yeni Türkiye'nin zaferden sonra günümüzde de devam eden temel çabası bütün bir alemle savaş halinde bulunmanın özellikle gerileme ve yıkılış devrelerinde varlığında, bünyesinde açtığı yaraları onarmak, bilim, teknik ve iktisat planında sürmekte olan yarışta kaybettiği zaman ve mesafeyi kapamak, tüm gücünü barış içinde gelişmeye tahsis etmek, hakka, insanlığa sevgi ve saygıdan çok üstünlüğünü isbat etmiş kuvvete dayalı mer'i dünya düzeninde hakim mevkilerini koruyan güçlerin baskı ve tertiplerine karşı varlığını, hak eşitliğini, saygınlığını koruyabilecek durum ve hazırlık içinde bulunmak.

Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde yaptığı anlaşmaların, siyasi ittifakların, NATO üyeliğinin Avrupa Topluluğu'na girişle ilgili çaba ve beklentilerinin manası ve amacı budur. Barışı güvene alma ve kalkınmasını barış ve güvenlik içinde ikmal etme...

Büyük kurucu Atatürk öncelikle yakın komşularla samimi bir dostluk ve karşılıklı olarak hayati menfaatlere saygılı işbirliği ile Türkiye çevresinde geniş bir barış ve güvenlik alanı oluşturmağa itina eder. Bu mes'ut neticeyi temin ederken alınan kararların kısa bir süre önce Osmanlı Tebaası ve komşumuz olan milletlerin ayaklanma ve savaş döneminde açmış oldukları yaraların, vermiş oldukları zararların dinmeyen acılarının duygusal bir engel teşkil etmesine meydan vermez. Atatürk, Arap ayrılık hareketinin, isyanının sebebiyet verdiği kanlı trajediyi bütün safhalarıyla yaşadığı halde Arap milletlerinin bağımsızlığına saygı gösterir. Önderlerini, gafil önderlerini aşağılamaktan kaçınır.

Atatürk, Türkiye'nin Rusya ile; Sovyetler Birliği ile münasebetlerini de tarihin ön yargılı ve

duygusal yorumundan doğacak ipoteğinden kur tarmağa itina eder. Türk-Rus dostluk ve işbirliğine önem verir. Türkiye'yi, Türklüğü Ruslukla yeni bir savaşa sokacak bir duruma düşürmemeye itina edilmesi gerektiğini vurgular. Bu politikayı izlerken Türkiye'nin kabili istihsal menfaatlerini korumağa ve geleceği güvene almağa da itina eder.

Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri genel hatları ile politikaya sadık kalırlar. Türkiye, Selçuklu ve Osmanlı tarihlerinin hiçbir döneminde görülmemiş şekilde zuun bir barış dönemini idrak eder. Yanık, yıkık, yoksul bir yurttan saniyiden, sanatçıdan, eğitim-öğretim kurumlarından, sermayeden yoksun, genç nesilleri savaşlarda kırılmış, kalan nüfusu hastalıklarla boğuşan yıpranmış 13 milyon nüfuslu ilkel bir tarım ülkesi zemininde inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı terkiibinden ayrılan daha zengin topraklara, kaynaklara, desteklere sahip gayrimüslim veya müslim milletlerin, devletlerin hepsinden ileri istikrarlı ve daha güçlü, kudretli bir konumda bulunmakta ve gelişmesini sürdürmektedir.

Dünya dengeleri sürekli değişir. Güncel politik zaruretlere, jeopolitik kanuniyet ve gerçekleri iptal edemez, sürekli gözardı edemez.

Türkiye politikasını düzenlerken küresel bütünlükte bu değişme ve gelişmelerini de dikkate almak zorundadır.

Türkiye'nin değişmez temel ve güvenlik esası edindiği BARIŞ ancak böyle korunabilir.

Önem ve Ağırlığı Artan Ana Kara Kitle : KOCA ASYA

Kadim ve parlak medeniyetlerin beşiği Asya kıt'ası, altı kıt'anın en genişidir. Eski dünya kara alanının % 53'nü aşan Asya'nın yüzölçümü Afrika ve Avrupa kıt'alarının toplamından büyüktür. Batı siyasi coğrafya biliminin dini ve ideolojik

Günümüzde de dünyanın en geniş (en büyük) kara devleti bu eksen üzerinde kurulu bulunmaktadır. 22.400.000. Km² genişliğindeki S.S.C.B.nin Ural sıra dağları doğusunda tüm Sibirya'yı ve Batı Türkistan'ı kapsayan bölümü 17.500.000. km² genişliğindedir. Sovyet Asyası Asya kıt'asının yaklaşık % 40'nı kaplamaktadır.

Yaşanan gün içinde dünyanın ikinci süper askeri gücü konumunda bulunan Sovyetler Birliği, devletlerarası nüfus sıralamasında dünya'da ve Asya'da üçüncü durumdadır. Sovyetler Birliği

sebeplerle Avrupa hudutlarını Ural dağlarına, Hazer Denizi kıyılarına kadar ileri sürmesine itibar olunmazsa Sovyetler Birliği'nin Urallar batısındaki topraklarının önemli bir bölümünün de Asya kıt'asına dahil olduğu kabul edilebilir. Gerçekte step kuşağının batı ucuna Karpat Dağlarına, Macar Ovasına kadar Asya kıt'ası ile Avrupa arasında önemli bir engel bulunmamaktadır.

Bu konumuyla Avrupa (Batı Avrupa), Asya'nın batı ucunda bir büyük yarımada görünümü kazanmaktadır. Esasen kuzey Asya ile doğu Avrupa'nın bir bütün teşkil etmesinin Avrasya eksenini üzerinde büyük imparatorluklar kurulmasının sebebi step kuşağının büyük bir ana cadde oluşturmasıdır.

nüfusunun (286.M.) yaklaşık % 35'i Sovyet Asya'sında yaşar.

***

Asya'nın ve Dünyanın en kıdemli medeniyet ve devletlerinden biri olan Çin, dünyanın ve Asya'nın en büyük nüfusa sahip ülkesidir. Çin nüfusu toplam dünya nüfusunun yaklaşık % 20'sini Asya kıt'ası nüfusunun ise % 37'sini aşma istidadındadır.

Sovyet Asyası ve Çin ülkesi, adalar dışında kalan asya kıt'a blokunun yaklaşık % 65'ini kapsamaktadır.

Tarih boyunca zengin doğal kaynakları ve birikmiş serveti, fatih güçlerin daimi ilgi alanı ve

hedefi olan Hint alt kıt'ası, dünyanın en yoğun ve büyük nüfuslu kompartımanlarından birini teşkil etmektedir.

Siyasi yönden bölünmüş Hint alt kıt'asında; Hindistan (B.D.), dünyanın Çin'den sonra ikinci büyük nüfusa sahip ülkesi konumunda bulunmaktadır. Hindistan B.D.nin yüzölçümü 3.288.000 km², nüfusu 1980'de 680 milyondur.(2000 yılında 994 milyon) Bu nüfus çoğalma hızını korumaktadır.

Hint alt kıt'asında Pakistan ve Bangaldeş, büyük ve yoğun nüfuslu ve nüfusları süratle artı devletlerdir. Pakistan 1980'de 83, 2000 yılında ise 134 milyonla dünya nüfus sıralamasında 8 nci, Bangaldeş ise 1980'de 90 milyon, 2000 yılında 141 milyon nüfusla yedinci sıradadır.

Asya kıt'asının doğusunda ve güneydoğusunda Okyanuslara açılan kıyıları çevresinde ve açığında sıralanan adalar, takımadaları kümesinde Asya nüfusunun % 13'ü barınmaktadır.

Sanayileşmede ve deniz gücü oluşturmada ön almak suretiyle Uzak Doğu'nun İngilteresi korumuna giren Japonya, ikinci dünya savaşında ağır ve kesin yenilgisine rağmen toparlanmış, yüksek eğitilmiş, olağanüstü çalışkan, disiplinli 128 milyona erişen nüfusuyla küçük yüzölçümüne (372.000 km²), doğal kaynak ve servetlerden yoksunluğuna rağmen Dünyanın ekonomik planda ikinci süper gücü mevkiine yükselmiştir.

Bütün dünyayı sömürgeci denetimlerine almak isteyen Batılı güçler karşısında kadim medeniyetinin araç ve usullerinin yetersizliğini kavrayarak batılılaşmayı zaruri gören ancak batılılaşmayı modern bilim ve teknolojiyi benimsemiş, çalışmayı, hayatı, üretimi sürekli geliştirilen ve yineden üretilen bilim ve teknolojiye göre düzenleme şeklinde anlayan Japonya, bu anlayış çerçevesindeki uygulamasıyla eriştiği başarı ve oluşturduğu güçle Doğu ve Güneydoğu Asya halkları için etkili bir örnek teşkil etmektedir. Güney Kore, Tayvan ve diğer ülkeler de süratle sanayi gücü olma yolundadır.

Takımadalar üzerinde kurulu Endonezya,

Türkiye, Selçuklu ve Osmanlı tarihlerinin hiçbir döneminde görülmemiş şekilde uzun bir barış dönemini idrak eder. Yanık, yıkık, yoksul bir yurttan, saniyeden, sanatçıdan, eğitim-öğretim kurumlarından, sermayeden yoksun, genç nesilleri savaşlarda kırılmış, kalan nüfusu hastalıklarla boğuşan yıpranmış 13 milyon nüfuslu ilkel bir tarım ülkesi zemininde inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı terkiibinden ayrılan daha zengin topraklara, kaynaklara, desteklere sahip gayrimüslim veya müslim milletlerin, devletlerin hepsinden ileri istikrarlı ve daha güçlü, kudretli bir konumda bulunmakta ve gelişmesini sürdürmektedir.

Asya'nın nüfus sıralamasında 4 ncüsü olan ve olağanüstü zengin doğal kaynaklara sahip bir İslam Devletidir. (Nüfus: 1980/148 milyon. 2000/216 milyon. Yüzölçümü ise; 1.919.000 km²)

Asya Devletlerinin önemli bir bölümü (3/4 ü) bağımsızlıklarını 2 nci dünya savaşından sonra kazanmıştır. Mevcut kırk devletin yirmisi, İslam halklarının oluşturdukları devletlerdir. Asya'nın diğer devletlerinin bir bölümünde de önemli sayı ve nisbette İslam nüfusu, İslam azınlığı bulunmaktadır.

2nci Dünya savaşının küresel planda en önemli sonucu münhasıran Mihver Devletlerinin

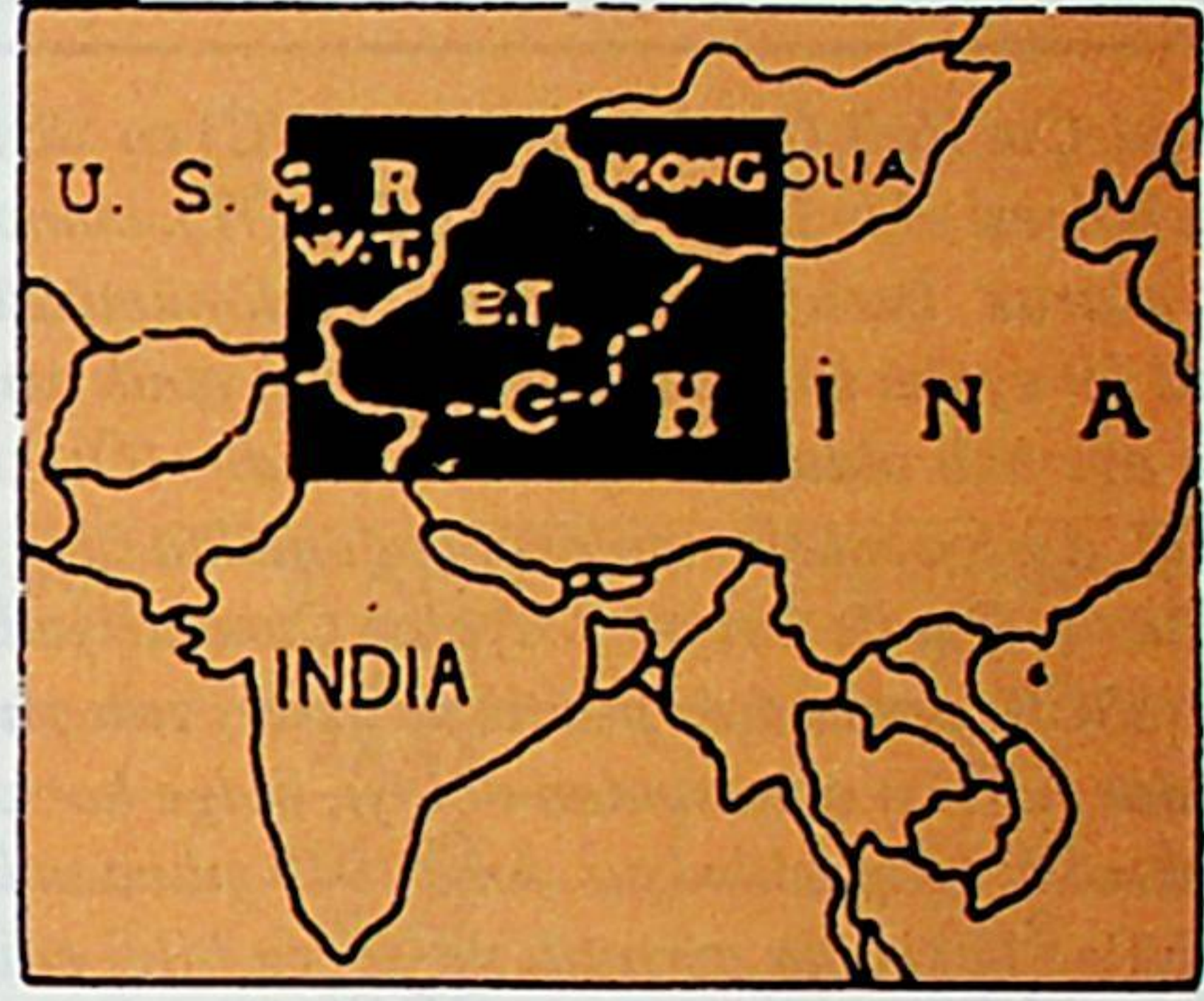

-Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın, Asya'da Japonya'nın- ezilmeleri ve hegomanya emellerinin engellenmesi değildir.

Sömürgeci güçlerin egemenlik döneminde her yönden baskı altında tutarak gelişmesini önlediği İslam; Asya'da Türk gücünün hakim mevkide bulunduğu çağlardaki üstünlüğünü kazanmış olmaktan uzak olmakla beraber, sömürge zincirlerinden sıyrılmaya adım atmıştır.

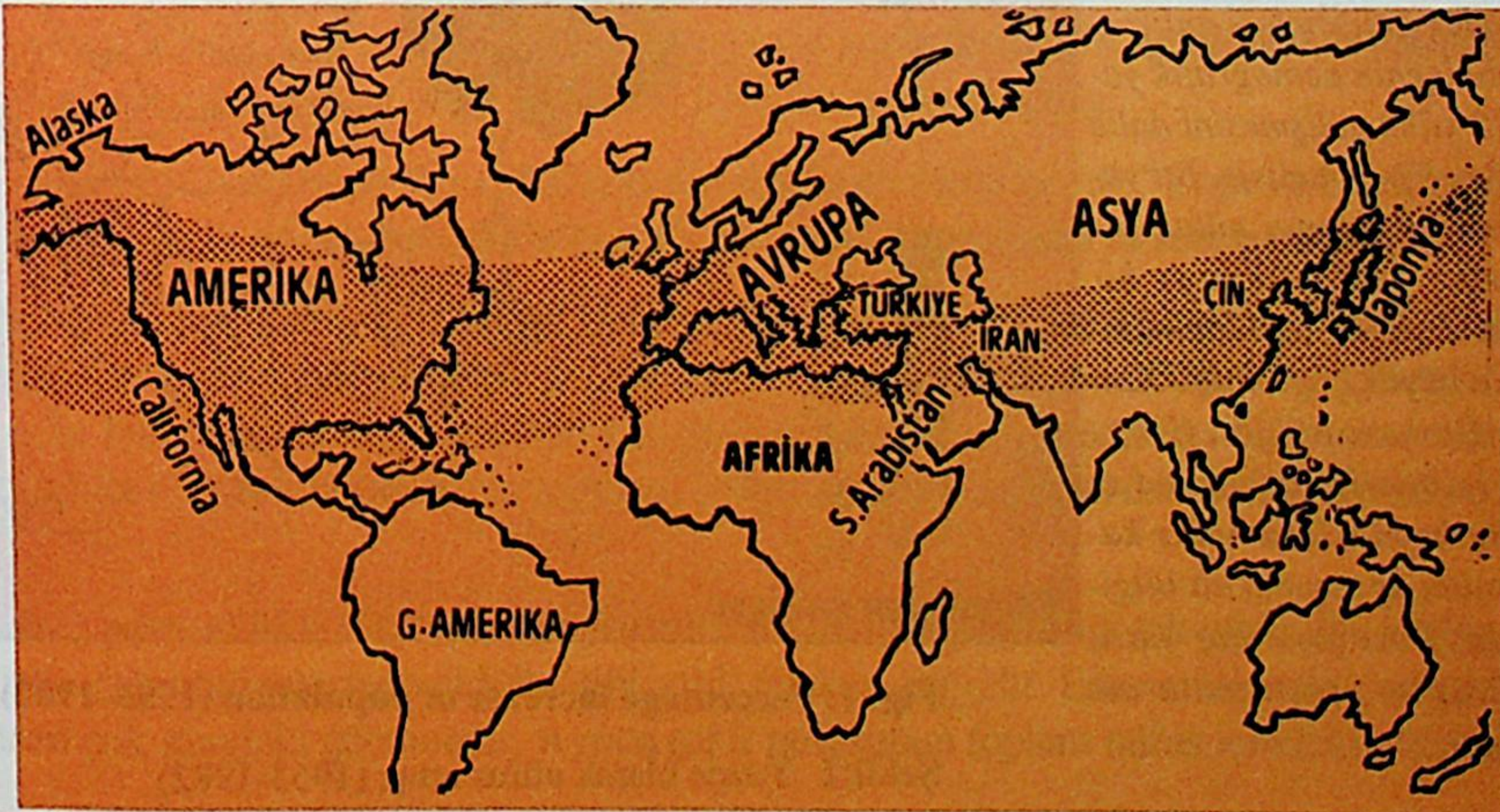
İnsanlık ve Dünya siyaseti açısından daha da önemli sonuç Batılı sömürgeci, emperyalist güçlerin Asya kıtasındaki üstün konumlarını kaybetmiş olmaları ve Asya ana karasından ve sahil kuşağındaki takımadaların önemli bir bölümünden cebren çıkarılmış olmalarıdır. İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın imtiyaz ve sömürgelerini kaybetmelerine yol açan siyasi, askeri zaaf, yenilgi ve ricatlerinden sonra A.B.D.nin de geçmişteki İngiltere'nin, Fransa'nın temsil ettiği mevkie benzer bir mevkii ÇanKay Şek'e dayanarak sürdürmesinin imkansızlığı denemek görüldüğü gibi Asya kıtası derinliğine Okyanus ötesi bir gücün nüfuz etme girişimlerinin yüksek maliyeti yine A.B.D.nin Kore ve Vietnam savaşlarında maruz kaldığı zorluk ve kayıplarla vuzuh bulmuştur.

Asya'da mevcut 40 devletin 20 sinin İslam halkların toplumların devletleri olduğunu belirlemiştik. Dünya İslam nüfusunun büyük bölümü (yaklaşık % 67.si), Asya kıtasında yaşamaktadır. Bağımsız 20 İslam Devleti ile diğer Asya devletlerinin tebaaları olan Müslümanlar, tüm Asya nüfusunun yaklaşık % 25'i nisbetine erişmişlerdir.

Sömürgeci güçlerin egemenlik döneminde her yönden baskı altında tutarak gelişmesini önlediği İslam, Asya'da Türk gücünün hakim mevkide bulunduğu çağlardaki üstünlüğünü kazanmış olmaktan uzak olmakla beraber sömürge zincirlerinden sıyrılmaya adım atmıştır.

Devamı Gelecek Sayıdadır.

Doğu Türkistan'ın 1949 -1984 arasındaki Nüfus Değişimi

(Birinci Bölüm)

Yuan Qing-Li

Hazırlayan: İSMAIL CENGİZ

(Tercüme: Dilşat Uyguroğlu)

Aşağıdaki yazı Central Asian Survey Dergisi'nin 1991 dönemi 1.nci sayısından derlenerek tercüme edilmiştir.

Bu yıl, Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) en büyük otonom bölgesi olan Doğu Türkistan'ın (DT), otonom bölge olarak kurulmasının 37. yıldönümüdür. Çin'deki 29 eyalet içinde (Taiwan hariç) etnik azınlıkların ağırlıklı olduğu 5 eyaletten biridir. (Ötekisi Tibet'tir). Ayrıca müslümanların çoğunlukta olduğu tek eyalettir. Çin ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasındaki politik ve askeri zıtlıkların odak noktası olmasından dolayı, bölge her zaman yakından takip edilmiştir. Ama 1949 yılından itibaren bölge hakkında ayrıntılı ve doğru bilgi edinmek imkansızlaşmıştır. Batılı araştırmacıların tek bilgi kaynağı, çok az bilgi veren resmî gazeteler ile radyo haberleri olmuştur. Araştırmacılar yanlış ve çelişkili bilgilerden şikayet etmektedir ve bunun sonucu olarak genelde yanlış sayılar elde edilmektedir.

Çin'in son zamanlarda uyguladığı "Açık Kapı" politikası daha güvenilir bilgilerin sağlanmasını mümkün kılmıştır. Ama bu bilgilerin tam olarak gerçeği yansıtmadığı hâlâ tartışılmaktadır. 1949 yılından günümüze kadar gelişmeleri anlayabilmek için, bölgenin demografik yapısının son 35 yıllık gelişmesini daha ayrıntılı olarak öğrenmeliyiz. Bu yazının asıl amacı bölgenin nüfus gelişmesini harita, grafik, tablo ve bir kısım net yorumlarla açıklanmasıdır. Bilgilerin büyük çoğunluğu Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi (Doğu Türkistan) İstatistik bürosundan alınmıştır. Bu kaynaklara nüfus kayıtları ve yapılan üç sayıma ait bilgiler de dahildir. Bazı yorumlar yazarın kendi görüş ve araştırmalarına dayanmaktadır.

GENEL NÜFUS GELİŞİMİ

Resmî kaynaklara göre 1949 yılında Doğu Türkistan'ın nüfusu 4.333.400'dür. Bu sayı o zamanki Çin Halk Cumhuriyeti'nin nüfusundan (541.670.000) yüzde birinden bile azdır. Öbür taraftan Doğu Türkistan'ın yüzölçümü Çin toplamının altıda birine eşittir. (Yaklaşık olarak 1.65 milyon kilometrekare) Yani Doğu Türkistan Çin'de nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu bölgelerden biridir. 1984 yılı sonunda bölgenin nüfusu 13.440.800'e ulaştı, bu 2.1 kat artışa karşılık gelmektedir. Ortalama olarak bu artış hızı binde

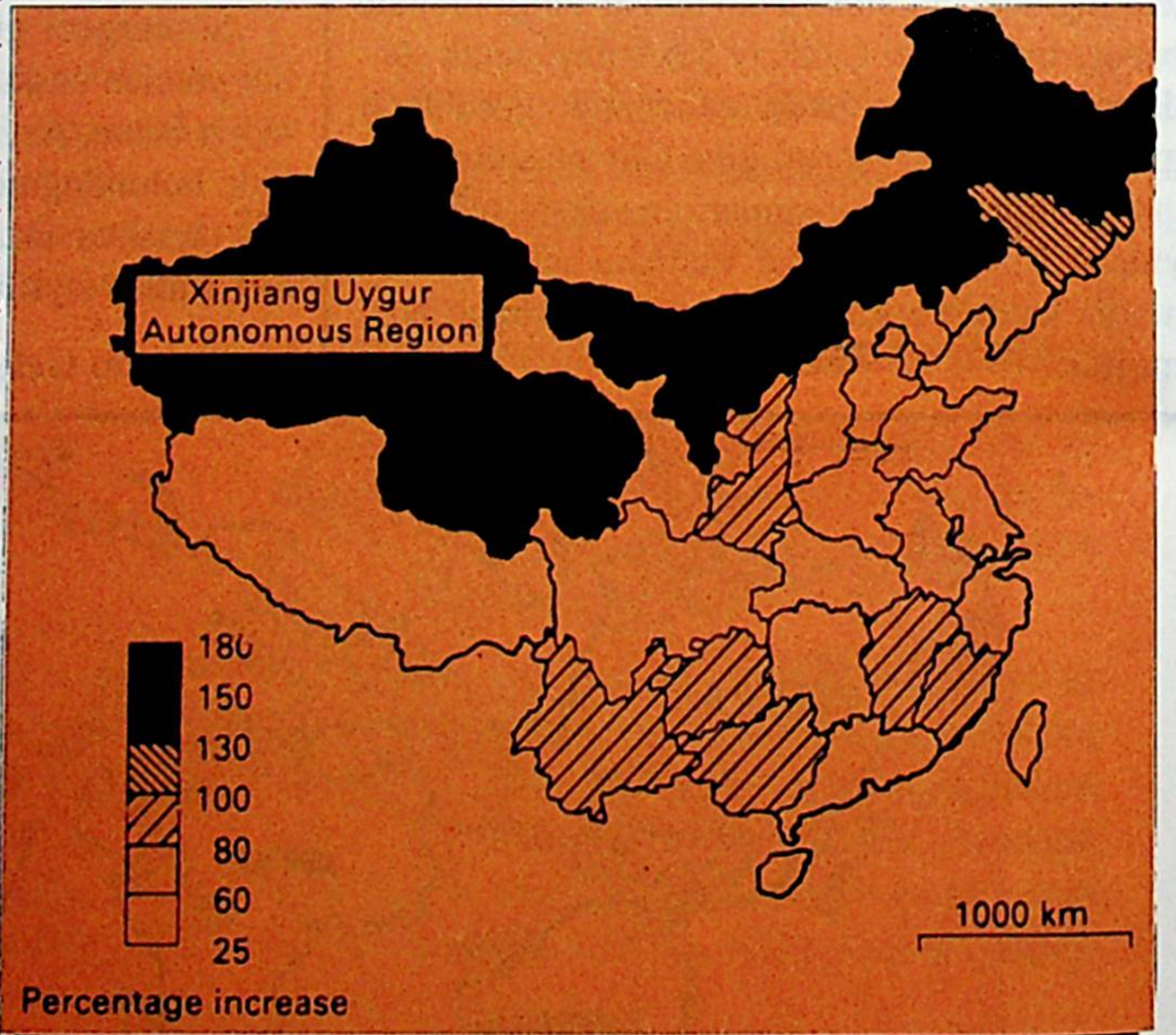

Fig. 1. Percentage increase of population (1953-1982).

Şekil:1 Yüzde olarak nüfus artışı (1953-1982)

32.9'dur. Bu da Çin'in ortalamasından (binde 18.3) çok daha fazladır. 1953'ten 1983'e kadar olan sayım verilerine göre Doğu Türkistan bu özelliklere sahip ikinci bölgedir. (Şekil 1). Doğu Türkistan'ın nüfus artışını anlatmak için Şekil ikide Çin'in toplam nüfus artışıyla Doğu Türkistan'ın nüfus artışı karşılaştırılmalı olarak verilmiştir

Doğu Türkistan'ın nüfus artışının Çin'den farklı olduğu pek çok nokta vardır. Doğu Türkistan'ın nüfus artışı Çin'inkinden çok daha fazladır, özellikle de ellilerin sonu, altmışlı ve yetmişli yıllarda. Bölge olarak kapalı bir toplum (yani sadece dahili göçlerin yer aldığı) olarak düşünülebilir. Çin nüfus artışının büyük bölümünü göçler oluşturmaktadır. Buna göre nüfus artış hızı beş değişik periyot halinde incelenebilir. (Tablo 1)

Tablo1: Doğu Türkistan'daki nüfus artışının periyotları:

(Kaynak 1985 Xinjiang İstatistik Yıllığı)

Peryot	Yıllar	Sayısal Artış(bin)	% Artış	Yıllık Büyüme Hızı
Birinci Peryot	1949-1953	450.2	10.39	25.02
İkinci Peryot	1953-1961	2316.9	48.43	50.6
Üçüncü Peryot	1961-1962	-110.9	-1.56	-15.6
Dördüncü Peryot	1962-1976	4868.4	69.65	38.8
Beşinci Peryot	1976-1984	1852.8	13.35	15.8

İlk periyot Komünist Çin'in bölgeyi işgal ettiği 25 Eylül 1949'da başlar. O dönemde büyük bir "Halk Özgürlük Ordusu" bölgeye gelerek buraya yerleşmiştir. Çin'in diğer bölgelerinde olduğu gibi ölüm oranındaki düşüş ve artan doğurganlık dönemidir. Merkezî hükümet bölgeye politik eğitimciler, mühendisler, doktorlar, öğrenciler ve vasıflı işçiler göndermeye başladı. Bu dönemdeki devlet politikasının amacı yalnızca nüfus yapısını dengelemekten öte, eskiden Han yerleşim bölgesi olmayan, nüfusunun % 90'ından fazlasını müslümanların oluşturduğu bu bölgeyi tam olarak kontrol altına almaktır ve Doğu Türkistan'a olan göçün esas sebebi de budur.

İkinci periyot, göçün olağanüstü bir artış gösterdiği yedi yıllık bir dönemdir. Toplam göçmen sayısı 1.515.200 ve yalnızca 1959 yılındaki göçmen sayısı yarım milyona ulaşmıştır. Böylesine büyük bir göçmen grubu bu gelişmemiş ve fakir bölgeye ulaşmak için, tren hatta otobüs gibi modern taşıt araçlarından yoksun olarak, çok uzun bir yolculuk yapmak zorunda idi. *Bu tip olaylar insanlık tarihinde çok nadir görülmektedir.* Bu periyodu iki bölüm halinde inceleyebiliriz.

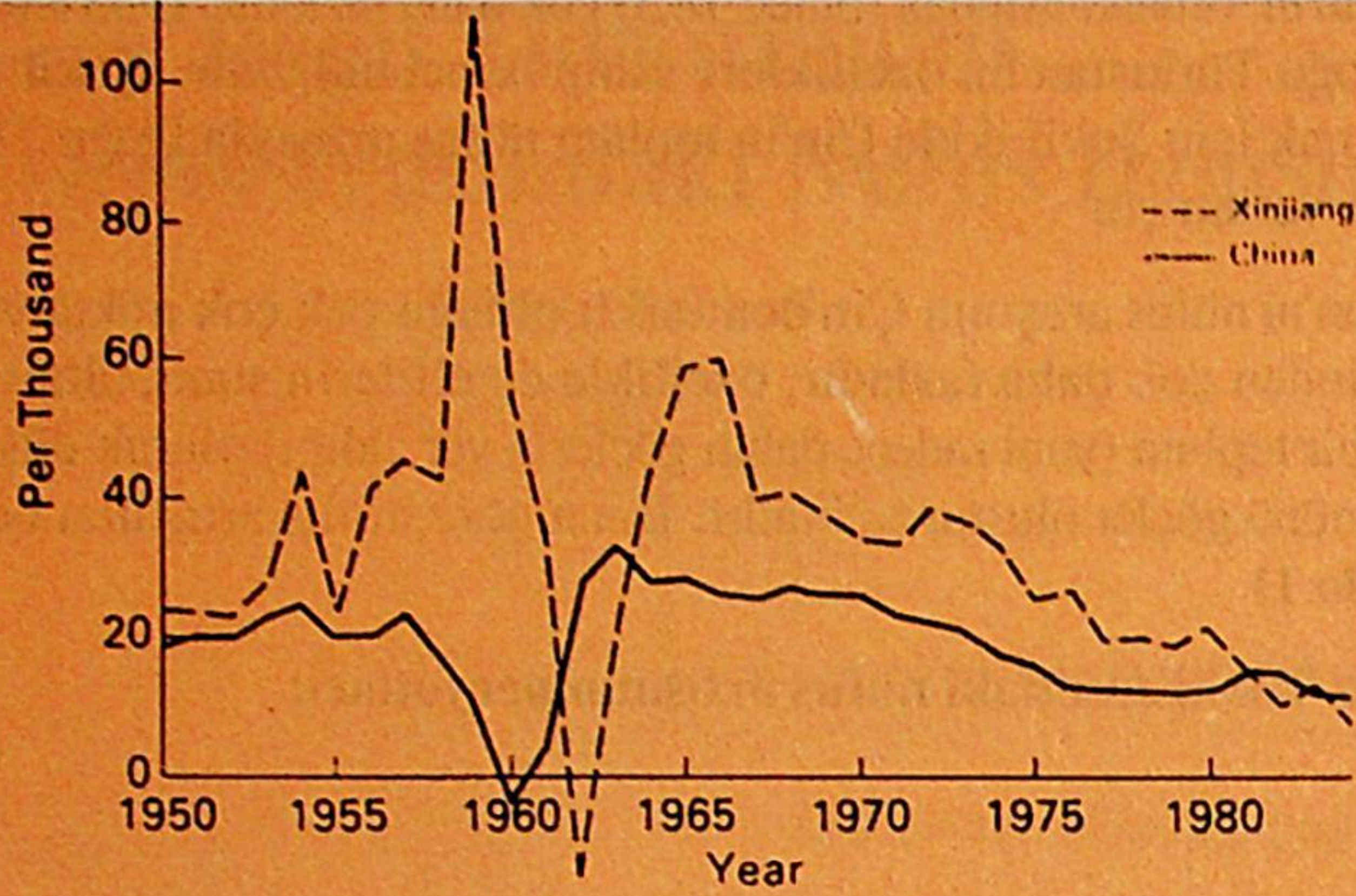
Birincisi 1954'lerin başından 1958'lerin sonuna kadar süren büyük "Yapı ve Üretim Kooperatifleri"nin kurulduğu dönemdir. Bu da bölgeye olan göçte bir patlamaya sebep olmuştur.

İkinci bölüm ise Çin'deki "Büyük İleri Sıçrayış" dönemine karşılık gelmektedir. Doğu Türkistan ekonomisi Çin'e göre daha az çalkantılı bir dönem geçirdiği için, bu dönemde göçmenler oldukça büyük gruplar halinde bölgedeki göçmen kamplarına hücum etmiştir. Gerçi ölüm oranında bir artış doğum oranında bir azalma olmasına rağmen, bölgenin nüfusu göçlerden dolayı sürekli olarak artmıştır.

Üçüncü periyot, 1961-1962 arasındadır. Bu nüfusun azalma gösterdiği tek yıldır. Bu azalmanın esas sebebi Çin'in diğer bölgelerinde olduğu gibi açlık felaketi değildir. Esas sebep eski yerleşim bölgelerine geri dönen çok sayıda göçmendir. Ayrıca şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki yüzdesinin çok art-

Şekil: 2

(1950-1984)

Şekil:2 Doğu Türkistan'ın ve bütün Çin'in büyüme hızı (1950-1984)

mış olması da yerel hükümetin üzerine çok büyük bir yük getirmiştir. 1962 Doğu Türkistan tarihinin büyük şehir nüfusuna ulaştığı yıldır. Büyük bir işten çıkartma dalgası yaşanmış, bölgeye gelen göçmenlerin çoğu, kırsal bölgelere yerleşmektense, eski yerleşim merkezlerine geri dönmeyi tercih etmişlerdir.

Dördüncü dönemin esas özelliği doğumlardaki çok büyük artıştır. 1964, 65, 68. yıllar Doğu Türkistan tarihinin en büyük doğum artış oranına ulaştığı yıllardır, (binde 40'ın üstünde).

Son periyot ise, 1977'den itibaren. 1976'da kurulan nüfus planlama komisyonu geniş çaplı olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak Han nüfusunun artması yavaşladı. Bu plan 70'li yıllardan itibaren, Doğu Türkistan nüfusunun % 40'ına yakın kısmı üzerinde etkili oldu. Aynı dönemde ölüm oranında da bir düşme gözlemlendi ve bu dönem nüfus artışının daha düşük olduğu bir dönem olarak kabul edilir. Ellilerdeki (1958-61) açlık yıllarında olan üretim düşüşü Çin'in diğer bölgelerindeki kadar büyük değildir. Bunun sebepleri de yukarıda belirtilmiştir. Yetmişlerin başından itibaren yeni bir zaman dilimi başlamaktadır. Doğu Türkistan'daki doğum oranındaki düşüş, Çin'dekinden 2-3 sene sonra olmaktadır. Doğu Türkistan içindeki farklı azınlık grupları arasındaki sosyo-ekonomik gelişmeler de birbirinden farklıdır, (tablo 2).

1984 yılında Doğu Türkistan'daki Doğal Doğum Artış hızı (DDA) yıllık ortalama binde 19.76'dır. Bu rakam Doğu Türkistan içinde bölgelere göre çok büyük farklar gösterebilmektedir. Şihezi (Doğu Türkistan'ın tarım ve endüstri merkezi, 1982 sayımına göre nüfusun % 96'sı Han'dır) için bu rakam sadece binde 5.99'dür. Kızılsu'da (Doğu Türkistan'ın en büyük yerleşim merkezlerinin en uzağı, nüfusun çoğunluğu Kırgız) ise binde 32.04'tür.

Doğu Türkistan, coğrafik olarak şekil 3'te gösterildiği gibi üç bölüm halinde incelenebilir. Güney bölgesinde kalan 5 vilayetin ortalama doğum oranı çok yüksektir, (binde 25.07). Doğu ve Kuzey bölgesi için bu sayı 21.02 ve 13.8'dir. Bu doğum oranındaki farklılıkların sebebi, Han olmayan nüfusun bölgelere olan farklı dağılımıdır. Çünkü bu azınlık grupları nüfus planlama programının kapsamına alınmamakta idi. Doğal nüfus artış hızını etkileyen diğer faktörler şehirlileşme, yaş ortalaması ve eğitim seviyesidir. Çünkü yukarıda saydığımız etkenlerin etnik grupları arasındaki ve daha da önemlisi Hanlarla olmayanlar üzerindeki etkileri farklıdır.

Tablo:2 Doğu Türkistan'ın Vilayetlerinin Doğal Nüfus Artışı (1984)

Şehir	Doğum Hızı	Ölüm Hızı	Nüfus Artışı
Urumçi	11.50	2.93	8.59
Karamay	9.56	2.17	7.39
Şihezi	5.99	3.56	2.43
Turfan	27.50	7.16	20.34
Hami	14.54	2.96	11.53
Zhangqi	13.23	3.46	9.77
İli	21.21	4.61	16.60
Taqeng	14.36	3.28	11.08
Altay	19.66	4.44	15.22
Buertala	17.99	3.49	14.50
Bayingulan	16.39	4.18	12.21
Aksu	22.33	8.16	14.07
Kızılsu	32.04	9.49	22.55
Kaşgar	25.31	12.09	13.22
Hoten	29.28	8.95	20.33

(Kaynak: Doğu Türkistan İstatistik Yıllığı)

1982 sayım sonuçlarına göre çocuk sahibi olma yaşındaki kadınların toplam nüfus içindeki payı 24.15'tir. Bu sayı Çin ortalamasından (24.74) biraz daha düşüktür. Ama genel doğum artışı (116.96) Çin'in ortalamasından çok yüksektir, (88.34). Bunun sebebi etnik grupların çok yüksek olan doğum oranıdır. 1982 yılında bu sayı Han olmayanlarda binde 163.94 (yaklaşık Çin ortalaması olan 82.36'nın iki katıdır) olarak saptanmıştır. Çin'in yıllık nüfus artışı % 2.644, Doğu Türkistan'ın ise % 3.943'tür. Doğu Türkistan'daki azınlık gruplar için bu sayı 5.550'dir. Belli bir yaş grubundaki nüfusun artışı gözü önüne alındığında bu fark daha açık olarak ortaya çıkar (Tablo 3).

Tablo:3 Belli yaş grubundaki kadınların çocuk sahibi olma hızları

	Ortalama	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
Çin	82.36	6.12	144.73	235.74	85.7	32.90	14.31	3.27
D.T	116.9	19.43	192.83	264.55	157.77	88.87	46.48	18.89
Han	58.08	2.55	107.86	223.79	54.49	10.56	4.13	1.37
Han ol.	163.94	32.42	243.06	292.87	243.31	174.31	90.52	33.24

(Kaynak: 1982 sayımına ait bilgilerden hesaplanmıştır.)

Çin kanunlarına göre resmî evlenme yaşı, Han erkekler için 22, kadınlar için 20, Han olmayan erkekler için 20, kadınlar için 18'dir. Ama etnik grupların erken evlenme geleneğinden dolayı, bütün yaş gruplarındaki Han olmayan kadınların doğum oranı Hanlara göre çok daha fazladır. Hatta 15-19 yaş grubunda bile Han olmayanların nüfus artışı çok daha fazladır ve 25-29 yaş döneminde en yüksek değere ulaşır. Sonraki yaşlardaki düşüş çok azdır ve oldukça yüksek bir seviyeyi muhafaza eder. Bu Han olmayan kadınlar arasında, çok çocuk sahibi olmanın gurur kaynağı olarak görülmesinin bir sonucudur. Hanların da en yüksek nüfus artışı 25-29 yaş grubundadır. Daha genç ve daha yaşlılarda bu derece azalmaktadır. Bu Hanlar arasında etkin olarak uygulanan nüfus planlamasının bir sonucudur.

1984 yılındaki doğal doğum artış hızının Doğu Türkistan ile Çin'de birbirine çok yakın olması çok şaşırtıcıdır. Bunun da açıklanması şu şekilde yapılabilir: Kadınların belli bir yaş grubundaki dağılımı incelendiğinde, çocuk sahibi olma dönemindeki kadınların yüzdesinin en yüksek olduğu değer bütün Çin'e göre daha düşüktür. Yukarıda da belirtildiği gibi en fazla doğumu 25-29 yaş grubundaki kadınla

Şekil:3

Şekil:3 Doğu Türkistan'ın 15 vilayeti

696 yatak ve profesyonel olarak çalışan 388 kişi vardı. (Doğu Türkistan İstatistikler Bürosu 1985). Sonra yıllar toplumdaki gelişmeler, devlet desteği ile bölgeye yapılan tıp mensubu göçü sonucu olarak bölgedeki ölüm oranında çok azalma oldu. 1949'dan 1958'e kadar binde 20.81'den 13'e düştü. 1959 yılındaki ölüm oranındaki artış (binde 18.84), Çin'deki artışla aynı paralelde olması, Çin'de hiç bir bölge hatta özel iklim şartlarına sahip olan Doğu Türkistan bile kıtlıktan etkilendiğini göstermektedir.

1966'dan sonra doğal ölüm hızı, binde 10'ların altındaki ufak dalgalanmalara rağmen sabit kalmıştır. 1983'e kadar toplam hastanelerdeki yatak sayısı 63.113, hastane personeli sayısı 67.466'ya kadar ulaşmıştır. (Doğu Türkistan İstatistikler Bürosu 1985). Her üretim kampı ve köyün ilk yardım merkezi vardır. 1984 yılında Doğu Türkistan'ın ortalama ölüm hızı binde 6.45'dir. Bu değer en çok nüfusa sahip ve nüfus yoğunluğunun Uygur olduğu Kaşgar'da 12.06'dır. Nüfus yoğunluğunun Han olduğu ve bir pe sahasının etrafına kurulan Karamay'da bu sayı 2.17'dir. 1984 sayımına göre bu bölgesel değerler tablo 2'de gösterilmiştir. Üç bölge için ortalama değerler 8.57 (güney), 5.08 (doğu), 3.56 (kuzey)dir.

Tablo 4: Doğu Türkistan'daki Ortalama Ömür

		Şehir (Nahiyeler hariç)	Kasaba	Nahiyeler
Toplam	60.00	67.40	69.15	57.81
Erkek	59.59	66.16	68.54	57.79
Kadın	60.36	68.93	69.68	57.84

(Kaynak: 1982 sayımına ait bilgilerden hesaplanmıştır) (1985)

Ayrıca sosyo-ekonomik gelişmeler ve yaş yapısının bazı bölgelerde çok etkileri vardır. Örneğin Karamay'daki genç işçi sayısındaki fazlalıktan dolayı ölüm oranı çok düşük ve doğum oranı fazladır. Doğal ölüm hızındaki artışın sebebi yüksek sayıdaki bebek ölümleridir. Bu sebeplerin etkilerini daha ayrıntılı olarak anlamak için daha net bilgilere sahip olmamız gerekmektedir. 1981 yılındaki ortalama ömür 60 yıldır (Erkekler 59.99, kadınlar 60.39). Bu rakamlar bütün Çin'dekine göre daha düşüktür. Bunun sebebi Doğu Türkistan'daki yüksek rakamlara (binde 121.29) ulaşan çocuk ölümleridir. Daha iyi

yapmaktadır. Bu değer hem Çin, hem Doğu Türkistan için geçerlidir. Doğu Türkistan'daki çocuk sahibi olma yaşındaki kadınların oranı 24.15'dir. Bu sayı Çin'de 24.34'tür. Ama 25-29 yaş grubunda bu sayı Doğu Türkistan için % 3.12'dir, Çin için 4.46'dir. Bu doğal doğum artışı beklenenden daha azdır. Daha düşük yaş gruplarında kadınların yüzdesi Çin'e göre Doğu Türkistan'da daha fazladır. Bu da doğum artışındaki düşük hızın fazla devam etmeyeceğini gösterir.

Doğu Türkistan'daki ölüm oranı, bütün Çin'de olduğu gibi azalmaktadır. 1949'dan 1958'e kadar ölüm oranında çok keskin bir düşüş olmuştur. 1949 yılında Doğu Türkistan'da sadece 54 tıbbî birim

sağlık imkanlarından dolayı şehirlerdeki ortalama ömür, kırsal alanlardakine göre daha yüksektir. Ayrıca Çin'deki yüz yaşının üstündeki insanların büyük bir kısmı (%22.46)nın Doğu Türkistan'da olma da bir başka ilginç noktadır.

ETNİK AZINLIKLARIN GELİŞMESİ

Xinjiang(DOĞU TÜRKİSTAN) Uygur Otonom Bölgesi resmî olarak 1955'te "Xinjiang Vilayeti"nin yerine kuruldu. 13 değişik etnik gurup devlet tarafından bölgenin eski yerleşik halkı olarak belirlenmiştir. 1982 sayımında 44 etnik gurup belirlenmiş olup bunlardan on tanesinin nüfusu on binin üstündedir. En fazla nüfusa sahip bu on ırktan sadece Donshanglar bölgenin eski yerleşik insanlarından değildir. Bunların çoğunluğu 1949 yılından sonra Gansu eyaletinden gelmiştir.

Tablo 5: Doğu Türkistan'daki en fazla nüfusa sahip on etnik gurup.

Etnik gurup	nüfus	yüzde
Uygur	5.995.947	45.53
Han	5.283.971	40.39
Kazak	903.337	6.91
Hui	567.689	4.34
Moğol	117.510	0.90
Kırgız	112.366	0.86
Donshang	40.349	0.31
Sibe	27.377	0.21
Tacik	26.573	0.20
Özbek	12.188	0.09
Diğerleri	34.228	0.26
Toplam	13.081.438	100.00

(Kaynak: 1982 sayım sonuçlarından hesaplanmıştır, 1985)

Bazı kaynaklara göre Donghanglara kendi otonomi bölgesini Doğu Türkistan içinde kurmasına izin verildi, ama bu başarılı olamadı. Dongshanglar 44 etnik gurup arasında nüfus bakımından yedinci sırada olmasına rağmen onlar hakkındaki bilgiler azdır.

Han, Özbek, Tatar ve Rusların dışındaki 13 orijinal etnik guruptan kendi ırkının baskın olduğu şehirler (Aptunum Oblas) vardır. Normal olarak otonom bölgenin yöneticisi o bölgedeki nüfus çoğunluğunu oluşturan ırktan seçilir. Tablo 6 son 30 yıl içindeki 13 değişik ırkın nüfus yapısında meydana gelen değişiklikleri gösteriyor.

Bu 30 yıl süresince Han, Hui, Manların toplam nüfus içindeki payları artmıştır. Ayrıca Huiler Yüksek ...lerini korumuştur. Han olmayan etnik guruplar içindeki Hui, Moğol, Man ve Sibelerin nüfusunda çok net bir artış olmuştur.

Hanlarla Huiler arasındaki kültür benzerliğinden dolayı bu iki ırk arası evlilikler diğerlerine göre daha fazladır. Doğu Türkistan'daki Rusların sayısı 1949 yılında 200.000 iken, yetmişli yıllarda bu sayı 500'e inmiştir. Sovyetler Birliği ile Çin arasında yapılan bir anlaşma bunların büyük çoğunluğunun elli ile altmışlı yıllarda Rusya'ya dönmesini sağlamıştır. Ayrıca Ruslarla diğer ırklar arası evlilikler de oldukça fazla idi. Altmışlı yıllarda Rusya ile Çin arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi ile bu melez ırk kendini Rus olmayan kimlikleriyle tanıtmaya başlamıştır. Sonraki yıllarda pek çok Rus, yurt dışında yaşayan Rusların desteklediği kuruluş yardımıyla Avustralya ve Kanada'ya göç etti. Rus sayısı, çok büyük bir artışla 1984 yılında 4200'e çıkmıştır. Bunun bir açıklaması da melez kuşağın artık kendini Rus olarak tanıtmaya başlamasıdır.

Tablo 6: Doğu Türkistan'daki 13 ırkın nüfus değişimi (binde)

	1954 nüfusu	%	1964 nüfusu	%	1984 nüfusu	%
Toplam	5000.8	100.00	7441.8	100.00	13.440.8	100.00
Han	479	9.58	2445.4	32.86	5346.3	39.78
Han Ol.	4521.8	90.42	4996.4	67.14	809.45	60.22
Uygur	3667.0	73.33	4021.2	54.03	6170.0	45.91
Kazak	509.0	10.19	501.4	6.74	964.5	7.18
Hui	144.1	2.88	271.1	3.64	588.3	4.38
Kırgız	70.8	1.14	6.92	0.93	11.93	0.89
Moğol	60.6	1.21	72.6	0.97	11.4	0.90
Rus	18.6	0.37	1.3	0.02	4.2	0.03
Sibo	13.1	0.26	17.5	0.24	28.7	0.21
Tacik	15.1	0.30	16.4	0.22	28.2	0.21
Özbek	21.9	0.26	7.5	0.10	8.8	0.07
Tatar	6.3	0.13	2.2	0.03	3.5	0.03
Dowoer	2.0	0.04	2.8	0.04	4.6	0.03
Man	1.1	0.02	2.8	0.04	8.9	0.07
Diğerleri	0.8	0.02	10.4	0.14	44.0	0.32

(Kaynak: 1985 yıllık raporlarından hesaplanmıştır)

Bu otuz yıllık dönemde Özbeklerin nüfusu azalmıştır. Bunun sebebi Uygur ve Tatarlarla yapılan evliliklerin fazlalığıdır. Özbeklerin hiç bir zaman özerk bölgesi veya ili olmamıştır. Bu ırk mensuplarının çoğu kendi menşelerini unutmuştur. Burada asıl cevaplandırılması gereken soru, neden nüfus kayıtlarındaki sayı (9600) ile nüfus sayımındaki rakamın bu kadar farklı olduğudur. Son sayımda Özbek nüfusu 12.200 olarak belirlenmiştir. Böyle bir fark Han nüfusu için de geçerlidir. (Sayımda 5.284.000 nüfus kaydında 5.336.000)

Doğu Türkistan'daki Han olmayan nüfusun bir başka özelliği de, onların bu bölgedeki nüfus çoğunluğudur. 1982 sayımına göre Çin'deki Han olmayan 55 etnik guruptan 7 tanesinin nüfusunun % 90'ı Doğu Türkistan'dadır. (Tablo 7)

Tablo 7, Çindeki ve Doğu Türkistan'daki bazı etnik azınlıklar

Etnik grup	Çin	Doğu Türkistan	Doğu Türkistan'daki %
Uygur	5.963.491	5.955.947	99.87
Kazak	907.546	903.337	99.55
Kırgız	113.386	112.366	99.11
Tacik	26.600	26.573	99.93
Özbek	12.213	12.188	99.84
Tatar	4122	4078	99.84
Rus	2917	2663	90.70

(Kaynak: 1982 Çin ve Doğu Türkistan'ın sayım sonuçları, 1985)

1949'da Han olmayan etnik grupların toplam nüfusu 4.039.300 iken 1984'teki rakam bunun iki katıdır (8.094.500). Doğu Türkistan'daki nüfus çoğunluğundan dolayı Han olmayan grupları Doğu Türkistan içinde kapalı bir toplum olarak düşünebiliriz ve nüfusunun göçlerden etkilenmediğini kabul

edebiliriz.

Doğu Türkistan'ın binde 20.1 olan artışı Çin ortalamasından biraz daha yüksektir. Doğu Türkistan'daki etnik gurupların bölgelere göre dağılımı son derece farklıdır. Han olmayan etnik gurupların % 61.18'i Doğu Türkistan'ın güneyinde yaşamaktadır. Bu nüfusun ağırlığını Uygurlar oluşturur. Güneydeki beş şehrin hepsinde de Uygur nüfusu çoğunluktadır. Güneydeki nüfusun % 82'sini Uygurlar oluşturur. Örneğin Hoten'de % 96.43, Kaşgar'da % 90.82.

Kırgızların % 76.24'ü Kızılsu ve çevresinde yaşamaktadır (Kırgız Otonomi Bölgesi) Kazakların % 78.53'ü İli'de, Hami'de, Hui'lerin çoğunluğu bölgeye dağılmıştır. Zangqi ve İli'de Hui'lerin %49.66 sı oturmaktadır. Aksine Yiangji Hui otonom ilinde sadece 20.000 Hui vardır. Moğolların çoğu Bayinguoleng, Tacheng ve İli'de yaşamaktadır. Burada nüfusun % 72'si yerleşiktir. Dongshanga İli ve İli'ye bağlı Hueckeng de, Sibeler İli'ye bağlı Cabucar'da, Tacikler Taşkurgan ve Kaşgar'a bağlı Tacik Otonomi Bölgesi'nde yaşarlar.

YAPILAN ÜÇ SAYIMIN KARŞILAŞTIRILMASI

Çin'de yapılan ilk sayımın sonuçları 1 Temmuz 1953'te alınmıştır, ama 1955 yılına kadar açıklanmamıştır. İkinci sayımın (1964) sonucu üçüncü ile birlikte 1983'te açıklanmıştır. Ama pek çok bölgeye ait ayrıntıların çoğu, batılı araştırmacılar tarafından hâlâ bilinmemektedir.

Son seçim verileri üzerinde yapılacak ayrıntılı araştırmalar bile seçim sonuçlarındaki hataları açıkça ortaya koymaktadır. Bu hatalardan bir tanesi bölgelerin yaş yapısını incelerken ortaya çıkmaktadır. Yerli halkın bir kısmı doğum tarihlerini miladi takvime göre tutmamaktadır. Bundan dolayı yaşın yanlış bildirilmesi çok rastlanılan bir hatadır. Ama sayımdaki sapmaların hepsinin sebebi dikkatsiz hesaplamalar değildir. Herşeye rağmen bu sayılar elimizdeki bilgilerin en iyisidir.

1964 sayımından çıkarılan iki önemli sonuç şudur: Birincisi 20-30 yaş gurubundakilerin faz-

lalığıdır. Bu da bölgeye bu yaş gurubundakileri yaptıkları göçün fazlalığıdır. İkincisi ise 1959-61 arası felaket yıllarında bile nüfusun azalmamış olmasıdır.

EYALET DÜZEYİNDEKİ DAHİLİ GÖÇLER

Bu yazıdaki sayısal değerlerin çoğu Çin nüfus kayıtlarından alındığı için, Çin'in nüfus kayıt sistemi hakkında bilgi sahibi olmamız doğru olacaktır. Goldstein'in 1985'te Çin'in nüfus sistemi hakkındaki açıklaması şudur: "*Nüfus kayıt sistemi ani göçleri kontrol etmeye ve hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmaya yarar. Çin'deki her insanın bir resmî yerleşim yeri vardır ve kayıtlar devletin güvenlik büroları tarafından tutulmaktadır. Herhangi bir kişi yerleşim yerini değiştirmek isterse, ayrılacağı ve gideceği yerin nüfus idaresinden ve iş yerlerinden izin almak zorundadır.*"

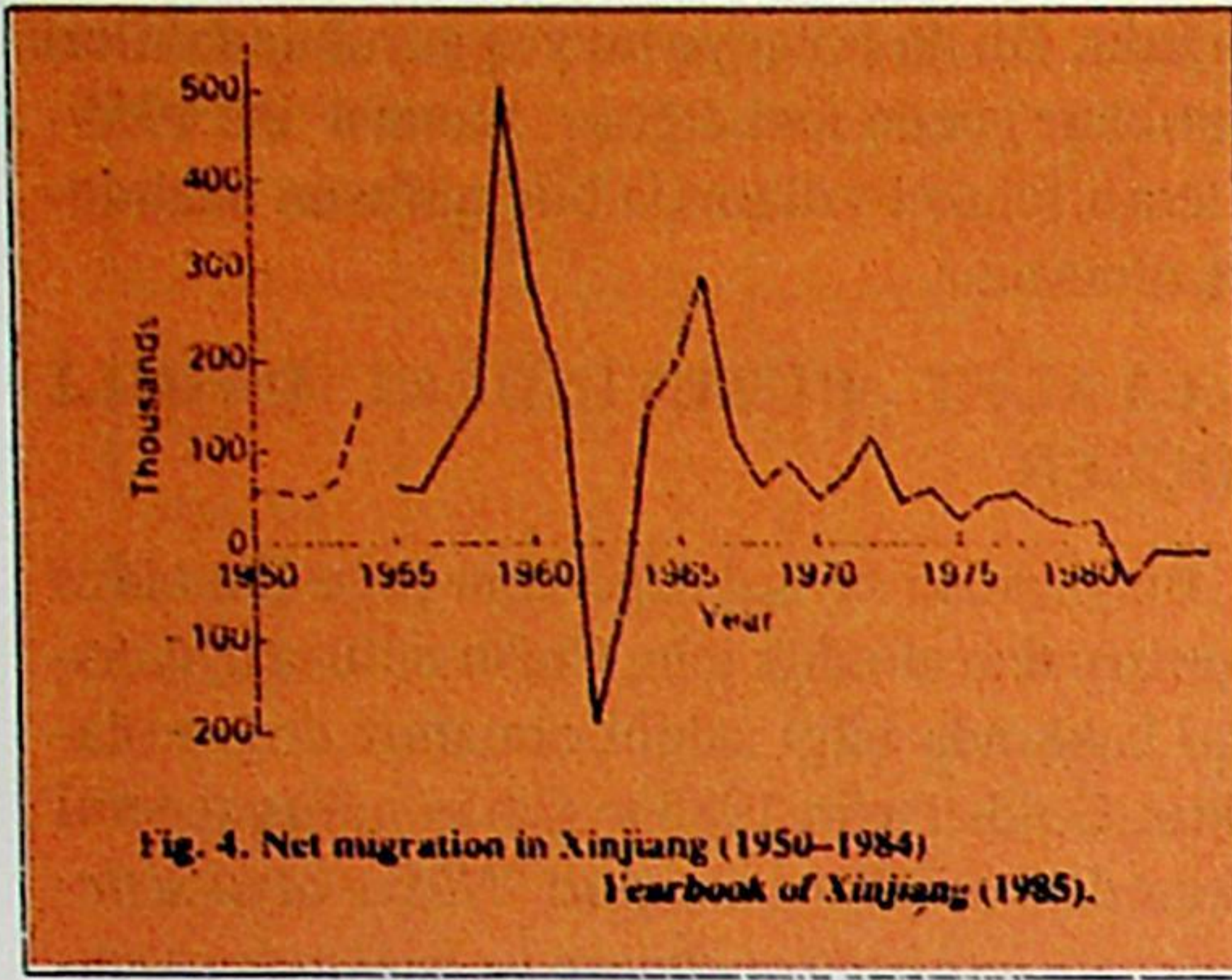
Nüfusa kayıtlı olmak, bulunduğu yerde iş bulmak, konut temin etmek çocukları okula kayıt ettirmek, yiyecek karnesi almak ve bunun gibi pek çok önemli iş için gereklidir. Genelde bir göçmen gitmek için, ayrılacağı merkezin ve gideceği yerin halk güvenlik örgütlerinden izin almak mecburiyetindedir. Yeni bir bölgeye nüfus kaydı yaptırmak için de, Halk Güvenlik Örgütleri eskiden nüfusa kayıtlı olduğu bölgeye ait belgeleri kabul etmek ve iş yerinin onayını almak zorundadır. Normalde birinin nüfusunu bir başka bölgeye taşımak çok zor ve çok uzun bir iştir. Bunun için pek çok formaliteyi yerine getirmek ve daha daha üst mercilerden izin almak gerekmektedir.

Birinin nüfusunu değiştirmek için akılda tutulması gereken noktalar şunlardır:

I- Şehir ne kadar büyükse oraya nüfus kaydı yaptırmak o kadar zordur. Beijing, Şanghai, Tıanjın ve bunun gibi eyalet başkentlerinde kayıtları düzenleyen olağanüstü sert kurallar vardır.

II- Ülkeyi çevreleyen sınır illerine taşınmak iç bölgelere oranla daha zordur.

III- Köy nüfusundan şehir nüfusuna geçiş çok kesin olarak engellenmektedir. Bundan dolayı

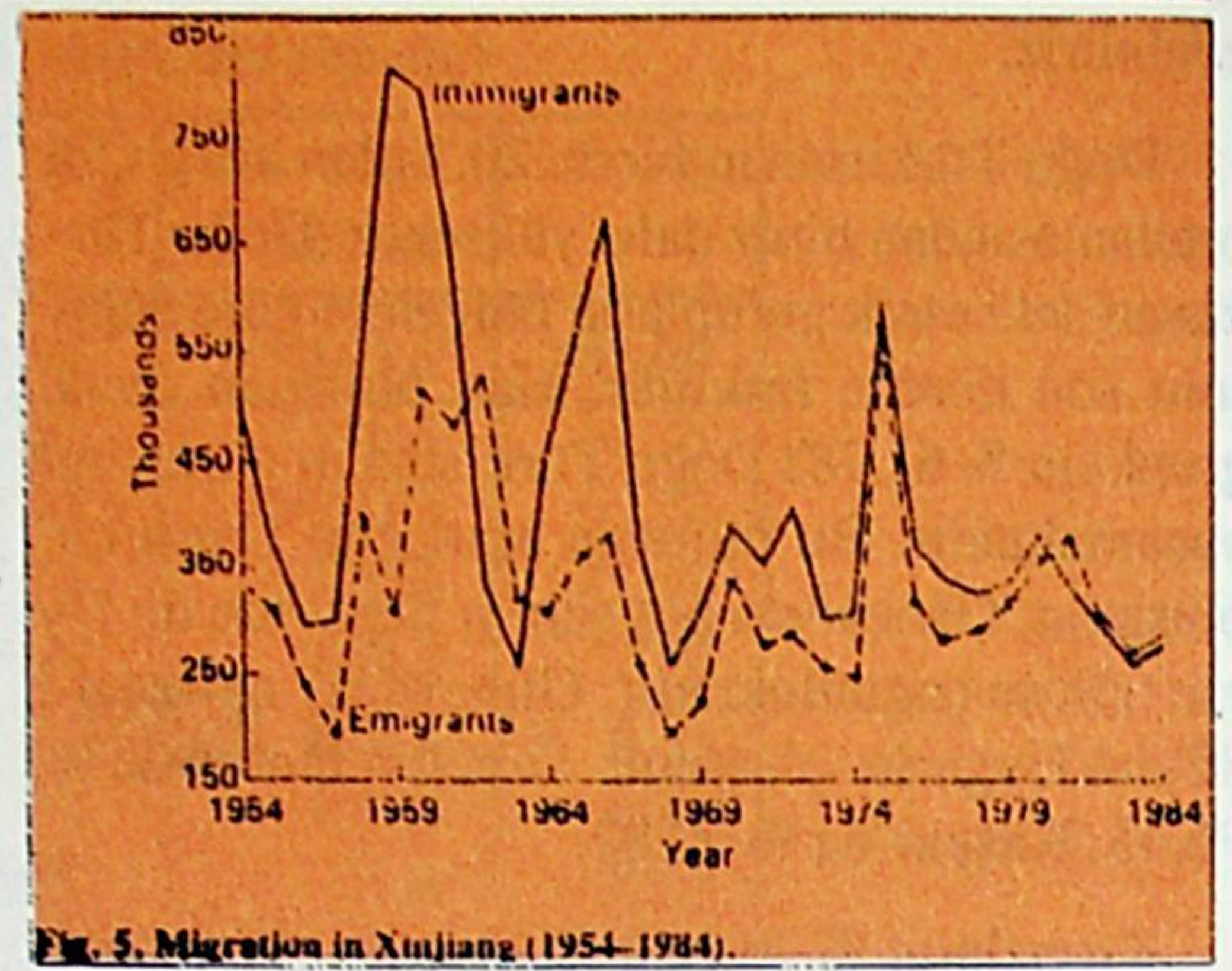

Şekil:4 Doğu Türkistan'daki net göç

Çin'de ayrı bölgelerde yaşamak zorunda kalan milyonlarca çift ve aileler vardır. Nüfus değiş-tokuşu bazı kişiler için çok büyük bir kâr kapısı olmuştur.

Her yılın sonunda, Halk Güvenlik Örgütleri, nüfus yoğunluğu, ölüm hızı gibi bilgileri merkeze bildirmektedir. Bu bilgilere İstatistik Bürolarında saklanmakta ve işlenmektedir. Bizim bilgi kaynağımızdan ve araştırma konumuzun Doğu Türkistan olmasından dolayı, göçler bir takvim yılı içinde Doğu Türkistan'a gelen ve giden kişilere ait nüfus kayıtlarından hesaplanmıştır. Xinjiang İstatistik Bürosunda yalnızca Doğu Türkistan'a ait bilgiler değil, daha küçük yerleşim yerlerine ait istatistik bilgiler de tutulmaktadır, ama iller arasındaki dahili göçmenler toplam göçmen sayısına dahil edilmemektedir. Bir bölgeye gelen ve giden göçmen sayısı arasındaki fark net göçmen sayısını vermektedir. Bu yazıdaki göçmen sayıları net göçmen sayıdır. Bölgeye gelen ve giden göçmenlerin sayısı Şekil 5'te gösterilmiştir.

Akla gelen ilk soru toplam göçmen sayısının kaç olduğudur. Bunun bir yolu bölgelere olan net göç sayısını toplamaktır. Bu bilgiler bölge istatistik bürolarından sağlanabilir. 1950-53 arasındaki döneme ait bilgilerin eksikliğinden dolayı, bu yıllardaki göçmen sayısı, doğal nüfus artışı, dönemin başı ve sonundaki nüfus kullanılarak hesaplanmıştır. Bundan dolayı o döneme ait göç-

Şekil:5 Doğu Türkistan'daki göç (1950 - 1984)

men sayısı kabaca 3.004.900 olarak hesaplanmıştır yani Doğu Türkistan'ın şimdiki nüfusunun dörtte biridir.

Meydana gelen göç olayları, göçün oluşma hızına göre beş ayrı döneme ayrılabilir. İlk dönem (1949-1953)in en önemli özelliği bölgeye yerleşen çok sayıda askerdir. Buna ek olarak bu uzak bölgeyi kontrol altına almak için bölgeye gönderilen politik eğiticiler, teknik ekip de vardır. Aynı dönemde bölgeye gelen çok sayıdaki bekar askerin yarattığı erkek sayısındaki fazlalığı dengelemek için, Hunan ve Şangdong bölgesinden çok sayıda gönüllü bayan göçmen gelmiştir.

1954'ten 1961'e kadar olan altı yıllık patlama döneminde toplam net göçmen sayısı 1.523.200'e ulaşmıştır. Sadece 1959 yılındaki göçmen sayısı 511.000 dir. Bu büyük artışın pek çok farklı sebebi vardır. Bunlardan ilki 1954 yılında kurulan "Yapı ve Üretim Kooperatifleri"dir. Şimdi bile bu kooperatiflerin % 90'ını Hanlar oluşturmaktadır. Bu kooperatifler bölgeye gelen Hanlara çok geniş yerleşim alanları sağlıyordu. Devlet tarafından desteklenen veya kendi kendine bölgeye göç edenler, Çin'in çok kalabalık kırsal alanından Doğu Türkistan'daki Devlet Çiftliklerine hücum etti. Çok sayıda tutuklu ve siyasi suçlu bölgede "İşgücü Reformu" ve "İşgücü Eğitimi"ne tabi tutulmuştur. Bir başka önemli nokta da, 1957-58 arasındaki sağcı karşıt hareketler sırasında Doğu Türkistan sağcılarının

sürüldüğü en önemli bölgelerden biriydi. Çin'in şimdiki Kültür Bakanı Mr. Wang Men de cezasını çekmek için 10 yıldan fazla Doğu Türkistan'da kalmıştır. 1949'dan sonraki nüfusta azalmanın olduğu tek dönem 1961 yılıdır. Bu dönemde net olarak 16.000 göç olmuştur. Bu bir önceki yılki "Büyük İleri Sıçrayış"ın bir sonucudur. Çin'deki şehir nüfusunun payı % 15.4 (1957) den % 19.7 (1961) e çıkmıştır. Aynı şekilde Doğu Türkistan'da bu oran % 16.8 (1957) den % 26.3 (1960) e çıkmıştır. O yıllarda bölgeye olan bu büyük göç hem şehir hem de kırsal bölgeler üzerinde çok büyük bir baskı oluşturdu. 1962 yılındaki "İşten Atma Dalgası" sırasında pek çok göçmen eski yerleşim bölgelerine geri döndü. "1 Ağustos" çelik üretim merkezindeki 19510 olan işçi sayısı 1960'ta % 33 oranında düşmüştür. 1962 yılındaki ekonomik gelişmelerden sonra pek çok göçmen Doğu Türkistan'dan başka bölgelere yerleşmeyi tercih etti. Ayrıca "Yi Tang" olayı sırasında 70.000 kadar Uygur ve kazak Sovyetler'e göçmüştür.

Göçün dördüncü dönemi 1963'ten 1976'ya kadardır. Kültür Devriminin başında son gurup gönüllüler de bölgeye gönderildi. Göçlerin büyük bir kısmı kendi başına bölgeye gelenlerden oluşuyordu. Çünkü Doğu Türkistan'da nüfusa kayıt olmak nisbeten kolaydı. Bunlardan pek çoğu fakir kırsal bölgelerden Doğu Türkistan'ın şehir, kasabalarına, hükumete hatta özel şahıslara ait şirketlere, biraz daha fazla kazanç sağlamak için geliyorlardı.

1977'den sonraki yıllarda nüfusa kaydın zorlaşması, Çin'in diğer bölgelerindeki ekonomik ilerlemeler sonucu Doğu Türkistan'a olan göç sayısı azalmıştır. Çin'de emekliler için yeni düzenlemeler yapıldı. (Emeklilik yaşı kadın işçiler için 50, erkekler için 55, kadın masabaşı görevliler için 55, erkekler için 60'tır.) Bu düzenlemeler pek çok kişinin eski yerleşim bölgesine geri dönmesine sebep oldu ve eski gelirlerinin % 75-110'unu aldılar.

Politik ve akademik suçlular, dördüncü çetenin devrilmesinden sonra temize çıktı ve özgürlüğüne kavuştu. Bazıları eski evlerine geri döndü. Bir raporda açıklandığına göre 1979-83 arasında

10.000 den fazla entelektüel Doğu Türkistan'ı terketti. Çok sayıda Shanghai'li genç devlet izin verir vermez eski yerleşim bölgelerine geri döndü.

Kırsal bölgelerde uygulanan kanunlardaki son değişikliklerle, ihtiyaç fazlası köylülerin remi bir nüfus kaydı gerekmeksizin, gerekli olan yerlere gidebilmesine izin verilmektedir. Bazı vasıf sahibi işçiler, örneğin inşaatçı, halı üreticisi, terziler her ülkenin her tarafına dağılmaya başladı. Bu işçiler 6 aydan birkaç yıla kadar evlerinden uzak kalıyorlar. Doğu Türkistan, bu tür işçiler için çok iyi imkanlara sahiptir. Bu yüzden Doğu Türkistan'a olan dönemlik göçler son zamanlarda artış göstermiştir. Son raporlara göre yıllık göçmen sayısı 200.000'e ulaşmıştır.

GÖÇÜN DOĞU TÜRKİSTAN ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Pekin ile Urumçi arasındaki 3000 kmlik mesafe sadece fiziksel bir mesafenin ötesinde çok büyük kültürel farkları da temsil eder. Doğu Türkistan nüfusunun büyük çoğunluğu müslümandır. 1949 yılına kadar Doğu Türkistan kültürel bakımdan Çin'den çok uzak olmuştur. Bu farklılığın neticesinde 1945 yılında İli'de Uygurlar tarafından kurulan " Doğu Türkistan Cumhuriyeti'dir. Çin hükümeti Doğu Türkistan'ı her zaman çok hassas bir bölge olarak kabul etmiştir.

Bölge üzerinde kontrolü sağlamak için çok sayıda eğitimci ve başka personel bölgeye gönderilmiştir. Tibet'in aksine, bölgeye olan Han göçü bölgenin nüfus yapısında önemli değişikliklere sebep olmuştur. Tibet'in 1985 sonundaki nüfusu 1.960.000 olup bundan sadece 110.000'i Han veya Tibetli olmayandır. Yukarıda da belirtildiği gibi 1980'den bu yana 80.000'e yakın Han, Çin'in iç bölgelerine göç etmiştir. Aynı dönemde Çin'in diğer bölgelerinden gelen göçmenlerin çoğu Doğu Türkistan'a yerleşti. Ellilerin başında Doğu Türkistan'daki Han nüfusunun oranında çok büyük bir artış oldu. Bunu takip eden artışlardaki göçmen sayısındaki azalmayla bölgedeki Hanların nüfustaki payı % 40'larda sabit kaldı.

1960'tan önce bölgeye gelen göçmenlerin çoğu yeni yerleşim yeri açmakta ve endüstriyel yapılanmada görev alıyorlardı. Erkek göçmenlere

olan ihtiyaç daha fazla idi. Ayrıca Doğu Türkistan'a kadar olan yolculuğun uzun ve zorlu oluşu da bölgeye gelen göçmenler için seçici bir unsur olmaktaydı. 1959'a kadar Doğu Türkistan'da hiç tren yolu yoktu. Yol 1960'ta Hami (Urumçi'ye 500 km.)ye ulaştı. Ondan önce göçmenlerin sonsuz Gobi çölünü aşmaları için sadece traktörleri vardı. Göç birkaç hafta bazende birkaç ay sürüyordu. Bazı göçmenler, özellikle kendi başına gelenler Gansu'dan Doğu Türkistan'a kadar yürüyorlardı. Urumçi'ye tren yolu 1962'nin sonunda ulaştı ve daha önceki göçmenlerin çoğu akrabalarını yanlarına almaya başladılar. Erkek ve kadın sayısındaki farktan dolayı bazı erkeklerin diğer bölgelerden eş getirmelerine izin verilirdi. Doğu Türkistan'daki hayat şartlarının ve iş imkanlarının artmasıyla bölgeye gelen kadın göçmen sayısı artmıştır. Böylece altmışlı yıllar sonunda kadın erkek sayısı normal bir seviyeye ulaştı.

Bölgedeki nüfus dağılımı da göçü etkilemiştir. Tarihî olarak Güney Doğu Türkistan her zaman ekonomik olayların merkezi olmuştur. 1949'a kadar Doğu Türkistan'ın toplam 4.333.400 olan nüfusunun % 70.3'ü güneyde, % 4.2'si doğuda, % 25.5'i kuzeyde yaşıyordu. Yiyecek maddesi üretiminin % 63.3'ü güneyde, % 36.7'si kuzey ve doğuda yapılıyordu. Yiyecek maddesi üretimi de nüfusla orantılı olarak artmıştır. Doğu bölgesindeki yiyecek maddesi üretimi 60lara doğru arttı ama 1984'e kadar sabit kaldı. Kuzeydeki değişiklik nüfus artışıyla aynı oranda olmuştur. Ellilerdeki büyük artışın ardından 1959-60'ta bir sıçrama oldu. 1962'de bölgeyi terkeden göçmen sayısındaki artıştan dolayı kuzeyin nüfusunda bir azalma oldu. Ama 60 ve 70lerdeki nüfus artışıyla birlikte 1980 e kadar kuzey nüfus çoğunluğunu ele geçirdi. 1981'de Turfan ile Korla arasında kurulan tren yolu bağlantısı ve petrol merkezlerine uzanan tren yolları sayesinde gelecekte bölgeye gelecek göçmen sayısındaki artış beklenebilir.

Göçmenler kendileriyle birlikte kültür, örf ve adetlerini de bölgeye taşıdı ve bu bölge sakinleri ile bazı karışımlar oldu. Bölgeye eskiden yerleşen Hanların aksanı Gansu ve Shanxi bölgesin-

dekiyle aynıdır. Urumçi ve Karamay gibi Han nüfusunun büyük çoğunluğu 1949'dan sonra gelmiş olan bölgelerde ise Putunghua diye adlandırılan lehçe kullanılmaktadır. Aynı durum Shihezi'da da geçerlidir.

Doğu Türkistan'a olan göçten söz edilirken "Yapı ve Üretim Kooperatifleri"nin önemini unutmamalıyız. Çünkü bunlar göçle birlikte gelişmiş ve göçmen artışı sağlamıştır. Yapı ve Üretim Kooperatifleri ilk olarak 5 Kasım 1954'te kuruldu, fakat 1952'den bu yana resmî olmayan yollardan uygulanmakta idi. Bunların uygulanması bölgeye gelen çok sayıda askerin verimli topraklara, (Çin - Doğu Türkistan tren yolunun etrafına) yerleşmeye başlamasıyla olmuştur. 1952'nin sonunda 1670 Mo toprağı işleyen, devlete ait 27 çiftlik kuruldu. Bu çiftlikler bölgeye gelen Han göçmenler için yerleşim bölgesi oluşturdu. Şekil 6'da Yapı ve Üretim Kooperatiflerinin nüfus artışı gösterilmiştir. Bu şekilde iki önemli nokta dikkat çekmektedir. Birincisi 1975 yılındaki düşmedir. Bunun sebebi bazı bölgelerde Yapı ve Üretim Kooperatifinin yapısının değiştirilerek başka bir şekle dönüştürülmesidir. Örneğin: Yapı ve Üretim Kooperatifinin 8. bölümü olan Shiezi şehir haline getirilmiştir. Bu ve bunun gibi olaylar Yapı ve Üretim Kooperatifinin nüfusunu daha az göstermiştir. İkincisi, Kültür Devriminden sonra bazı bölgelerin Yapı ve Üre-

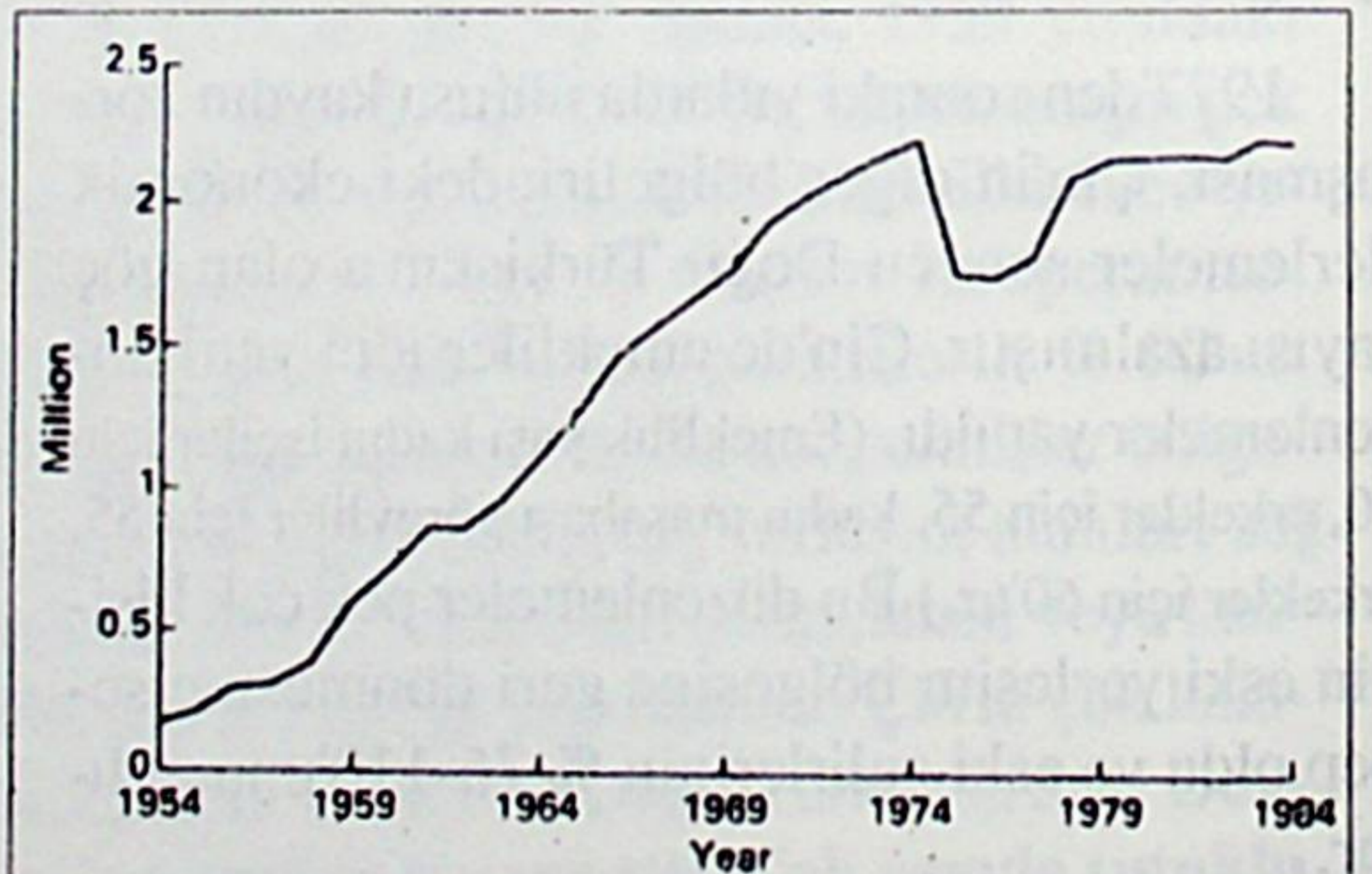

Fig. 6. Population growth in Production and Construction Corp

Şekil:6 Yapı Üretim Kooperatiflerinin nüfus artışı (1953-1984)

tim Kooperatifine geri alınması sonucu nüfus yükselmiştir.

Bölgedeki göçmen dağılımını hesaplamak için Hanların şehirlere göre dağılımını hesaplayabili Çünkü göçmenlerin çoğu Handır ve 1949 öncesi bölgedeki Han nüfusu çok azdır. Şekile göre Har dağılımı Tianshan sıradağlarını takip eden Urumçi, Zhanqi, Shiezi, Karamay, Buertala'yı kapsayan sen etrafında olmuştur. Bu bölgeler özellikle 1949'dan sonra gelişmiştir. Bu bölgeler günümüzde Doğu Türkistan'ın endüstri ve taşımacılık merkezileridir.

Göçmenlerin mesleği hakkında elimizde ayrıntılı bilgi yoktur, ama göçmenlerin genel mesle grublarından ilki eğitimci, çeşitli devlet memurlarıdır. Bunların çoğunluğu diğer eyaletlerin eğitim merkezlerinde ve ordudan seçilmiştir. İkinci grup ordu birlikleridir. Üçüncü grupsa kırsal ve şehir bölgelerden gönüllü olarak Doğu Türkistan'a gelenlerdir. Dördüncü grupsa kendi fabrikalarıyla bi te bölgeye gelen vasıflı işçilerdir. Beşinci grup ise öğrenciler, mühendisler, doktorlar ve mezunlard Yedinci grup ise kendi kendine göç eden kişiler olup bunların mesleklerinin genel bir grubu yoktur, ama çoğunluğu köylüler ve diğer gruplara ait kişilerdir.

1959-61 Arası Felaket Yılları

1959 yılından başlayarak Çin üç yıl süren bir felaket yaşadı. 1960 yılındaki yiyecek maddesi ü mi 1957 yılına göre 51.5 milyon ton daha düşüktü ve kişi başına düşen üretim de yaklaşık olarak % düştü. 1960 yılında kişi başına ortalama 1535 K.kalori alınıyordu. Bu günümüzde Afrika'nın problem- li bölgelerinde kaydedilen değerlerden % 15-20 daha düşüktür.

Daha önce de pek çok batılı araştırmacının açıkladığı ve şimdi Çin hükümetinin de kabul etmey başladığı sebepler: Ülkede uygulanan iç politikadaki hatalar ve kötü hava şartlarıdır.(!) "Büyük Bir Sıçrayış" döneminde uygulanan yanlış politika bunun en önemli sebebidir.

Yetkililer üst makamlardan ödül almak için üretimi olduğundan çok daha fazla gösteriyordu. Yar kağıtların çoğu yanlış bilgiler içerebilir. Doğu Türkistan'daki kişi başına yıllık üretim 1960 ve 1961 yılında 288.5 kg ve 245.7 kg'dır. Bu aynı dönemdeki Çin'deki üretime göre daha yüksektir. (215-223 kg.) Bu üretim farkının sebebi Doğu Türkistan'ın Pekin'e olan uzaklığından dolayı, merkez politika nın bölgeye daha geç ve yavaş yansımalarıdır. Ayrıca bu politikalar azınlık gruplara uygulanıyordu.

Doğu Türkistan'ın tarım alanının fazlalığı ve bu alanların sulanmasının nehirlerden su altı kayna lardan ve tulumbalardan sağladığı için buradaki üretim hava durumuna bağlı değildi. Bütün bu sebi ler üretim gücünü azaltmıştır. Aynı zamanda Doğu Türkistan insanların göç etmesi için teşvik edildiği bir bölgedir. Bütün bu sebeplerden dolayı, Çin'in en uzak eyaleti olan Doğu Türkistan'a zor yıllar boyunca olan göçte bir patlama oldu (1959-1961)

ŞEHİRLEŞME

Çin'deki şehir nüfusunun yapısı uzun yıllardır pek çok tartışmanın konusu olmuştur. Otuz yıl bo- yunca sadece tahmin etmeye çalışan batılılar 1981, 1982, 1984 yıllarında açıklanan nisbeten güven resmi raporlara göre araştırmalar yapmaktadır. Ama hâlâ cevaplanmamış pek çok soru vardır. Uzman ların da belirttiği gibi 1981 yılına ait şehir nüfusu yüzdeleri, daha sonraki raporlardaki aynı yıla ait ra- kamları tutmamaktadır. Şehir nüfusunda büyük artış 1981 yılına ait yıllık raporlarda % 13.4, üçüncü sayımda % 20.4 ve 1983 yılına ait yıllık raporda daha farklı bir değer verilmektedir. **Yeterince açıklama yapılmadan verilmeyen bu değerler pek çok soruyu cevapsız bırakmaktadır.** Ama şehir nüfu- sunun yapısı hakkındaki yorumlar devam etmektedir.

1982 yılındaki sayımda şehrsel bölgelerde tarımla uğraşan kişiler şehir nüfusuna dahil edilirken, 1981 yılında yayınlanan yıllık raporlar bu gurupları 1964'ten 1981'e kadar kırsal nüfusa dahil edilmiş- tir. Bu açıklama 1949'dan itibaren verilen sayıların biraz daha düzeltilmesine yardımcı olmuştur. Bu konunun ayrıntıları burada tartışma konusu olmayacaktır. Bu yazıdaki bütün sayılar Doğu Türki- stan'daki 1982 sayımı ve 1985 de açıklanan yıllık raporlardan alındığı için bu sayılar aynı yılın Çin'e ait değerler ile karşılaştırılacaktır. 1984'ün sonuna doğru Doğu Türkistan şehir nüfusu 3.49 milyon, yani toplam nüfusun % 25.98'dir.

Bu 35 yıllık dönem içinde en yüksek şehir nüfusu oranı % 26.23 ile 1960 yılındadır. 1984 yılına bilgiler bundan düşük olmasına rağmen Çinle karşılaştırıldığında % 5.5 daha yüksektir. Doğu Türkistan Çin'in en uzak ve az gelişmiş bölgelerinden birisi olmasına rağmen, 1982 yılı sayımına göre şehir nüfusunun yüzdesi bakımından 29 eyalet içinden 15. sıradadır. Doğu Türkistan'ın şehir nüfusundaki artışın en temel sebebi bölgeye yapılan göçlerdir. "Büyük İleri Sıçrayış" döneminde çok sayıda göçü Doğu Türkistan'a özellikle de şehirlere akın etmiştir.

1975'ten önce Doğu Türkistan'ın içinde 13 il düzeyinde bölge vardı. Shihezi ve Kolamayi, Zha ve İli'ye bağlıydı. Başkent Urumçi'yi örnek alırsak 1949'da nüfusu 132.000 iken 1958'de 356.000'e yükselmiştir. Bundan sonraki iki yıl içinde bu artış 200.000 olmuştur. Göçten olayı meydana gelen şehir nüfusundaki artış kırsal nüfustaki artıştan daha fazla olmuştur. Bu süre içinde toplam nüfustaki artış 1.040.000 tir ki bunun % 20'si Urumçi'de olmuştur. Üstelik 1958'de Urumçi'nin nüfusu Doğu Türkistan'ın toplam nüfusunun % 6.2'sini oluşturmaktaydı. bundan tamamen farklı olarak Doğu Türkistan güneyindeki fakir ve gelişmemiş bölgelerin nüfusu çok az artmış yada sabit kalmıştır.

Şehir nüfusundaki artış, bölgenin genel nüfusu artışından daha fazla olmuştur. Tarımda uğraşmanın nüfusu diğerlerine göre çok daha az artmıştır. (Tablo 8'de bu değişiklikler gösterilmiştir.)

Tablo 8 : Doğu Türkistan'daki nüfus artışı (milyon)

	Toplam	Şehir	Kırsal alan	Tarımın dışında	Tarımsal
1949	4.33	0.53	3.80	0.65	3.65
1984	13.44	3.49	9.95	4.24	9.20
Artış (oran)	2.1	6	1.62	5.52	1.48

1982 sayımında Doğu Türkistan'da otonom bölgeye bağlı 3 şehir, bu şehirlere bağlı 5 ilçe ve 6 saba vardır. Bu yapı Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Şehir nüfusunun Dağılımı:

Eyaletle bağlı 3 şehir	1.975.121	45.09	12.81
Bölgesel 5 şehir	939.992	25.30	7.19
64 kasaba	1.099.728	26.61	8.41
Toplam	3.714.841	100.00	28.41

Doğu Türkistan'daki kasabalar çok küçüktür, hatta bunlar standart bir Çin kasabasından bile küçüktür. Bunlarda en küçüğünün nüfusu 2945'tir. 3. sayımda Çin'de birkaç kasabanın nüfusu 2500'ün altında çıkmıştır, yani 1981'den 84'e kadar olan yıllık raporlarda verilen kasaba tariflerine yakındır. Son yıllarda, pek çok yazar Çin'deki büyük şehirlerdeki büyümeyi eleştirmektedirler. Aynı eleştiri Doğu Türkistan'a yapılmaktadır. 1982 sayımına göre Urumçi'nin nüfusu 1 milyondan adır ve Çin standartlarında çok büyük bir şehir sayılmamasına rağmen şehrin gelişmesi inanılmazdır. Bundan dolayı Urumçi su, ısınma ve hava kirliliği gibi sorunlar ortaya çıkmış ve bu çözüm olarak şehrin etrafında uydu kent kurulması önerilmiştir.

Doğu Türkistan şehir nüfusu her zaman göçle doğrudan bağlantılı olmuştur. 1949'dan sonra devlet yatırımının çoğu Doğu Türkistan'ın kuzey bölgesine daha doğrusu Tianşen dağlarının kuzeyine yapılmıştır. Bu bölge yoğun Han göçüyle birlikte Doğu Türkistan'ın endüstri merkezi haline gelmiştir. 1949'dan sonra nüfus yoğunluğu sürekli olarak bu bölgeye doğru kaymıştır. Şehir nüfusundaki artışın bir diğer sebebi de kurulan yeni şehirlere dir. Halkın Günlüğü'nün uluslararası baskısında 29 Haziran 1986'da yazıldığına göre toplam 15 şehir ve 1985'te 4.000.000'dan çok şehir nüfusu vardır.

Çin'deki beş kuzeydoğu bölgeleri içinden nüfus sayısı en fazla Doğu Türkistan'dadır.

GELECEK GELİŞMELER

Göç konusu tartışılırken, ortaya çıkan bir başka nokta da şudur: 80'lerdeki göçlerin azaldığı dönemlerde nüfus artışı hızı doğal nüfus artışıyla doğrudan bağlantılıdır. Doğu Türkistan hükümetinin asrın sonuna kadar 110.000 eğitilmiş (lise ve üst düzeyde mezun) personeli bölgeye getirmeyi planlamaktadır.

Bazı bölgelerde, eğitilmiş personel orijinal iş yerlerinin izni olmaksızın işe alılabilmektedir.

Çin'in bu asrın sonunda hedeflediği nüfus 1 milyar 200 milyondur. Pek çok eleştiri ve uygulama zorlukları olmasına rağmen Çin hükümeti bu planını uygulamaya çalışmaktadır. Zhao'un son konuşmalarının birinde şunları söylemiştir: "Nüfus planlama politikası hiç sorgu sual olmadan devam etmektedir. Zaten ülkemizde olan yoğun nüfus probleminin üzerine bir de doğum sayısındaki artış eklenmiştir. Hızlı nüfus artışı hiçbir yarar sağlamamakla birlikte ülkenin gelişme düzeyini sürekli düşürmektedir. Kesin olan bir başka nokta da bu katı nüfus planlamasının sonucu olarak daha yaşlı nüfus, çocukların eğitim problemleri ve başka problemler ortaya çıkaracaktır. Ama biz bu sorunlar anlamak ve çözüm yolları bulmak zorundayız."

1.2 milyarlık hedef bütün eyaletlere bildirilmiştir. Doğu Türkistan için bu kıstas 17 milyondur. E hedefi tutturmak için Doğu Türkistan hükümeti 1985 yılında yeni nüfus planlama düzenlemeleri onayladı. 1988'in sonundan itibaren nüfus planlaması Han olmayan gruplar için de uygulanmaya başlandı. Şehirlerde her çifte karşılık gelen ortalama çocuk sayısı 2-5 ve köylerde 3- 2'dir. Tek çocuk politikası şehirlerdeki Hanlar tarafından uygulanmaktadır. Köylerde bu sayı 1.5 'ten azdır. Uzak ve eski yerleşim merkezlerinde ise çocuk sayısı 3 olabilir. Hedeflenen nüfus tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Doğu Türkistan'ın nüfusu (bin) (hedeflenen nüfus)

Yıl	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1995	2000
Toplam	13.637	13.858	14.093	14.465	14.731	15.000	16293	17.700
Han olma.	8247	8404	8560	8715	8866	9021	9963	11000
Han	5390	5454	5533	5750	5865	5979	6330	6700

Kaynak: Dahili raporlar.

10 Aralık 1985'te bine yakın Uygur öğrenci Bölge Halk Komitesinin önünde gösteri yaptı. Bu, Çin hükümeti tarafından 1949'dan bu yana olan en önemli politik olay (buna Kültür Devrimi de dahil) olarak kabul edilmiştir. Gösteri yapan öğrencilerin isteklerinin içinde iki tanesi nüfusla ilgiliydi. **Bölgedeki Hanların dışındaki azınlık gruplar nüfus planlaması uygulamamalıdır. Azınlıkların sahip olacağı çocuk sayısında hiçbir kısıtlama ve mecburiyet olmamalı. Yerel hükümet bölgeye kendi kendine gelenlerin ve tutukluların göçlerini durdurmalıdır. Doğu Türkistan Çinlilerin bu tür kişileri süreceği bir merkez olmamalıdır.**

Bu tip olaylarda hükümete bölgedeki nüfus politikasını daha dikkatli seçmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Doğu Türkistan doğal kaynaklar bakımından son derece zengindir ve ilerde günde petrol alanlarında çalışacak pek çok iş gücüne ihtiyaç vardır. Ekonomik ve politik sebeplerden dolayı bölgeye daha büyük göçlerin olma ihtimali hâlâ vardır.

SONUÇ

Bu yazıda 1949-1984 arasındaki Doğu Türkistan'ın nüfus yapısındaki değişiklikler, 1984 yılındaki bilgilere dayanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bütün Çin yerine sadece Doğu Türkistan dikkate alınmıştır. Göçler Doğu Türkistan nüfus ağırlık merkezinin ve pek çok diğer özelliğini değiştirmişti. Bölge dahilindeki değişik yerleşim yerleri arasında nüfus yapısında çok büyük farklar vardır. Bunlardan en önemlisi Han olmayanların bölgelere göre dağılımının farklı olmasından dolayıdır. Bundan dolayı eğitim seviyesi, şehirleşme oranı, gelir seviyesi, nüfus politikası, yaş ortalaması gibi konularda çok büyük farklar görülebilmektedir. Doğu Türkistan müslümanların çoğunlukta olduğu bir bölge olmasına rağmen bölge nüfusunun yapısında çok büyük değişiklikler olmuştur. Şehirleşme de, bölgesel yapı ve göçlere bağlı olarak değişmektedir.

Devamı gelecek sayıdadır.

KAZAK TÜRKLERİ LİDERİ OLCAS SÜLEYMANOĞLU İLE RÖPORTAJ :

Röportaj : Kemal ÇAPRAZ

Olcas Süleymanoğlu : TÜRK DÜNYASI FEDERASYONU KURULMALIDIR.

Kazakistan'da binlerce kişinin ölümüne, binlerce kişinin sakat kalmasına sebep olan nükleer denemelere karşı kurduğu Nevada-Semey Anti Nükleer Teşkilatı ile bu denemeleri durdurtan siyaset ve bilim adamı, şair Olcas Süleymanoğlu, Mayıs ayı içerisinde, Metro Şirketler Grubu'na dahil HOTAMA A.Ş.'nin davetlisi olarak ülkemize geldi.

"Moskova'da Kızıl Meydan'da iki eli cebinde, ceketinin düğmesi iliklenmiş olarak, bütün Rusya'ya meydan okurcasına başı dik olan gözleri belli bir noktada büyük bir meseleyi düşünürcesine yalnız başına yürüyen heybetli bir Kazak görürseniz, bilin ki bu Olcas Süleyman'dır...", Azerbaycan Halk Cephesi önderlerinden Abbas Abdullah böyle tarif ediyor Olcas Süleymanoğlu'nu...

Başta Kazakistan olmak üzere dünyadaki bütün nükleer denemeleri karşı verdiği mücadele ile tanınan Kazak Türkleri'nin lideri Olcas Süleymanoğlu, sorularımızı şöyle cevapladı :

☞ Sayın Olcas Bey, SSCB nükleer denemeler için neden Kazakistan'ı seçti. Bunun siyasi ve jeolojik sebeplerini açıklar mısınız?

SÜLEYMANOĞLU : Kazakistan'daki nükleer denemeler 1949 senesinde Stalin zamanında başladı. Onlar Kazakistan'ı bir çöl olarak görüyorlardı. Fakat o çöl dedikleri yerlerde milyonlarca insan var. Ben, Amerika'da Nevada'da da buldum. Amerikalılar da orayı çöl olarak görüyorlardı. Onların gözünde çöldür. Aslında tabii ki buralar çöl değildi. Sovyetler'in Türkistan'a Türk milletine bakış tarzı da bu şekilde idi.

☞ Biliyorsunuz, Kazakistan'dan başka Türkistan'ın diğer Türk cumhuriyetlerinde ve Doğu Türkistan'ın Lop Nur bölgesinde bu tür nükleer denemeler yapılmaktadır. Bu bir tesadüf mü, yoksa Türk halklarına yönelik tabii bir jenosit (soykırım) mu?

SÜLEYMANOĞLU : Bu oyunlar, bu düşünceler de var bunun içinde. Türk neslini bu bölgelerde yok etme düşüncesi var.

☞ Efendim, Amerika'da, Güney Afrika'da ve diğer bazı bölgelerde sizin teşkilatın temsilcilikleri açıldı. Lop Nur'da da böyle bir teşkilat kuruldu mu?

SÜLEYMANOĞLU : Yeryüzünde nükleer

denemelerin yapıldığı 5 bölge var. Bu bölgelerden biri olan Lop Nur'da da teşkilat kurulmuş durumda.

☞ Kazakistan'da nükleer denemeleri durdurtmayı başardınız. Lop Nur'da da denemeler durduruldu mu?

SÜLEYMANOĞLU: 1.5 seneden bu yana Poligon'daki çalışmaları durdurduk. Amerika'da ise bundan birkaç sene önceye kadar senede 17 deneme yapıyordu. Bu sene ise sadece 4 deneme yapabildiler. Geçen senede 8 deneme yapabilmişlerdi. Bu bizim hareketimizin çalışmalarıyla oldu.

☞ Bir de efendim, Nevada-Semey'in dışında diğer Türk cumhuriyetleri'nde çevreci hareketler var. Bunlarla Nevada-Semey'in bağlantısı var mı?

SÜLEYMANOĞLU: Tabii ki.. Hem de çok güçlü bağlantılarımız var. Antinükleer hareketlerin hepsini biriktirip bir çatı altında topladık. Bu teşkilatlar Sibiry'a'da var, Azerbaycan'da var, Özbekistan'da, Kırgızistan'da Nevada-Semey'in şubeleri var. Amerika'da var. Güney Afrika'da Johannesburg'da şubelerimiz var.

"Alfabe ve Dilde Birlik Şarttır..."

☞ Olcas bey, bu yıl Alma-Ata'da yapılan bir toplantıda Türk cumhuriyetlerinin Latin alfabesine geçişi kararı alındı. Bu karardan sonra Latin alfabesine geçiş ne merhalede?..

SÜLEYMANOĞLU: Daha şimdilik vakit gerek. bugün yarın diye birşey düşünmüyoruz. Ama kararımız budur. Alfabe ve dilde birlik şarttır.

☞ Diğer Türk cumhuriyetleriyle kültürel ilişkileriniz ne seviyede?

SÜLEYMANOĞLU: Sürekli ilişki halindeyiz.

☞ Glasnost ve prestroika politikası altında gelecekte Türk cumhuriyetlerinin yolu ne olacaktır?

SÜLEYMANOĞLU: Gelecekte federasyon olacaktır. Cumhuriyetleri ana bir federasyonda toplamayı düşünüyoruz.

"Birlik Olmazsa, Azadlık Olmaz..."

☞ Türk federasyonu değil mi efendim?

SÜLEYMANOĞLU: Evet, Türk federasyonu. Birlik olmazsa azadlık olmaz.

☞ Çok teşekkür ederiz.

TÜRK DÜNYASINDAKİ GELİŞMELER VE DOĞU TÜRKİSTAN

Abdülhamit AVŞAR*

Son yıllarda Sovyet sistemindeki çöküş ve sonrasında meydana gelen bağımsızlık hareketleri sonucu Kazakistan, Özbekistan, Azerbeycan, Kırım gibi Türk yurtlarında büyük bir uyanma ve kendine dönüş süreci başladı. Daha dün kadar, bırakın istiklâle giden bir yola girmesi, üzerindeki hegemonyanın kalkması bile çok zor görünen bu cumhuriyetler, kendi devletlerine doğru adım adım ilerlemeye başladı.

Bu süreçle birlikte, anılan cumhuriyetler ve Türkiye arasında da sıkı bir diyalog ve kültürel temas ortamı doğdu. İkili anlaşmalar çerçevesinde kültürel değişim programları imzalandı. (Karşılıklı kültür haftaları düzenlenmesi, sanatçı gönderilmesi gibi.) Doğaldır ki bu durum Türk insanını anayurtlarına karşı daha gerçekçi bir şekilde bakmaya yöneltti. Oralardada bizim gibi konuşan, bizim gibi düşünen; aynı inanç ve töre etrafında birleştiğimiz insanların olduğu daha net bir şekilde anlaşıldı. Bunun sonucunda da, eskiden beri Dış Türkler meselesine soğuk bakanlar bile, düşüncelerini değiştirmeye, oradaki Türklerle daha çok ilgilenmeye başladılar. Dış Türkler meselesinin sadece bazı insanların değil, tüm Türkiye Türklerinin davası olduğuna kendileri de inanma noktasına geldiler. Hakikaten mesele kendini Türk bilen herkesin meselesidir.

Ancak bütün bu güzel gelişmeler olurken dikkatlerden kaçan bir husus var: Doğu Türkistan.

İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra gibi şahsiyetlerin çabalarıyla büyük ölçüde yokolmasına rağmen, Türkiye kamuoyunda eskiden beri var olan bir yanlış adlandırma sürüp gidiyor: "Türkistan" denilince sadece Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan'dan meydana gelen "Batı Türkistan"ın akla gelmesi. Öyle ki, bazı yazarlar Türk yurtları-

* İst. Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okul Mezunlu. Halen TRT'de çalışmaktadır.

nı sayarken Türkistan, Azerbaycan, Musul-Kerkük, Doğu Türkistan vs. diyerek, hem Türkistan, hem de Doğu Türkistan tabirlerini birlikte bile kullanmaktadırlar. Halbuki Türkistan, Doğu ve Batısıyla bir bütündür. Fakat doğusu Çin işgalinde olduğu için Doğu Türkistan, batısı Rus işgalinde olduğu için Batı Türkistan olarak adlandırılmaktadır. Bu sebeple, şayet tek başına kullanılırsa büyük yurdun tamamını anlatır, sadece batısını değil. Eğer biz Batı Türkistan için kullanırsak, unutmayalım ki, düşmanın işini kolaylaştırmış oluruz.

Üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir diğer husus da, bu yeni durumun getirdiği coşkuyla sadece Sovyet esareti altındaki Türkler'in bağımsızlığa kavuşması ile iktifa edileceği gibi bir görüntünün ortaya çıkması, Doğu Türkistan isminin gündemden yavaş yavaş kaybolması.

Evet, biliyoruz ki, Doğu Türkistan'ı işgal edenler Ruslara nisbeten daha kalabalıktır. Ama onların kalabalık ve şovenist olması anayurdumuzu onlara bırakmayı gerektirir mi? Unutmayalım ki, tarih boyunca Çinliler her zaman bizlerden daha kalabalık olmuşlar, ancak çoğu kez onlara galip gelmişlerdir. Yok eğer bunda maksat, önce Sovyet esareti altındakileri kurtaralım, sonra Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için çaba gösterir isek, korkarız ki, o zaman vakit çok geç olabilir. Çünkü, Çin her geçen gün onbinlerce aç insan sürüsünü Doğu Türkistan'a göndermekte, böylece Türk nüfusunu azınlığa düşürüp asimile etmeye çalışmaktadır.

(Çin'in bu siyasetinin son bir göstergesi, Doğu Türkistan üzerindeki hassasiyetin azalmasını fırsat bilip, özellikle Tarım havzasında yer alan kentleri 'Kaşgar, Yarkent, Hoten, Turfan gibi tarihî ve Türklerin yoğun olduğu yerleşim bölgelerini' dışarıdan gelenlere kapatmışlar, dünyayla bağlantılarını kesmişlerdir. 1990 yılının Nisan ayında Kaşgar'ın Barın ilçesinde yüzlerce insan katledilmiştir.)

Bu sebeple, Türkiye Türkleri olarak, insanlık alemi olarak, diğer Türklerin dâvâsının yanında Doğu Türkistan'ı da unutmayalım. O yurt da bizim yurdumuz...

Ölümünün 26. Yılı Münasebetiyle

Kalem ve Kılıç Mücahidi

MEHMET EMİN BUĞRA

Kaşgarlı İsmail CENGİZ

14 Haziran 1965 Pazartesi günü Ankara'da vefat eden ve Doğu Türkistan Davasının kahraman önderlerinden, özgürlük savaşçısı, kalem ve kılıç mücahidi Mehmet Emin Buğra Doğu Türkistan'ın Hoten vilayetinde doğmuştur.

1921'de Hoten'in Karakaş kazası Oybağ Yen Medresesi'nden mezun olmuş ve 1924'den 1931'e kadar da aynı medresede "başmüdürlük" görevinde bulunmuştur.

1931-33 yılları arasında Doğu Türkistan'ı Çin işgalinden kurtarmak için mücadeleye girişen Emin Buğra, 1933 yılının Şubat ayında ülkenin güneyindeki Hoten ve Yarkent bölgesinde halkını Çin'e karşı ayaklandırmış ve o bölgede kurulan geçici mahalli hükümetin Başbakan ve Başkomutanlık vazifelerini üzerine almıştır.

Ayaklanma sonucunda bölgede kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Ruslar'ın da desteğiyle 1934'de yıkılmasıyla mücadelesini ayakta tutmak için Hindistan'a ilticaya mecbur kalmıştır. 1943 senesine kadar Afganistan'da kalan Buğra Bey 4 Nisan'da Çin'e gelmiştir. O sırada Çin devlet konseyinde ve Parlemtosunda Doğu Türkistan'ı temsil etmekte olan Dr. Mesut Sabri ve Yusuf Alptekin tarafından yürütülmekte olan hürriyet mücadelesine katılmış ve. Alptekin tarafından Çince ve Türkçe neşredilmekte olan "Altay Dergisi"nin başmuharrirliğini üzerine almıştır.

1944'te Doğu Türkistan'da Çin istilası ve zulmüne karşı millî bir ayaklanma olmuş ve Çin merkezî hükümeti bu ayaklanmayı askerî kuvvetle imha etme yoluna gitmişti. Bunun üzerine M.Emin Buğra ile İ.Y.Alptekin 4 Nisan 1944'te Mareşal Çang-Kay Şek ile 3 saat süren bir görüşme yapıp Doğu Türkistanlılara karşı Çinliler tarafından yapılan zulüm ve haksızlıkları bütün delilleri ile anlatmışlar ve Doğu Türkistan mesele-

sinin silaha sarılmak suretiyle halledilmemesini talep ederek 27 maddelik bir muhura takdim etmişlerdi. Bu muhtıranın mühim maddeleri şunlardır:

1- Doğu Türkistan'a dahilî muhtariyet hakkı tanınması;

2- Çinliler tarafından, Doğu Türkistan'a takılan Çince "Yeni Müstemleke" manasına gelen "Sinkiang" adının kaldırılarak millî ve tarihî adının iadesi;

1944 senesinde "Çin Anayasa Taslağı" halkın fikrine sunulduğu zaman M.E. Buğra, Dr. Mesut Sabri ve İ.Yusuf Alptekin ile birlikte Çin Anayasasına dahil edilmesi talebiyle Çin Hükümetine 19 maddelik bir muhura takdim etmişlerdir. Aynı zamanda bu muhtırayı Çin'in en meşhur gazetelelerinden biri sayılan "Da Gung Bao" isimli gazetesinin 13 Ekim 1944 tarihli sayısında yayınlamışlardır. Bu muhtıranın mühim maddeleri şunlardır:

1- "Çin anayasası"nda Doğu Türkistan halkının "Türk" olduğunun tanınması;

2- "Çin Anayasası"nda Doğu Türkistana dahilî muhtariyet hakkı tanınacağına kaydedilmesi.

3- Çin Anayasası'nın 4. maddesinde "Sinkiang" olarak kullanılan adın "Türkistan" olarak değiştirilmesi.

Bu muhtıranın "Da Gung Bao" gazetesinde yayınlanması üzerine Çin alimlerinden Li Dung Fang adlı birisi "Cung Yang Rı Bao" adındaki merkez gazetesinin 14 Ekim 1944 tarihli sayısında "Sinkiang'lı kardeşler acaba Türk müdür?" adında muhtıra aleyhinde bir yazı yazıp, Doğu Türkistanlıların Türk olmadıklarını iddia etmiş ve Doğu Türkistanlılara "Türk" demenin ve onları bir millet olarak tanımanın doğru olmayacağını ileri sürmüştür. Buğra Beğ, Li Dung Fang il-

aynı gazetede defalarca birbirlerine reddiye yazmışlardır. Buğra Beğ bu yazı mücadelesinde Iğu Türkistan halkının Türk olduğuna dair tarihi ve ilmi vesikaları öne sürerek 500 milyon Çin'liyi temsil eden Çin matbuatında Li Dung Fang'ın iddialarını çürütmüş ve Çin efkarı umumiyesinde büyük yankılar uyandırmıştır.

5 Mayıs 1945'de Çin Halk Partisi Temsilcileri Kurultayına iştirak etmiş, Kurultayda konuşması ve takdim ettiği muhturasında Doğu Türkistan'a milli muhtariyet verilmesi tezini savunmuştur.

1944 de vukubulan milli ayaklanmada Doğu Türkistan'lılar milliyetçi Çin'in modern silahlarla mücehhez 100.000 kişilik ordusunu mağlup etmişlerdi. Neticede dize gelen milliyetçi Çin, Doğu Türkistan halkına birtakım haklar tanımayla ve Türklerle andlaşma yapmaya mecbur kalmıştı. Bunun üzerine Dr. Mesut Sabri Umumi Vali, İsa Yusuf Genel Sekreter ve Mehmet Emin Buğra Nafia vekili (sonra Umumi Vali Muavini olmuştur) olmuşlar ve böylelikle Doğu Türkistan'ın idaresi resmen Türklerin eline geçmişti.

Bu 3 arkadaşın hükümet başına geçmesiyle memleketi refah ve saadete kavuşturmak, milleti milli kültürle tenvir etmek kampanyası açılmış ve bunun yanında Türkçülük, Milliyetçilik ve Anti-Komünist hareketleri de kuvvet bulmuş oldu. Bu devirde Rus matbuatı ve radyoları onları "Pan-Türkistlik", "Pan-İslamcılık" ve "gericilik"le itham ederek hücum etmeye başlamışlardı.

Milli hareketin gelişmesi üzerine ürken Çin'liler bu inkişafdan korkarak bunları 1948 in sonunda hükümetteki görevlerinden uzaklaştırmışlardır.

1948 senesinin sonunda Kızıl Çin'liler, Doğu Türkistan'a kan dökerek ateş saçarak girip, bütün milli mukavemetleri kırmışlardı. Bunun üzerine binlerce mücadele arkadaşları ile beraber Hindistan'a ilüçaya mecbur kalan Buğra Beğ Hindistanda 2 sene kaldıktan sonra Türkiye'ye gelmiştir.

Hariçte bulunduğu seneler zarfında Mısır, Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, İran, Irak, Ürdün ve Lübnan gibi memleketleri birkaç defa ziyaret etmiş ve o memleketlerin devlet ve hükümet büyüklerine Doğu Türkistan Davasını anlat-

mış ve bu davanın B.M.'e intikalinin temini hususunda destek olmalarını rica etmiştir.

Buğra Bey 1952'den beri T.C. vatandaşı olarak memleketimizde yaşamaktaydı. Türkiye'de ve Türkiye dışında Türk illerinin davalarının durulmasında büyük hizmetleri olmuştur. Bu cümleden olmak üzere Delhi'de toplanan Asya-Afrika Konferansı ve Bağdat'ta toplanan Dünya İslam Konferansları'na katılarak memleketin davası ile ilgili muhturalar takdim etmiş ve davası lehine kararlar çıkarmayı başarmıştır.

M.E.Buğra Bey son nefesine kadar muhacret hayatının binbir müşkülât ve mahrumiyetlerine katlanarak söz ve yazı ile Doğu Türkistan Davasını savunmaya devam etmiştir. Buğra Bey'in ölürken dahi son sözleri bütün milletlerin hür olması prensibi etrafında 1965'de Cezayir'de birleşen Asya ve Afrika Devletleri liderlerinin insanlık namına Doğu Türkistan'ı da hatırlamalarını dilemek olmuştur.

Şair, yazar ve mücahid Buğra Beyin basılmış ve basılmamış birçok eserleri vardır: Neşredilmiş olan eserlerinden bazıları şunlardır: "Şarki Türkistan Tarihi" (Arap harfleriyle çağatay şivesinde, Keşmir, 1940, 500 sh.) "Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafyası, Şimdiki Durumu (Ankara, 1952), Tibet ve Doğu Türkistan hakkında Bilinmeyen Siyasi Konular (Ank. 1959), "Delhi Konferansı ve Tibet (Ank.1960), "Taşkent Konferansının İçyüzü ve Komünist Memleketlerdeki Yazarların Durumu (Ank. 1959), "Kutluk Türkan "(Piyes), "Kaside-i Vataniye".

Bunlardan başka yüzlerce makale ve şiirleri de vardır. Ankara'da "Türkistan Sesi", İstanbul'da "Türkistan" isimli birer aylık dergi de yayınlamıştır. Kendisi Arapça, Farsça., Urduca ve İngilizce bilirdi. Eserlerini yazılı ve sözlü olarak davasını savunurken tabii ki lisan bilgisinin çok faydasını görmüştür.

M.Emin Buğra Bey, Doğu Türkistan'ın 20. asırda yetiştirdiği en değerli evladından birisi, alim, fazıl, inkılapçı, muharrir, tarihçi ve büyük bir devlet adamı idi. Doğu Türkistan kurtuluş mücadelesindeki vazifesine sadıktı ve hayatı boyunca yılmadan devam etmişti.

Nur içinde yatsın.

Karahanlılar Devrinde Uygur Halk Edebiyatı

Nuraniye Hidayet *

Türk tarihinde Selçuklu imparatorluğu ile Göktürk ve Uygur devletlerine ait devirler arasında önemli bir dönüm noktası oluşturan Karahanlılar sülalesi, IX. asrın sonu ve XIII. asrın başlarında Doğu Türkistan'daki Tarım ovasının batısı ve Pamir'in güneyinde hakimiyet kurmuştur. Karahanlıların güçlendiği dönemlerde topraklarının sınırlarına, şimdiki Tarım ovasının orta ve batı kısmı, İli Binlak vadisi, Balkaş gölünün kuzeyi, Çu ırmağı vadisi, Issık gölün etrafındaki yerler ve Maveräünnehir'in doğusundaki bölgeler dahildi. (1)

"Karahanlılar Devrinde Uygur Halk Edebiyatı"nı konu alan bu çalışmamda Uygurların, İslam dinini kabul etmesinden sonra Uygur edebiyatındaki gelişmeler üzerinde durdum.

Orhun Uygurları 840 yılında çökünce, Uygurların büyük bir kısmı öteden beri kan bağı olan Karlukların yerleştiği batı bölgelerine, yani Altay Dağlarının batısıyla, Balkaş Gölünün kuzeyindeki bölgeler içinde Talas nehri ve Talas vadileri de vardır. Büyük bir göçten sonra Orhun Uygurları ile Karluklar yeniden karışmışlar ve 870 yılında Karahanlılar sülalesini kurmuşlardır. Uygurlar ile Karluklar arasında IX. asrın sonunda şekillenmiş olan Hanlık, "Ulu, geniş ve batı (güneşin batığı taraf) gibi anlamları olan "Kara" kelimesini de yanına almış ve " Karahanlılar" diye adlandırılmıştır. (2) Karahanlıların bulunduğu bölgeler üçe ayrılıyordu. Birincisi Kaşgar ve Balasagun'un bulunduğu merkezi kısım, ikincisi Semerkand ve Talas'ı merkez alan batı kısmı, üçüncüsü de merkezi Hotan olan kuzeydoğu kısmı idi.

Arapların fethiyle VIII. asrın başlarında Orta-asya'da İslam dini hükümlerine din olmaya başlamıştır. Böylece hem İslam dini genişlemiş hem de Uygurların siyasi, ekonomik ve sosyal durumuna büyük etkisi olmuştur. Ama bu dönemde Karahanlılar İslam dinini gerçek anlamda kabul etmemişlerdir. Hâlâ Buda ve Mani dinlerine inananlar çoğunlukta olduğu için Karahanlıların bölgelerinde İslam dini gizlice yayılmıştır. Karahanlıların Perinci Satuk Tekin (?-955) (mezarı Doğu Türkistan'ın Artuş şehrinin Meşet köyündedir) 932 yılında ilk olarak İslam dinini kabul etmiş ve kendi adını da Abdülkerim Satuk Buğra Han olarak değiştirmiştir. Böylece İslamiyet Karahanlıların resmî devlet dini olarak ilan edilmiştir. İslam dini 942 yılından sonra Karahanlılar ülkesinin Balasagun şehrine ve Yedisu bölgesine, daha sonra da Hotan, Çerçen, Kuçar gibi yerlere yayılmıştır. Sonuçta Karahanlıların hakim olduğu bölgelerde İslam dini üstünlük kazanmıştır.

870 yılından 1213 yılına kadar hüküm süren ilk İslam Uygur hanlığı, Uygur tarihi ve Uygur medeniyeti tarihinde olduğu kadar Türk-İslam tarihinde de çok önemli rol oynamıştır. Özellikle de o dönem edebiyatında İslam dini yeni Uygur edebiyatını şekillendirmiştir. Sonuçta da İslam dini sistemini esas alan eski Uygur edebiyatı ananesi ve Arap-Fars edebiyatının kendine uygun taraflarını alan Uygur Klasik edebiyatı şekillenmiştir. Bu dönemdeki edebiyatın adı hanlığın adı ile birleşerek edebiyat tarihindeki " Karahanlılar edebiyatı" veya "Hakaniye edebiyatı" olarak adlandırılmıştır. (3)

Karahanlılar sülalesi dönemindeki edebiyat

* D. Türkistanlı Yüksek Lisans Öğrencisi

ve sanat, Uygurların edebiyat tarihinde yer alan çok parlak bir dönemdir. Özellikle de edebiyatta büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Türk tarihine ışık tutan, zamanımızda bile değerini koruyan "Kutadgu Bilig", "Divan ü Lügati't Türk", "Atabetü'l Hakayık" gibi çok değerli eserleri yaratmışlardır.

Karahanlılar sülalesi kurulduktan sonra, bu sülaleye ait olan Uygurlar, sülale geliştikçe yerli Karluklarla karışan Uygur Bozkır kültüründe büyük değişiklikler ortaya çıkmış ve bu iki kültürün kaynaşmasıyla gerçek Karahanlılar medeniyeti ve Uygur topluluğunun esasları belirlenmiştir.

Karahanlıların İslam dinini kabul etmesi ve Uygurlar arasında yaygınlaşmasından sonra, bu durum, Budizm ve Maniheizm esasındaki geleneksel Uygur medeniyetinde büyük çapta değişiklikler meydana gelmesine neden olmuştur. Böylece İslamiyetten önceki Budizm ve başka dinlerin tesiri ile meydana gelen geleneksel medeniyet büyük zarara uğratılmıştır. Bunun yanı sıra İslamiyet ile yeni bir boyut kazanmıştır. Sonuçta İslamiyetten önceki Uygur medeniyeti ve edebiyatına zıt "Uygur İslam Medeniyeti ve Edebiyatı" doğmuştur.

Burada şunların altını çizerek söylemek gerekir ki, Karahanlılar bölgesinde İslam dini, hükümler bir din olsa da edebiyat yine Karahanlılar toplumunun siyasî ve sosyal ihtiyacına uygun bir halde eski Uygur edebiyatı geleneği esasında ilerlemiştir. Birçok din adamı da teknik bilgileri öğrenmek ve incelemekle meşgul olmuştur. Böylece ortaya çıkan araştırmacılar da İslam kanunlarını aydınlatmak, Arap edebiyatından örnekler vermek gibi konulardan başlamışlar, daha sonra da dil bilimciliği, tıbbat, astronomi, matematik ve mantık gibi konularda da çalışmalarını sürdürmüşlerdir (4). Bu araştırmacılar İslam dinini esas alarak Arap-Fars edebiyatının zorunlu olarak kabul edilmesini istemişlerdir. Müslüman Uygurlar, İslamiyetten önce oluşturulan eserleri ve Budist tapınaklarını yok etmişse de Karahanlılar bölgesinde fen alanında, edebiyatta ve sanat dallarında durmadan ilerlemişler ve büyük gelişmeler kaydetmişlerdir.

Büyük bilgin, meşhur filozof şair Ebu Nasır Muhamed Farabi'nin edebiyat, sanat ve müzik konularındaki çalışmaları, bilgin ve dilbilimci Kaşgarlı Mahmud'un "Divan ü Lügati't Türk" adlı ansiklopedik eseri, ulu bilgin ve şair Yusuf Has Hacip'in "Kutadgu Bilig" adlı destanı, şair Ahmet Yesevi'nin "Divan-ı Hikmet" adlı lirik şiirler kitabı ve Ahmet Binni Mahmud Yüknegin'in "Atabetül Hakayık" adlı destanı gibi eserler Karahanlılar devrindeki Uygur edebiyatının büyük şöhrete sahip örnekleri olarak sayılabilir.

Karahanlılar sülalesinin önemli siyaset ve medeniyet merkezlerinden biri olan Kaşgar'da felsefe, mantık, astronomi, matematik ve tıbbat alanlarında büyük gelişmeler olmuştur. Ebu Nasır Muhammed Farabi gibi dünyaca ünlü büyük bilginler yetişmiştir.

Karahanlıların Doğu ve Batı bölgelerinde XI. asrın başından başlayarak şehir, kale ve mescit inşaatları aynı dönemde gelişmiştir. Özellikle Karahan hükümdarı Yusuf Kadirhan'ın tahtta olduğu dönemde (1024-1032) Kaşgar'da "Medrese-i Sacie" (Yüksek Okul) kurulmuştur. Burası zamanının en önemli bilim merkezi olmuştur. Siyaset ve medeniyet merkezi sayılan Kaşgar'a bilginler ve şairler böyle bir altın devirde Uygur edebî dili ve edebiyatı daha da mükemmelleşmiş, yapı ve şekil açısından gelişmeler göstermiştir. Bu dönemdeki dil Orhun-Yenisey abidelerinin dilinden pek farklı değildir. Bu dil, Arap-Fars dilinin etkisinde fazla kalmayan güzel ve saf Uygur dilidir. Örneğin, Kutadgu Bilig'de ancak 120'ye yaklaşan yabancı kelime bulunmaktadır. (5). Eserde hatta Allah ve Peygamber kelimeleri bile

kullanılmamıştır. Bunların daima Türkçe karşılıkları, yani Tanrı, İdi, Bayat, Yalaaç tercih olmuştur. Arapça'dan gelen matematik terimleri birlikte Arap ve Fars kelimelerinin sayısı 100-120 civarında bulunmaktadır.

Büyük Emir Arslan Hoca Tarkan tarafından yazılıp, Ahmet Binni Mahmud Yüknek'in "**Atabetü'l Hakayık**" (Hakikat Kapısı) adlı eserinin sonuna ilave edilmiş bir şiirde dil konusu şöyle anlatılmıştır:

Tamamı erur Kaşgarı til bile
Aytmış edip rıkkatı dil bile
Eğer bilse Kaşgar tilin her kişi
Bilur ul edibin ne kim aymış

Türkiye Türkçesine çevirirsek şöyle okuyabiliriz:

(Eserin) hepsi Kaşgar dili ile yazılmış
Edip (bunu) yüreğinden söylemiş
Kaşgar dilini bilen her insan
Edibin ne dediğini bilirmiş

Burada ifade edilen "Kaşgar dili" ise, Kaşgarlı Mahmud'un "**Divan ü Lügati't Türk**" adlı eserinde bahsettiği "**Hakaniye Dili**" ile aynı dildir. Her ikisi de Türkçe konuşan halkların ortak edebî dili olan klasik Uygur dilini göstermektedir. Çok güzel ve ifade gücü yüksek bir dil olması nedeniyle Karahanlılar edebiyatında dünyevî şöhrete sahip iyi eserlerin oluşmasında esas dil olarak rol oynamıştır. Bu devirde güzel ve anlamlı eserler veren Uygur edebiyatı, uzun tarihi geçiş dönemini, eski Uygur edebiyatını ananesi üstüne kurmuştur.

Folklor açısından bakarsak, yaz ile kışın diyalogu gibi büyük halk destanları ile çeşitli konularda kendine özgü üslubu olan efsane, rivayet, latife, makale, temsil, beyit ve koşmalar yazılmıştır.

Bunlar, Uygurların gelişmesini, sosyal ve ekonomik hayatını, örf ve adetini, arzu ve isteklerini en iyi şekilde ifade eden tarihî cevherlerdir.

Bu manevî cevherlerden halkın fcodallara karşı cesurane direniş ruhunu ve tüm özelliklerini görebiliriz.

"**Divan ü Lügati't Türk**" te kullanılmış edebî parçalar şunu iyice kanıtlıyor ki, bu devirdeki Uygur edebiyatında halk koşuklarıyla birlikte büyük destanlar yaratmış ve bunlar geniş kitlelere yayılmıştır.

Yazılı edebiyatı incelediğimizde, bu sahada birçok şair ve meşhur bilginlerin yetişmiş olduğunu görürüz. Uygur folkloru ve şiirinde çok önce şekillenmiş olan aruz vezni bu devirde daha da mükemmel hale gelmiş ve yeni bir dönem açılmıştır.

Bize kadar ulaşan yazılı edebiyat ile ilgili eserler esas alınacak olursa bunlar, derin felsefi anlamı olan, pedagojik sorunları irdeleyen tasavvur gücüne sahip çok miktarda lirik şiirleri ve toplumun her kesimine yönelik sosyal olayları ince ayrıntuları ile dile getirmişlerdir.

Büyük bilgin, meşhur filozof şair Ebu Nasır Muhamed Farabi'nin edebiyat, sanat ve müzik konularındaki çalışmaları, bilgin ve dilbilimci Kaşgarlı Mahmud'un "**Divan ü Lügati't Türk**" adlı ansiklopedik eseri, ulu bilgin ve şair Yusuf Has Hacip'in "**Kutadgu Bilig**" adlı destanı, şair Ahmet Yesevi'nin "**Divan-ı Hikmet**" adlı lirik şiirler kitabı ve Ahmet Binni Mahmud Yüknek'in "**Atabetül Hakayık**" adlı destanı gibi eserler Karahanlılar devrindeki Uygur edebiyatının büyük şöhrete sahip örnekleri olarak sayılabilir. Bu kıymetli abideler Türk kavimlerinin en güzel kültür mirasları olarak edebiyat, sanat ve tarihimizde değerlerini sonsuza kadar koruyacaklardır.

1) Divan ü Lügati't Türk, Xinjiang Halk Neşriyatı, 1981, I. Cilt, s. 526

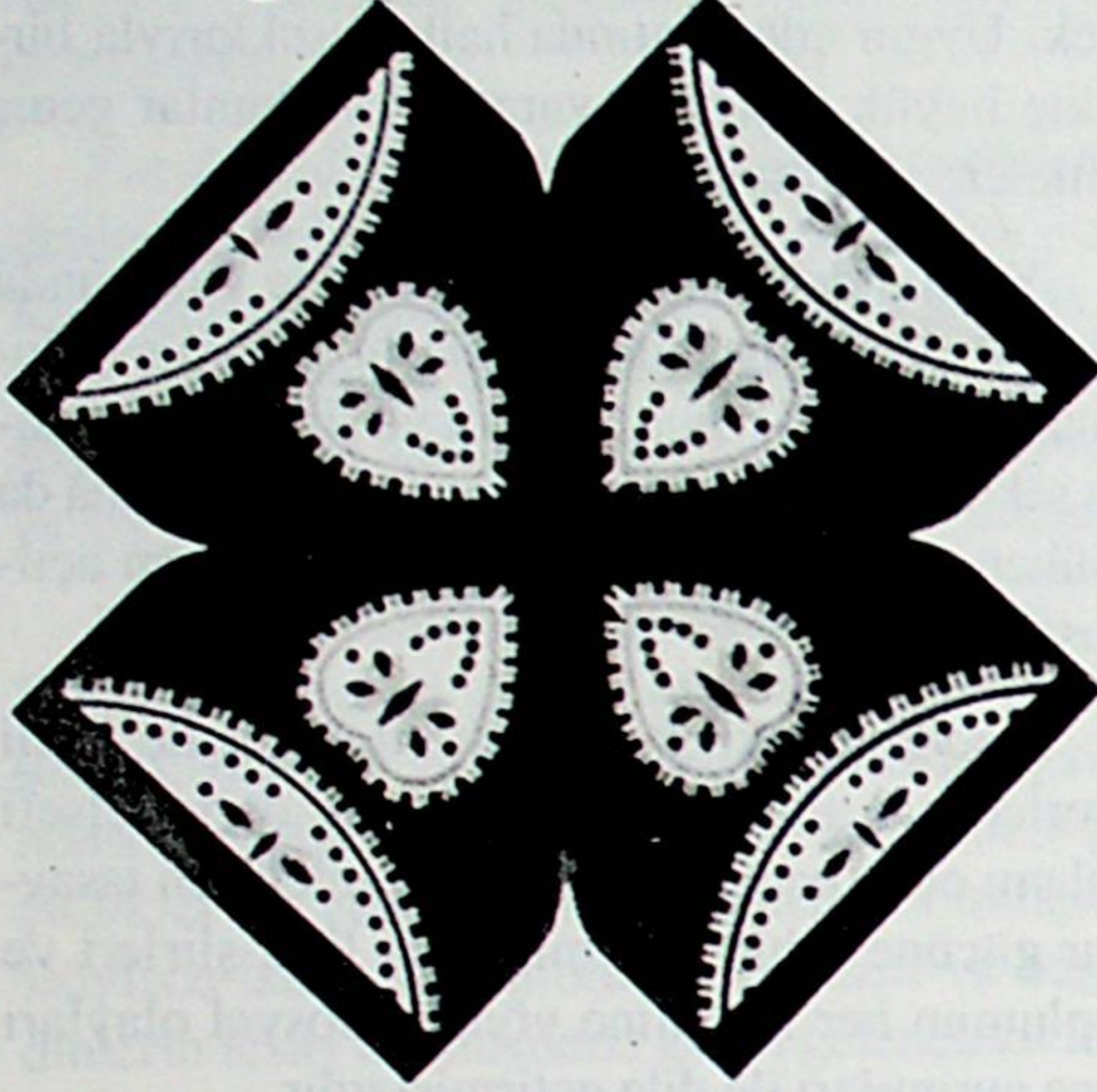
2) a.g.e. I. cilt, s. 5

3) Uygur Klasik Edebiyat Tesisleri, Milletler Neşriyatı, 1987, Pekin

4) a.g.e. s. 223

5) İbrahim Kafesoğlu, Kutadgu Bilg ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, s. 16

BAŞKALDIRININ
SEMBOLÜ :
BAŞLIK (DOBBA)

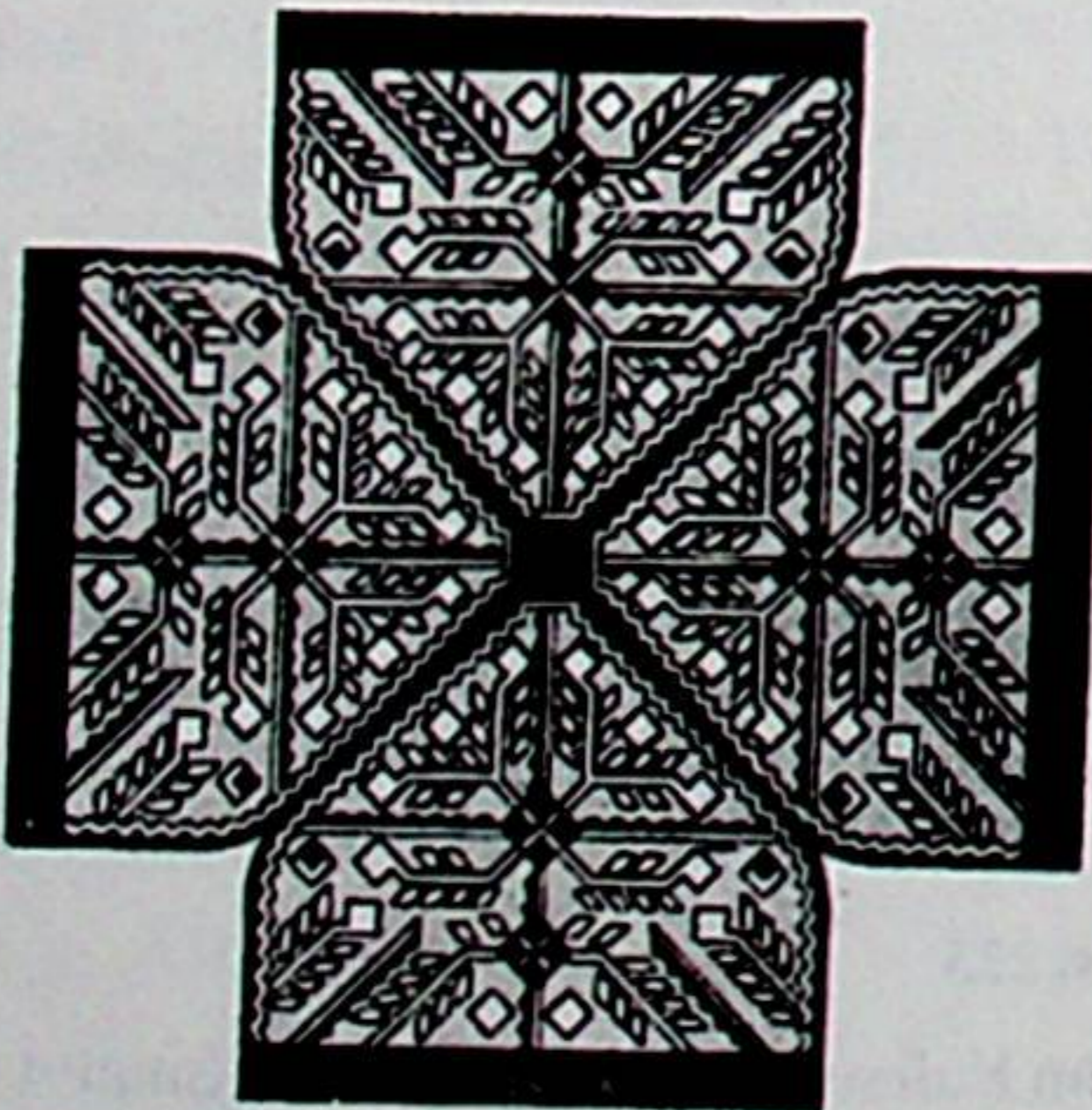

Kızıl Çin/'in Aşamadığı Engel...

DOĞU TÜRKİSTAN
MİLLİ
BAŞLIKLARI

(1)

Ter. ve Haz.: Baran DURAL

"Şarkılar ve danslar milletlerin azametinin aynasıdır" demiş bir Türkistanlı yazar. Evet gerçekten de Türkistan halkının şarkı, dans ve motiflerini inceleyecek olursanız bu milletin ne kadar köklü bir tarihe ve muazzam bir kültürel yapıya sahip olduğunu anlarsınız. Zaten yıllardır süren emperyalist Kızıl Çin istilasına rağmen kültürel ve manevi birlikteliğini muhafaza etmesi Türkistan insanının en önemli özelliğini, yani kültürünün dayandığı sağlam temelleri gözler önüne seriyor. İşte sathını endüstri haline dönüştürmüş dünyanın sayılı ülkelerinden biri olan Doğu Türkistan'da herhangi bir köşesinde bu geniş kültürün ürünü olan, dikkatle yapılmış sanat eserlerine rastlayabilirsiniz. Tarihin ilk yıllarından bugüne dek özünü muhafaza ederek gün be gün güçlenip, yirminci yüzyıla ulaşmayı başarmış bir sanat kolu da "milli başlıklar"dır Doğu Türkistan'ın..

Özellikle Uygur Türkleri'nin sahip çıktığı bu "başlıklar" basit bir giyim eşyası olmaktan çoktan çıkmış, aranan bir sanat ürünü haline almış. Genç, yaşlı, kadın, erkek, ihtiyar, çocuk, kısacası her Uygur Türkü için bir tutku, vazgeçilmez bir parça, bir hayat biçimi olmuş bu milli başlıklar... Tiyaşan (Tanrı) dağlarının kuzey ve güney kısımlarında her nereye giderseniz gidin bu başlıklara rastlayacaksınız. Herbiri değişik türde, farklı desende ve göz nurunun, saatlerce titizlikle yürütülen çalışmaların ürünü olan bu "başlıklar", Doğu Türkistan'ın çekik gözlü, sevecen insanının başında ayrı ayrı kompozisyonlar, güzellikler katıyor.

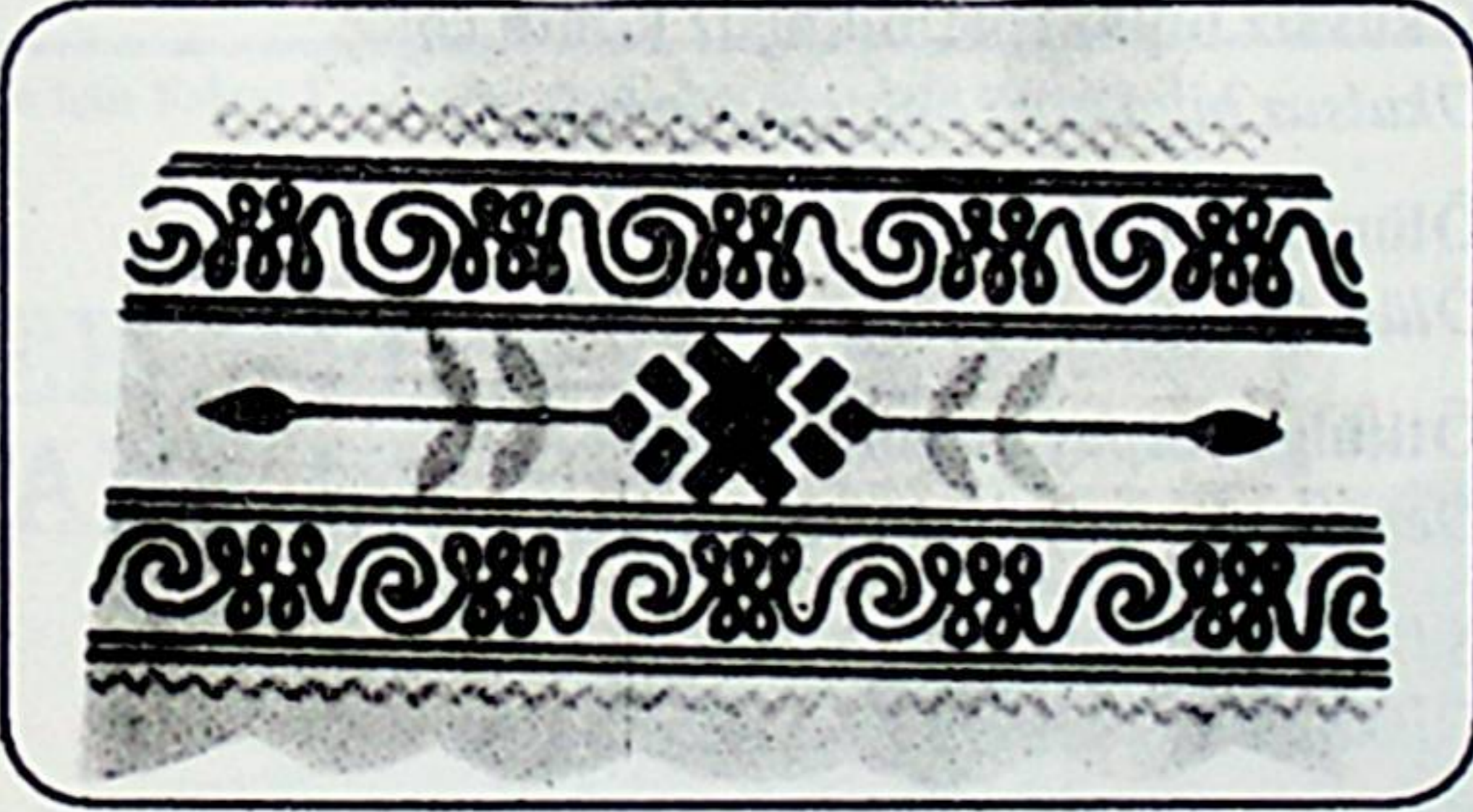
Hayat biçimi demiştik, evet milli başlıklar yıllar yılı Kızıl Çin zulmü altında hoyratça ezilen, elinden herşeyi alınmış, boğaz tokluğuna, can güvenliğinden yoksun çağdışı şartlarda yaşama zorunda bırakılan Doğu Türkistanlıların tek özgürlüğü, tek lüksü... O yüzden de başta Uygurlar ve Kazaklar olduğu halde bütün Türkler bir can simidi gibi sarılmış milli başlığına... Hatta bir Türkistanlı; "-öyle bir hale gelmiştik ki, Müslüman-Türk olduğumuzu gösteren yegane varlığımız, başlığımız olmuştu. İşte o günden bu yana başlığımıza sahip çıkıyoruz" diye başlığın önemini anlatıyordu. İşte bu işgal günlerinde Türkistanlı, tek kültürel varlığı olan başlığına dört elle sarılmış ve onu bir soğuk savaş (kültür savaşı) haline sokmuş, üzerine kondurduğu motiflerle mesajlar vermiş...

Bu mücadele başarıya ulaştı mı?..

Bu soruyu araştırdığımızda yüreğimize gerçekten sular serpildi. Türkistanlı kültürel alanda belki de tek ama kuşkusuz en büyük başarısını "Milli Başlığı" ile almıştır. Milli Başlık, önce Türkistan'ın Müslüman-Türk halkı arasında moda haline gelmiş. Bu başlıklar zamanla o kadar ustaca yapılmaya başlanmışki zengi

ni fakiri hatta vatan haini 'Türkistan' lılar dahi başlıklara özenmeğe başlamışlar. Gün gelmiş bu başlıklar her yerde giyilmeye başlanmış. Bugün , doğum günü toplantılarından, önemli günlere hatta iş toplantılarına kadar her görüşmede vestiyerler rengarenk milli başlıklarla adeta bayram yerine dönüyor. Artık Türkistanlıların dünyevi görüşleri , eylemci kimlikleri , ülke mozayigindeki yerleri hep bu başlıkların verdiği mesajlar çerçevesinde anlaşılıyor. Hele bir bozkurt ve ÖZEL TURAN haritasını gösteren motifler varki bunları provakatörler yada kendini çoktan afişe etmiş bu yüzden her yerde aranan direniş liderleri giyebiliyor.zamanla bu başlık modası turistlere oradan diğer azınlıklara ve onlardan da Çinlilere geçmiş. Bugün Türkistan milli başlıkları Doğu Türkistanda sağlamış tek birlik, Bütün Doğu Türkistanlılar artık etkin azınlık farkı gözetmeden kendi ideolojilerini temsil eden başlıkları giyiyor. Uygunlu direniş liderleri ise artık Çinlilerin bile giydikleri bu başlıklar vasıtasıyla kültürel manada büyük bir zafer elde ettiklerini söylüyorlar.

Çin hanlığına bağlı halkın da başlıklara ilgi göstermesi Çin hükümetini derin endişelere sevk etmiş. İlk günlerde bu başlıkları giyen Çinliler emperyalistlerle, rejim düşmanlığıyla suçlanmış,hapislere atılmış hatta bu başlık meselesi emperyalist güdümlü çin basınıca aylarca memleketin en büyük derdiymişcesine lanse edilmiş, Çin yetkilileri bütün bu çabalara rağmen başarısız sonuçlar alınca, yani Milli Türkistan başlıklarının halk arasında itibarı gün geçtikçe artınca politikalarını tamamen değiştirmişler. Yaptıkları bir açıklamayla bütün olanların bir yanlış anlama olduğunu başlıklar dolayısıyla zulüm çeken Çin halkının esasında başka suçlar dolayısıyla o zulmü çektiklerini ve başlıkların Doğu Türkistan kültürünün değil çin milli kültürünün ürünü olduğunu ileri sürmüşler İşi daha da ileri götüren Çinliler bu başlıkların nasıl doğduğu ve Doğu Türkistanlılarca nasıl çalındığını açıklayan abuk sabuk kitaplar bastırmak ve zorla okutmak suretiyle propaganda yapmışlar. Ancak bütün bu oyunlar hiçbir sonuca ermemiş ve Çin Kültür Bakanlığı hatası-

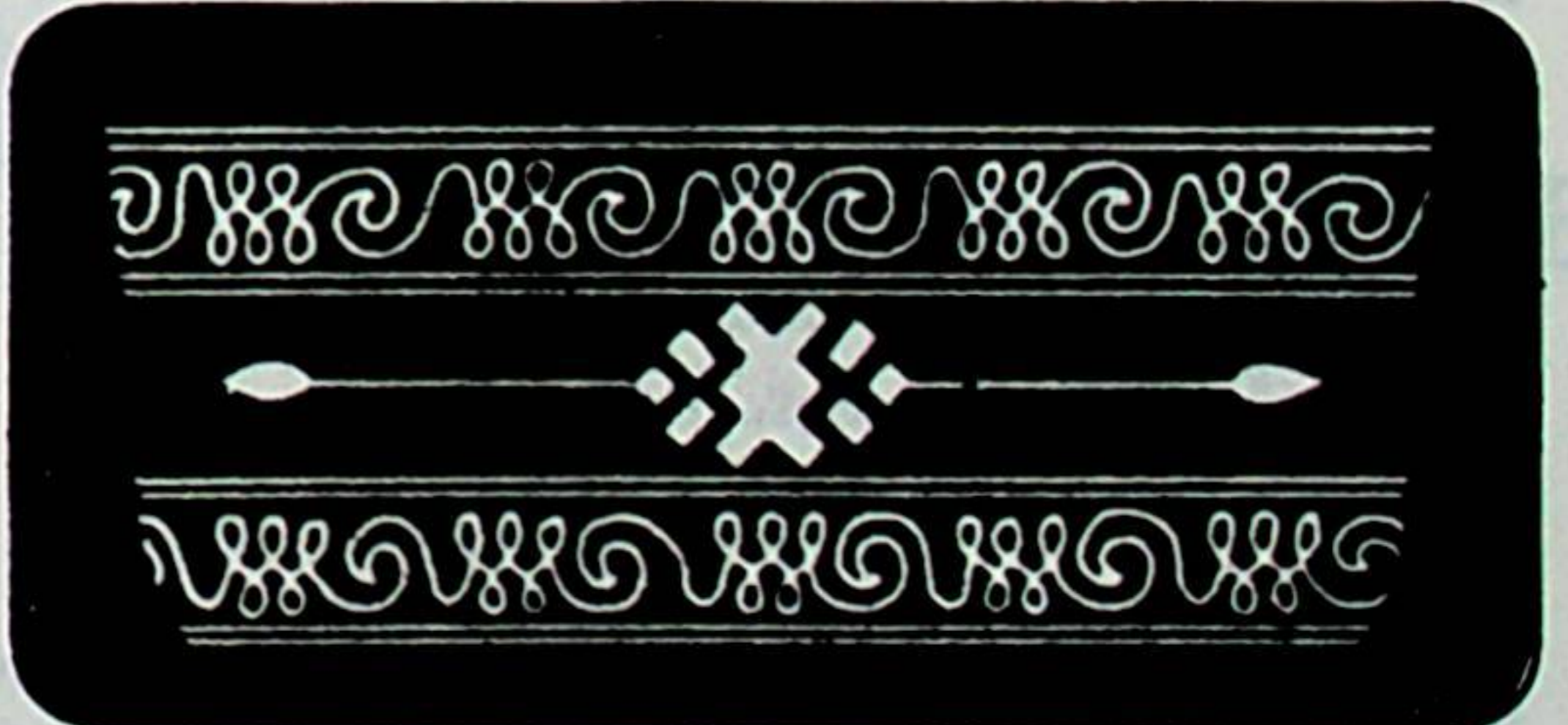
nı kabul etmek zorunda kalmış. Yeni çıkan kitaplarda ise eski yönetimden daha demokratik gözükmeğe özen gösteren yeni yöneticiler başlıklardan "DOĞU TÜRKİSTAN MİLLİ BAŞLIKLARI" olarak söz ederek mağlubiyeti açıkça kabul etmişler.

Milli başlıkların verdiği mesajlardan biri hayli ilginç: Bazı toplantılarda Doğu Türkistanlılar herbiri diğerinden daha kutlu anlamlar ifade eden başlıklarını birbirleriyle değiştirmeyi adet edinmişler. Bu gelenek ise; *"-Bundan sonra nasıl olsa birgün o veya bu şekilde karşılaşacağız, artık kültür bağlarımız var ve günün birinde senden aldığım bu başlık yine senin başına geri dönecek, her şeyin, her hakkın sahibine döndüğü gibi. İşte o gün bizim misyonumuzu diğer nesil alacak."* anlamına geliyormuş.

Bu bilgiyi aldığımız kaynak ayrıca bu değiş-tokuşun genelde direniş örgütlerinin günlerinde yapıldığını belirtiyordu.

Doğu Türkistan'da Müslüman Türkler tarafından işletilen hemen her giyim mağazasında birbirinden özenli, birbirinden sanatlı, Müslüman Türk insanının uhrevi dünyasını simgeleyen bu başlıklar alıcı bekliyorlar. Başlıkların görünüşleri öyle güzel bir kompozisyon çiziyor ki sanki kendinizi ahlak tomurcukları filiz veren bir çiçek bahçesinde hissediyorsunuz.

Hayatını başlık yapım-satış işine adayan bir Doğu Türkistanlı; *"-Eskiden can korkusuna rağmen büyük inançla yapıyorduk başlığımızı, ama ne var ki özgür değildik, yeterince üretken olamıyorduk. Bugün ise inancımız zafere ermiştir ve büyük bir iç huzuru içinde sanatımızı konuşturuyoruz gördüğümüz başlıklarla... Özellikle Uygur insanı çok emek vermiştir başlığına. Çünkü Çin zulmünü en çok Uygur insanı çekmiştir. İşte bu başlıklar Türkistanlının emperyalizme inen yumruğudur..."* diyordu.

Bize göre ise milli Doğu Türkistan başlıkları (dot baları), Türkistanlının İslam sanatıyla kendini, yani Türklüğü birleştirmesidir. Ve sonuç Türk-İslam'ın her zamanki kesin zaferinden başka birşey değildir...

(Devamı gelecek sayıdadır)

Kazakça Maqaldardan Tallama

Kazakça Atasözlerinden Seçmeler

Geçen sayıdan devam

Zeynep ENGİN

Enbekke beyim bolsan, katarınnan keyin bolmassın.

Çalışmaya meyilli olursan, kimseden geri kalmazsın.

Enbek etsen erinbey, toyadı karnın tilenbey. Üşenmeden çalışırsan, dilenmeden kazanırsın.

Er moynında qıl arkan şirimes. Yapılan iyilik unutulmaz.

Erke buzav eki sıyırdı tel emer. Şımarık buzağı iki sığırı birden emer.

Kolın kötermeytin şokpardı beline baylama. Kolunun kaldıramayacağı silahı beline bağlama. (Boyundan büyük işlere kalkışma)

Kızıl almanın da kışkılı bar. Kırmızı elmanın da ekşisi var. (İnsanların iyisi de kötüsü de var.)

Koy semizi -koyşıdan Koyunun semizliği koyuncudan.

Kasapşığa mal kayğı, kara eşkige can kayğı. Kasap et derdinde, koyun can derdinde.

Köktemgi areket-küzdegi bereket. İlkbahardaki hareket, sonbaharda bereket.

Kateleskennen kateni tüzetpegen caman. İhata işleyenden kusurunu düzeltmeyen daha kötü

Kurgak kasık avız cırtadı. Kuru kaşık ağız yırtar.

Köppen körgeu ulu toy. Milletle birlik olmak ulu toy (büyük düğün)

Körmes tüyenide körmes. Görmek istemeyen deveyi de görmez.

Közsiz küneltsende, elsiz kün köruv çok. Gözsüz yaşasan da, yalnız yaşayamazsın.

Kalamnın uşında nayzanın küşi bar. Kalemin ucunda kılıcın gücü var.

Meyeli ağaş mayıskak. Meyveli ağaş eğik olur.

Murcası kıysık bolganmen, tütünü tüzüv. Bacası eğri olsa da, tütünü düzgün.

Oy köbeymey, koy köbeymeydi. Akıl olmadan hiç bir ilerleme kaydedilemez.

Olak özgege sense, önerli özine senedi. Becereksiz başkasına güvense, hünerli kendine güvenir.

Oynaktağan bota ot basar. Şımarık deve yavrusu ateşe düşer.

Ottı ürlegen cagadı, şındıktı izdegen tabadı. Ateşi üfleyen yakar, doğruluğu arayan bulur.

Okuvsız bilim çok, bilimsiz künin çok. Okulsuz bilgi yok, bilgisiz günün yok.

Ölümnen uyat küşti. Ölümden ayıp güçlü.

Ötkülge cetpey etigindi şeşpe. Dereyi görmeden paçayı sıvama.

Saktıkta korluk çok. Dikkat etmekte zarar yok, fayda var.

Semizdikti koy köterer. Semizliği koyun kaldırır.

Sözün sonı bastaluvınan belgili. Sözün sonu başlangıcından belli.

Sözün körki-maqal, cüzdin körki saqal. Sözün süsü atasözü, yüzün süsü sakal

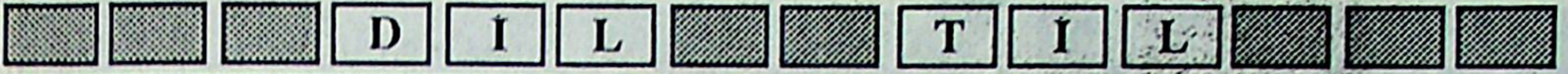
Suvayttan sakav artık. Yalancıdan dilsiz (Kekeme) daha iyi.

Sırtı caltırayıktın işi kaltırayıq. İç ve dış görünüş bir değildir.

Sarannın bağı kögermes. Cimrinin bağı yeşermez.

Şıkkın tavın büyük bolsa, laktırgan tasın alıska tüsedı. Çıktığın dağ ne kadar büyük olsa, attığın taş o kadar uzağa düşer.

Şaban atka cer calgay. Tembel at'a yakın yer uzak gelir.

Şeberlik-şerh çok baylık.

Uсталık (sanatkarlık) sonu olmayan zenginliktir.

Şınayı güldin iyisin bulbul gana biledi.

Gerçek güllün iyisini yine bülbül bilir.

Şegirtkeden korıkkın egin ekpes.

Çekirgeden korkan, ekin ekmez.

Şındıq-segiz, bakıt-egiz.

Doğruluk (hakikat)-sekiz, baht ikiz.

Şege taganı saktaydı, taga tulpardı saktaydı, tulpar erin saktaydı, eri elin saktaydı.

Çivi nalı korur, nal atı korur, at yiğidi korur, yiğit halkını korur.

Tüzüv agaş tik turıp tozadı.

Doğru insan yaşlansa da hep aynı kalır.

Tavdağı tülkini tabındağı tazı alar.

Dağdaki tilkiyi, sürüdeki tazı alır.

Tigilmegen etigindi maktama.

Bitirmediğın işın ile övünme

Tagasının kumisln aytpa, atınının cürisin ayt.

Nalının gümüşünü söyleme, atının yürüyüşünü söyle.

Tüstik ömirin bolsa, keştik mal cıyna.

Öğleye kadar ömrün olsa, akşamlık mal topla.

Tilde tiyek, avızda ciyek çok.

Dilin kemiği yoktur.

Tatuvlıkta tabıs mol.

Dostlukta fayda bol

Temirşi kömirşige-uyir.

Demirci kömürçüden ayrılamaz.(muhtaçdır)

Tatuvlık-tabılmas bakıt.

Dostluk bulunmaz baht.

Tüsüvge cetpegen suv işüvge cetedi.

Yıkanmaya yetmeyen su, içmeye yeter.

Tülkinin kızıldığı özüne sor

Tilkinin kızılığı kendine zarar.

Tamşıdan tama berse, deriya bola

Damlaya damlaya göl olur

Bu ilan için Faisal Finans Kurumu'na teşekkür ederiz.

TERCİHİNİZDE HAKLISINIZ

31 Aralık 1990 tarihi itibarıyla
TOPLADIĞIMIZ FONLAR
400 MİLYAR

1990 yılında "Katılma Hesabı" sahiplerine
DAĞITTIĞIMIZ KÂR
80 MİLYAR

GÜVENİNİZLE BÜYÜYORUZ

"Faizsiz Sistem"

FAİSAL FİNANS KURUMU

GENEL MÜDÜRLÜK
Kemeraltı Cad. No 46
Tophane-İSTANBUL
Tel: 151 85 20 (20 Hat)
Fax: 145 56 33
Telex: 25 694 m tr

ANKARA ŞUBESİ
Atatürk Bul. No 60
Kızılay-ANKARA
Tel: 117 44 40 (3 Hat)
Fax: 117 44 43

İZMİR ŞUBESİ
Cumhuriyet Bul. No 64
Konak-İZMİR
Tel: 19 33 94
Fax: 19 40 02

KONYA ŞUBESİ
Alaaddin Cad. No 24
KONYA
Tel: 10 72 15 (3 Hat)
Fax: 10 63 94

BURSA ŞUBESİ
Orhan Boğan Sok.
No 8
BURSA
Tel: 20 38 33
Fax: 21 26 62

ADANA ŞUBESİ
Çukurova İş Mer.
ADANA
Tel: 11 01 03 (3 Hat)
Fax: 11 66 10

ŞANLIURFA ŞUBESİ
Koprubaşı Meydanı 131
Ticaret Odası Karşısı
ŞANLIURFA
Tel: 154 21
Fax: 154 24

SAKARYA ŞUBESİ
Çarşı Caddesi No 28
SAKARYA
Tel: 40191
Fax: 40190

Geçen aylar içinde Türkistan'ı ziyaret eden Ahmet Kabaklı'nın Amerika'yı ziyareti esnasında buradaki temsilcimiz, yazarımız Gulamettin Bey'in kendisi ile Türkistan ziyareti ve Dış Türkler Meselesi hakkında yapmış olduğu özel "Interview" Ropörtajı dergimizin okuyucularına arz etmek istiyoruz.

AHMET KABAKLI İLE AMERİKA'DA BİR SOHBET

Gulamettin PAHTA *

☞ Sayın Kabaklı, Türkistan'a ziyaretiniz nasıl geçti, intibalarınız nasıl?..

☞ Batı Türkistan'ın Özbekistan eyaletinde Buhara ve Semerkant şherlerine gittik. ve gezdik. Biz 150 kişilik bir heyet idik. Bunların hepsi Profösör, Gazeteci, yazar ve ziyali şahıslar idi. Biz evvela programımız icabı Taşkent'e gidecektik, tahminimce buna izin verilmedi. Ve Taşkent'e gidemedik. Semerkant'ta bir gün kaldıktan sonra ertesi günü Buhara'ya gittik ve üç-dört gün bu iki şehir arasında dolaşarak ziyaretlerde bulduk. Biz şunu gördük ki, Özbekistan halkı kendi dinlerine bağlı oldukları gibi kendi vatan ve milletine de çok bağlı yani vatanperver, milliyetine çok düşkün insanlardır. Biz bu seychatimiz esnasında Özbekistan'da müstesna dini şahısları gördüğümüz gibi, okulda yetişen aydın ve ziyali şahısları da gördük. Bunların çok dikkatli ve itinalı olup, Latin alfabesine de vakıf zeki insanlar olduklarını gördük. Bizim Türkiye'den getirdiğimiz kitabları kabul ederek aldılar ve okudular. Kuran-ı Kerim'i de okudular. Bunlar bize şunu gösterdi ki, bu memleket de "din ölmemiştir" ... Milli özellikler muhafaza edilmiştir.... Bilhassa bizlerin Türk dilinde konuştuğumuzu duyan halk koşarak yanımıza geldiler. Biz yine şunu gördük ki, bunların biraz boyunları bükük, tabii'iy bunların yabancı bir milletin haki-miyeti altında yaşamış bir toprak işçisi durumunda bulduklarını gördük. Özbek kızlarıyla ve hanımlarıyla, yaşlı ihtiyarlarıyla birarada resmimizi çektirdik ve bunlarla şakalaşarak sohbetleş-tikm. Onlar hakikaten çok sevindiler bizleri gö-

rünce! Bizler de çok sevindik tabii'iy bunları böylesine samimi bulunca... Onların bu sohbetlerde hür ve erkin olduklarını gördük. Ama Zerafşan ovasında yani, Semerkand'dan Buhara'ya ve Buhara'dan Semerkand'a döner iken, halkın çoğunun esir ve kendi toprağının bir kölesi yani ağır toprak işçisi halinde yaşamakta bulduklarını gördük. Ve Türkiye'ye döndükten sonra tabii'iy bunları yani gördüklerimizi gazete ve jurnallara yazdık. Kısaca söylemek icabediyorsa Özbekistan'da bir tamandan din ve milletine olan bağlılık ve milli erkinlik hisleriyle, kendi vatanlarına kendilerinin hakim olma - milli egemenlik şuru ve isteğinin yavaş yavaş uyanarak güçlenmekte olduğunu gördük.

Ruslar'ın siyasi baskısı azaldıkça bu his ve isteklerin yine de kuvvet kazanacağı kanaati bizlerde hasıl oldu.

Bunun için bu seyahatimiz esnasında büyük Emir Timur'un ve Uluğ Beğ'in türbelerini ziyaret ettik. Burada halkın böyle tarihi yerlere çok saygılı ve bağlı bulduklarını da gördük. Bu görüş ve düşüncelerin tesiri altında Özbekistan halkının her sahada yani milli, siyasi, iktisadi ve sanat sahalarında çok uzak görüşlü münevver ve mütchassis insanların yetiştirilmesinin şart olduğunu ön gören fikir ve tavsiyelerimizi belirttik ve bunları Türkiye'ye döndükten sonra da yazdık ve matbuatlarımız vasıtasıyla neşriyatlarda bulduk. Efsus ki Türkiyemiz bu gibi ihtiyaçların huddesinden çıkmaya hazır değilse de, buna bizlerin şimdiden hazırlık görmemiz şart ve lazımdır.

☞ *Sayın Ahmet Kabaklı, ikinci bir soruya lüzum bırakmadan yine şunları ilave ederek konuşmasını sürdürdü.*

🕒 Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın Ruslar'dan kurtulması benimce kolay bir hadise olmaz. Çünkü, şayet böyle olduğu takdirde, Azerbaycan'da yaptığı gibi, Ruslar bu isyanı da kanlı bir şekilde bastırabilir. Bunun için misal olarak, şimdi Özbekistan'da pamuk ürününden yüzde 7% sini alıyorsak, bunu %30'na, sonradan tedricen bunun yüzde 50%, yüzde 70% ve daha sonra ise yüzde 90% na çıkarılmasını, böylece yavaş yavaş elimize geçirmek mecburiyetindeyiz...

☞ *Sayın Kabaklı, Türkistan meselesi hakkında yapılan neşriyatlar için söyleyeceğiniz bazı şeyler var mı?..*

🕒 Elbette diyeceğim var. Bu ise de; Türkiye'deki aydınlarımız, yazarlarımız, siyaset uzmanları, şimdilik bu noktada tam uyanmış yani Türkistan'daki durum ve hadiselerden yeteri kadar bilgi sahibi olmuş bir hale gelen yerde değildir. Hatalarımız olsa, bizleri bu kardeş-ırkdaşlarımız bağışlasınlar ve affetsinler. Fakat biz burada yani hür dünyada bir çok aydınlar bunun sevdası ve mücadelesi içindeyiz. İnşallah biz bu "kurtuluşu" takdis edeceğiz. Ve bu fırsattan faydalanma istikametinde hareket edeceğiz. Bizim ümit ve inancımız şudur ki, "Yarın muazzam bir Türk denizi teşekkül edecektir..." bunun şöyle olacağına biz inanıyoruz. Onlar yani Kardeş ve soydaşlarımız "İfratçılık" yoluna düşmesinler. Biz bunu arzu ediyoruz. Türkiye'de de bir taraftan kendisinin şimdiye kadar takip ettiği egoizmini bıraksın ve bütün gücüyle onlara yani yani Türk-Müslüman soydaşlarına kanat yaysın. Fakat soydaşlarımız da "ben Özbekim", "ben Kırgızım", "ben Kazakım", "Ben Türkmenim" "Karakalpak'ım" veya ki "Azeri'yim", "ben Tatar'ım" veyahı "ben Uygur'um.." ben şuyum veyahı buyum... demeden yani tar(dar) milliyetçilik yoluna saparak birbirlerinden uzaklaşarak ay-

rılma yoluna gitmesinler. "Hepimiz bir Türk ırkına mensup bulunan bir Musulman Türk'üz" desin. Bu iki şeref (Türk ve Musulman olmak) şerefi bir devlete ve bir millete elbetteki kafi gelecektir... Yine ben ümid ederim ki yeni Alfabe'ler kabul edilsin. Bizim yazılarımız oraya gitsin ve onların yazıları da (kitab ve jurnalları da) bizlere gelsin. Bunun arkasından şübhesiz ki bir Türk ırkına mensub bulunan bir toplumun kendi aralarında milli birliği yavaş yavaş şekillenecektir. Yüce İslam dini aslında aramızda ezelden mevcut bulunan sarsılmaz bir bağıdır. Bu din inancı yine de bu bağlantıyı ileri de daha da takviye edecektir. Ben buna inanmış olarak Özbekistan'ı ziyaretim sırasında yine şunu gördüm ki, Rus Devleti hakikaten çökmüştür. Rejim yani Komünizm de, kendisini ve hem de halkının itibarını düşürmüştür. Ama bunun şöyle devam edemeyeceğini ve yarın 'a bunun bir "Kurtuluş" olacağını sevgili soydaşlarıma bildirmek isterim. .."

☞ *Bu tatlı sohbetinizden ve verdiğiniz bilgilerden dolayı teşekkür ederiz.*

🖋 NOT

Gerçekten Amerika'daki bilumum Türk-Müslüman soydaşlarını, uzak görüşlü fikir ve tavsiyeleriyle tenvir eden Sayın Ahmet Kabaklı Bey, Türkistan seyahati dönüşünde gerçekleştirdiği Amerika ziyaretinde konuşmalarıyla, düşünce ve fikirleriyle herkezin gönüllerini fethetmiştir. Türkistanlı olsun, Karaçay, Tatar, Başkırt, Anadolu ve hatta Afganistan Türkleri, Kıbrıs ve Balkan Türkleri olsun hepsinin kalbini fetheden ve Büyük Türkistan'ın doğusu ve batısı hakkında en çok yazılar yazan Sayın Ahmet Kabaklı Hocamıza Amerika'daki bütün soydaşları candan minnettardılar.

Gulamettin Pahta

BÜYÜK GÖÇLER ARASINDA YAKUP BEĞ'İN KISA İMPARATORLUĞU

Dr. Heinz SPANGENBERG

Ter.: Kazım GÜLTEPE

Aslında bu mevzu bir bakıma Yakup Beğ'in hayat hikayesidir. Taşkent yakınındaki Pişkat köyünden olan Yakup Beg bir Özbek cengaveri idi. Orta Asya'da her zaman yetişmeyen ender insanlardan birisiydi.

Aynı olaylar zincirinde Rus Çarı ve İngiliz Kraliçesini de anmak gerekir. 10 Ocak 1877'de Hindistan İmparatorluğu oldu. Hokand Han'ı, Ruslar'a kırması zor bir ceviz vermişti. Yakup Beğ de aynı şekilde kırması zor bir cevizi Çinliler'e verdi. Hem de hayatının sonuna kadar. Yakup Beg, Hokand Han'ının emrindeki biri olarak 1820'de doğdu ve bir din adamı olan babası, oğlunun da din adamı olmasını istiyordu. Ama Yakup Beg'in tercihi Hokand'a gitmekti ve orada değişik savaş aletleriyle ilgilenmekti. Yakup Beğ, orada bu arzusunu gerçekleştirdi. Eniştesinin sayesinde Kumandan oldu ve Ruslar'a karşı Sirderya'da savaşmak için görev aldı. Bu savaşı başarısızdı ama kahramanca savundu. Bu olaydan bir kaç sene sonra (Bu zaman içinde ne yapığını bilmiyoruz) bir (Kağan'ın) taht savaşında yine ortaya çıkıyor ve sonunda kendisini taht mücadelesi yolunda ortaya koyuyor. Ekim 1864'de yine Ruslar'a karşı bazı başarısız savaşlar veriyor. Bu acaba kariyerinin sonu muydu? Hayır... asıl kariyeri şimdi başlıyordu.. Yakup Beğ, yanında Buzurk Han (Töre) ile Kaşgar'a gitti. Kaşgar'a vardığı zaman idare fiilen Kuzeydoğu Hokand'ın da hakimi durumundaki Sadık Beğ'in elindeydi. Tien-

şan dağlarındaki göçebe Kırgızlar'ın lideri Sadık Beğ, Hoca ailesiyle birleşmek istiyordu. Çünkü yeniden Kaşgar dağlarını yönetsin istiyordu. Böylece kervansaraylara ve ipek yoluna hakim olacaktı. Kaşgar şehri, Mançu İmparatorluğu'nun hakimiyetinde idi. Ama Mançu hanedanı Kaşgar'da değil, Pekin'de oturuyordu. Çünkü Doğu Türkistan'da bir ayaklanmadan korkuyorlardı. Daha çok aç gözlü Avrupalılar'dan korkuyorlardı. Hoca ailesi Çinliler'i oyalamasını biliyordu ve onun için Doğu Türkistan müslümanlarının gözünde adları büyük, saygılı ve otoriteli olarak görünüyordular. Nitekim Yakup Beğ'den 200 yıl önce tüm Kaşgar, Tien Şan'dan Karakorum'a kadar bir ailenin yönetimindeydi. Bu aile Peygamber soyundan gelmiş bir aile gibi sayılıyordu. Sonradan bu yönetim kanlı bir akraba savaşına dönüştü ve böylece Çin İmparatorluğu egemenliğine girdiler. Ama bu esaret hayatını hiç bir zaman kabullenmediler. Çinlilerle devamlı savaştılar ve Çin Seddi'ne kadar yaşayan Müslümanları din buyruğu altında yanlarına alarak Çinliler'e karşı savaşa teşvik ettiler. Çinliler'in Doğu Türkistan'a karşı koyması daha da zorlaştı. Yakup Beğ bu davayı eline aldı. Hokand Hanı Yakup Beğ'e 68 kişilik bir kuvvet verdi. Bu kuvvetle 1865'de Kaşgar'a geldi. Müslüman ahalinin büyük sevgi gösterisiyle karşılandı. Onu ve Hokand Hanı'nın oğlu Buzurk Han'ı sevinçle karşıladılar. Yakup Beğ, Hoca ailesinin eski otoritesine kavuşmasına çalışıyordu.

Ve Yakup Beğ, sonunda başarır, Kaşgar'ı Çinliler'den geri alır. Kırgızlar'ı, Özbek, Kalmuk ve diğer Türkler'i bir bayrak altında toplar.

Mançu İmparatoru kurnaz bir politika ile zayıf olduğu zamanlar Andicanlı tüccarlara Kaşgar'da hür bir yaşama ve oturma hakkı tanıyordu. Ve bu tüccarların Hokand Hanı'na vergi vermelerine müsaade ediyordu. Andicanlı tüccarlar da Yakup Beğ'e ve değişik Türk boylarının bir araya gelmesine yardımcı oluyorlardı.

Buzurk Han ise Yakup Beğ'i kıskanıyordu başarılarından dolayı. Zaman geçtikçe Buzurk Han onun hayranlarından olmaya başladı. Yakup Beğ ise Buzurk Han'ı diplomatik bir planla hacca (Mekke'ye) yolladı. Buzurk Han huzurlu bir şe-

kilde geri dönüyor ve huzur içerisinde Hokand'a daha sonra ölüyor. Buzurk Han, Hoca ailesinin en son ferdi idi.

Biz Avrupalılar buraya kadar görebildiğimize göre Orta Asya, bir çok olaylara gebedir... İstikbal için ayşaklanmalar vardır... Tekrar kan dökülebilir... Bundan Çinliler kadar Ruslar da korkuyor... Yeniden yaşanmış (yeşermiş) milliyetçi olaylar ve eski İslam dinine sıkı bir ilgi ve bağlılık, oradaki Türk halkına yeni umutlar getirdi...

Bundan sonra Yakup Beğ, Kaşgar'ın yönetimini tamamen eline aldı. Timur'un soyundan geldiğini ispatlarcasına 1873'e kadar Kansu'ya kadar ilerliyor. Yani Kaşgar'dan 1000 km2 doğuya ilerliyor. Büyük bir bölge ama yalnız bir milyon nüfus yaşıyordu bu bölgede... Yakup Beğ, bu bölgeyi ve buralarda yaşayan halkı yanında tutması gerekti. Britanya (Hindistan), Ruslar'a ve Çinliler'e bunu göstermesi gerekirdi. Bağımsız olduğunu ispatlaması gerekirdi. Önceden ve gelecekte olduğu gibi Mançu Hanedanı'na karşı koyarak ve Avrupa'nın gözüyle de önemli bir yere hükmetmiş oluyordu.

1868'de Ruslar Semerkand'a girdiler ve 1871'de İli Tal'i işgal ettiler ve o çevrede en güçlü rakip Ruslar'dı. 1872'de Ruslarla ticaret anlaşmasına karar verildi. Ama Yakup Beğ için İngilizlerle bir ticaret anlaşması yapmak daha çıkarlı idi. İngiltere yüzyılın başlangıcından beri sömürgeci olan Hindistan'a Ruslar'ın bir saldırısından endişeleniyordu. Coğrafi şartlara bakıldığında Ruslar'ın öyle bir saldırı yapması zordu. Karakorum dağlarından bir marş verilmesi imkansızdı. Bunu İngilizler'in bilmesi gerekti.

1874'de İngilizler Yakup Beğ ile bir ticaret anlaşması yapıyorlar ve karşılıklı elçilikler açıyorlar. Bu ise İngiliz Kralı'na sömürgeci olan bölgeyi (yani Hindistan'ı) şahsına bağlı bir bölge

olarak tanıtmaktaydı.

Osmanlı Sultanı ise Yakup Beğ'i müslüman din kardeşi ve "Doğu Türkistan'ın Emiri" olarak tanıdı ve Yakup Beğ de Osmanlı Sultanı'na bağlılığını bildirdi ve bu bağlılık o zamanlar da

İngiliz ve Osmanlı Devletlerinin politikaları için çok iyi olmuştu. Çünkü Ruslar o devirde Akdeniz'e inmeye çalışıyorlardı. İran, Afganistan ve Orta Asya'ya yayılmak istiyorlardı.

Osmanlı Sultanı, Yakup Beğ'e "cephane" ve "uzman subay" da göndermişti. Ruslar, bu cephanelerin İngilizler kanalıyla Yakup Beğ'e ulaştığını zand ediyorlardı. Ruslar ve İngilizler Kaşgar Pazarı'nın önemini biliyor ve bu pazarı ellerine geçirmek için mücadele ediyorlardı.

Şayet Ruslar bir saldırı yaparlarsa Osmanlı Sultanı çok uzaklarda idi. Mesafe uzundu. İngilizler ise üzerlerine bir mesuliyet almak istemiyorlardı.

Bu arada Çinliler kendilerini toparlayarak 1877'de Yakup Beğ'in üzerine General Tso Tsung Tang emrinde kabalalık bir sefer düzenledi. (Çin yönetimi kurnazca düşünerek Ruslarla İngilizler'i kapıştırmak istemişlerdi. Ama olmadı. Şayet bu gerçekleşseydi Çinliler için büyük bir başarı olacaktı.) General Tso Tsung askerlerine Yakup Beğ'e karşı iyi savaşukları takdirde büyük paralar verece-

ğini vaad etmişti. Yerli halktan yardımcı olanla da büyük vaadlerde bulunmuştu. Yakup Beğ Turfan ve çevresinde Çinliler'e karşı galip geldi. Bu arada elinden pek bir şey gelmedi. Çinliler is kuzey-batı Ürümcü'yi işgal etmişlerdi. General Tso Tsung'a karşı Yakup Beğ iki büyük savaşı kaybediyor ve askerleri ordu düzenini kaybettiklerinden dağılmışlardı. Yakup Beğ'in ise nasıl öldüğü bilinmiyor. Türkistanlılar da Yakup Beğ'in nasıl öldüğünü gerçek anlamda söylemediler.

Çinliler nihayet Kaşgar'a girdiler ve işgal ettikleri topraklara "Sinkiang=Xinjiang," adını verdiler. Sinkiang "Neve Provinz=Yeni Yurt" demektir.

***

Biz Avrupalılar buraya kadar görebildiğimize göre Orta Asya, bir çok yeni olaylara gebe dir. İstikbal için ayaklanmalar var... Tekrar kan dökülebilir... Bundan Çinliler kadar Ruslar da korkuyor... Yeniden yaşanmış milliyetçi olaylar ve eski İslam dinine sıkı bir ilgi ve bağlılık, oradaki Türk halkına yeni umutlar getirdi...

NOT : Bu yazı Almanca'dan Türkçeye çevrilmiştir. Yazıda adı geçen Hoca Ailesi Cihangir Han Töre'dir. Yakup Beğ'in zehirlenerek veya kendini zehirleyerek öldüğü varsayımları da vardır.

DÜZELTME

DERGİMİZİN 28.NCI SAYISINDA BAŞYAZI OLARAK İLK SAYFADA YAYINLANAN SN. GILAMETTİN PAHTA'YA AİT YAZIDA TERCÜME ESNASINDA BAZI YANLIŞLIKLARIN OLDUĞU TESBİT EDİLMİŞTİR.

Aşağıda sıraladığımız satırların doğru anlamlarına özellikle dikkat etmenizi ve hataları düzeltmenizi rica eder, okuyucularımızdan ve yazarımızdan özür dileriz:

Makalenin ismi : 1933 AYAKLANMASI VE DOĞU TÜRKİSTAN'DA SOVYET-ÇİN İŞBİRLİĞİ

Sahife 6'da : 20 Ocak 1931'deki, "ilk Doğu Türkistan ayaklanması Kumul'un Arnavutluk bölgesinde değil "Araturuk" bölgesinde başladı, diye bilinmelidir.

Yine sh. 6'da; Çinli general Şin Si Sey'in askeri rejimi "Doğu Türkistan -İslam Cumhuriyeti"ne "bağlı" değil, "karşı idi" diye düzeltilmelidir.

Sahife 7'de; 1934 ocak ayında "Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti Hükümeti"nin Taşkent'e gönderdiği 5 kişilik temsilciler heyetindeki Ahmet Pahta (babam) "Savunma Bakanı veya ki Meclis Başkanı" değil, bu Temsilciler heyetinin Başkan yardımcısı olarak vazife görmüştür. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin Milli Savunma Bakanı General Mahmut Muhiti'nin ağabeyi olan Musul Hacı ise, "bu 5 kişilik Taşkent Temsilcileri Heyeti'nin Başkanı idi..." diye düzeltilmelidir.

Sahife 8'de; "Muhammed Buğra" isminin "Muhammed Emin Buğra" diye bilinmesi ve aynı zamanda bunu takibeden satırların birbirleriyle karışmış olduğundan arzu edenlerin müracaat edilmesini tavsiye ederiz.

Sahife 9'da; Şing SŞı Sey, Hoca Niyaz Hacı ile birlikte 800 yerel Türk "istihbaratçısını" değil, yerli yani "yerel" Türk "istiklalci-aydınlarını" suçsuz hapsederek sonra imha etmişlerdir... dilçe okunmasını ve düzeltilmesini önemle rica ederiz.

TÜRKİSTANIM, TÜRKİSTANLIM MERHABA

*Türkistan! Türkistan denince bende bir hicran başlar
Damarımda kurur kanım, yüreğim sızlar
Leş kargaları elinde, nazlı kanaryam nasıl yaşar?..
Türkistanım, Türkistanlım merhaba...
Can kardeşim, kan kardeşim, din kardeşim merhaba...*

*****

*Türkistan, Türkistan Türk ırkının beşiği
Sende doğdu Türk'ün büyük dil ışığı
Er Türk olan olur elbet senin aşığın
Türkistanım, Türkistanlım merhaba
Can kardeşim, kan kardeşim, din kardeşim merhaba...*

Kazım GÜLTEPE

NİYAZ KIZ

Mesut Sabri BAYKUZU *

Anne babasının tek çocuğu olduğundan adını "Niyaz Kız" koymuşlardı. Niyaz Kız'dan önce doğan kardeşleri yaşama- dan ölmüş olduğundan babası "-Tanrı bunu da alır" diyerek önceden hazırlık yaparak tanrı- nın yoluna adıyla bu çocuğun adını Niyaz Kız koydu. Yahut kızının adını Niyaz Kız diyerek koyarsa Tanrı da bu defalık ol- sun "Niyaz eder" diye umut et- ti. Dileği kabul oldu, Tanrı bu defa anne babasına bağışladı. Aradan seneler geçti. Niyaz Kız büyüdü, selvi gibi boy attı, oni- ki yaşına bası. Yay gibi kaşla- rı, ahu gibi (kaş taşı gibi) gözle- ri gündün güne parlardı, bakışla- rı keskinleşti. Soyuna has özel- likte başka uluslarda görülme- yen selvi boyu gittikçe güzel- leşti. Güzelleştikçe zenginleşti. Zavallı anne baba biricik kızla- rının üzerine tir tir titrer, üzeri- ne toz kondurmaz, kızına yöne- len bakışları dahi kıskanırlar- dı.

Yazık binlerce yazıklar ol- sun ki, bu defa Niyaz Kız'ın ye- rine onlar Niyaz ettiler, yani öl- düler. Böylece nazlı Niyaz Kız yetim kaldı. En gerekli zaman- da anne baba ihtimamı ve bakı- mından yoksun kaldı. Teyzesi- nin evine ve onun kucağına sı- ğındı. Aradan çok geçmeden nedendir teyzesi onu itip kak- maya ve sövüp saymaya başla- dı. Teyze hanım gittikçe huy- suzlaştı, eziyetlerini artırdı, ço- ğalttı, en sonunda dayanılmaz duruma geldi. Hal böyle iken Niyaz Kız yine de sesini çıkar- mayarak normal günlük işlerini görür, hareketlerinde bir deği- şiklik yapmadı. Daha doğrusu çocukluk ve gençliğin verdiği saflıkla pek birşey anlamıyo- du. Teyze gündün güne eziyet ve kabalıklarını çoğaltarak dö- vüp sövmeye başladı. Belki teyzesinin eziyetlerinin bu ka- dar çoğaltmasında bazı sebeb- ler olsa gerek, çünkü anne ba- basının tek çocuğu olarak nazlı büyütülmüş olduğundan, Ni- yaz Kız yine öyle nazlanmak ve şımarık istiyordu. teyze an- nesi gibi olamazdı, onun yerli

Niyaz Kız büyüdü.
Selvi gibi boy attı.
Oniki yaşına bastı.
Yay gibi kaşları
ahu gibi gözleri
günden güne
parladı.
Bakışları keskin-
leşti. Soyuna has
özellikte başka
uluslarda
görülmeyen selvi
boyu, gittikçe
güzelleşti.

yersiz şımarıklarını kaldıra-
madı.

Bir gün teyzesi Niyaz Kız'a kızarak sinirine hakim olama- dan elindeki satırı Niyaz Kız'a fırlatır. Bu ağır ve keskin satır Niyaz Kız'ın başına isabet ede- rek başını yaralar, bunu gören komşular hemen mahkemeye iletirler. Bunu gören yetkili afallayıp şaşırır, ne yapacağını bilemez. Biraz sonra kendini toparlayarak, "-Bu çocuk bu- rada kalsın, amcaları baksın, iyileştikten sonra soruşturma yapılacak, suçlu hapis edil- sin" diye emir verir. Soruşturma, emir, hapis, dövme gibi iş- lerin hepsinin kendi elinde olan bu şahsın bu kadar işi becerdiği için kendi de kendine hayranlık duyar. Çoktandır düşündüğü, fakat ele geçiremediği, böyle bir fırsatın birdenbire ziyade- siyle ayağının altına gelmesi fazlasıyla memnun eder. Sevin- cinden kalkıp birkaç defa köşe- de duran puta tapınır. Şimdi kendi ayağıyla gelen bu avı ka

* Doktor, Edebiyatçı, Doğu Türkistan Hükümeti Cum- hurbaşıkanı.

1949'da Çinliler tarafından şe- hit edildi.

çırmamak için sürekli olarak düşünerek çareler arar, planlar kurar. Yavaş yavaş Niyaz Kız'ın yaraları iyileşir. Kan kaybından dolayı yüzündeki solukluk gidip yerine eski pembelik, gül rengini andıran pembelik taze yüzündeki güzelliği belirlemeye başlar.

Niyaz kız, eski sağlık ve canlılığına kavuştu. Kimi vakit fare avlayan kedi gibi pencerenin deliğinden dikizleyen hakimın önünden pat - küt geçişi, dağ selvisinin ince dalları gibi kırıtma ve cilveleri, hakimi çıldırtır, işinden ve sözünden şaşkırttı.

Niyaz Kız, buraya geldiğinden bu yana hakimın giyim kuşam ve hareketlerinde görülen değişiklik, ev halkı tarafından farkediliyordu. Bilhassa hakimın karısı kuşkulanıyordu. O tarafa, bu tarafa geçtikçe kızcağıza kötü kötü bakar, bakışları ile ezip çiğneyecek gibi hareketler eder söverdi. "*Bu itlerin kızı başımıza bela olacak*" deyip söylemekten çekinmez, bununla da kalmayıp dövmeye, başkalarına dövdürmeye kalkar, onu ağır saldırılara maruz bırakır. Niyaz Kız'ın, soyunun ve ulusunun kendine bahsettiği güzelliğini çekemeyen kiskanç insanlar yüzünden burada görmediği ve çekmediği kalmaz. Dayanamayıp en sonunda oradan kaçır. Zavallı yavru kaçır nereye gidecek? Yine o cadı teyzenin evine!.. Seleyhan adlı bu kadın eski işlediği suçundan kurtulup kurtulamadığını öğrenmeden, Niyaz Kızın aniden çıkagelmesi onu çok şaşır-

tır. "*İşte yine kaldım belaya*" dediği sırada kızcağızı arkasından aramaya gelen bir kaç görevli çıkageldi. Zavallı yavru hıçkırıklarla ağlıyordu. Teyzesi hiç acımadan, düşünmeden gelenlere teslim etti. O yabancılar de büyük bir iş başarmış edasıyla sevinerek sevimsiz, kötü bir insan olan Hakim'e güçsüz, zayıf avını götürüp teslim ettiler.

***

Bu olay bir kaç defa tekrarlanır. Kızcağız tekrar kaçır, yine yakalayıp getirilir. Bir erkek adam çıkıp zavallı kızı kurtarmaz. Çünkü işe Nahiye Kaymakamı (Şencan) elini uzatmış olduğundan, ondan korktuklarından kimse cesaret edip işe karışamaz. Kendi kalesi (mıntıkası) Kargalık'ın bütün girdi çıkıtısını bildiği için Niyaz Kız bir gece kaleyi atlıyarak yine kaçır.

***

Bu yerde, bu şehirde(yurtta) başa çıkamayacağını anlayan Kaymakam, kumazlık yaparak kızcağızı oradan kendi yerinden uzaklaştırmayı planlar. Kurnazlığın en başında karısının dırdırından kurtuluşu düşünür. Şimdilik buradan uzaklaştırsa bile er geç dilediğine kavuşacağını düşler.

Böylece(at ile) üç aylık uzaklıktaki doksan biketlik yerdeki kendi annesinin yanına, kendi yurduna Niyaz Kızı göndermeyi kararlaştırır. Kaymakam, karısını bu çocuğu annesine vereceğini söyleyerek inandırır. Neticede bu el bebek-

gül bebek büyüyen kızcağız ana yurdundan ayrılarak yabancı yerlere uzak illere gitmeye mecbur kaldı. Böylece güzelliğinin ve cazibesinin cezasını çekti, kiskançlığın tokadını yedi.

***

Sensen gün yol katedip, çölleri, dağları, ormanlıkları aşır yabancı bir toprağa ayak bastılar. İşte o anda Niyaz Kız yoksulluğun ve öksüzlüğün sızıntısını, acısını anladı. Daha önce hiç olmazsa kendi yurdundan ayrılmayacağını, "*geniş yurdumun küçük bir köşesinde benim için de bir yer bulunur elbette, geniş yurdumun bir köşesine gider yaşarım*" diye düşünmüş idi. Onun düşündüğü çıkmadı. Yurdundan, Ocağından ayrıldı, uzak düştü. Tutunduğu dal, "*umut*" olup çıkmadı. Onun güzellik letafetinden yararlanmak isteyenler, zavallıyı öz yurdundan, arkadaşlarından ayırıp kötü istek ve emellerine alet etmek istediler.

Devamı gelecek sayıda..

YARDIM KAMPANYASI'NA ÇAĞRI

İSTANBUL VALİLİĞİ VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NCE VAKFIMIZA TAHSİS EDİLEN TARİHİ NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA CAMİİ VE MEDRESESİ'NİN RESTORASYON ÇALIŞMALARINA BAŞLANILMIŞTIR.

*****

İÇERİSİNDE 16 ÇALIŞMA ODASI VE 500 m2'lik BAHÇESİ OLAN BU MEDRESE DOĞU TÜRKİSTAN VAKFI VE DOĞU TÜRKİSTAN ARAŞTIRMA MERKEZİ'NİN İDARESİ ALTINDA TÜRK KÜLTÜRÜNE HİZMET AMACIYLA TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI MERKEZİ OLARAK KULLANILACAKTIR.

*****

TÜM HEMŞERİLERİMİZİ, OKUYUCULARIMIZI, TÜRKİSTAN DOSTLARINI, TÜRK KÜLTÜRÜNE HİZMET ETMEK İSTEYEN ŞAHİSLARI VE KURULUŞLARI AYNİ VE NAKDİ YARDIMA DAVET EDİYORUZ.

*****

YARDIMLARINIZ İÇİN 524 41 21 NO.LU TELEFONDAN BİLGİ EDİNEBİLİRSİNİZ.

ÖNEMLİ BİR DUYURU

Elinizdeki derginin bir yıllık kağıt ihtiyacı için nakit olarak 10.000.000.TL.sı bağışta bulunan

Sn. DOĞU TÜRKİSTAN GÖÇMENLER DERNEĞİ BAŞKANLIĞI'na

Halen restorasyon çalışmaları devam eden Doğu Türkistan Vakfı Binasının iki odasına iki koltuk takımı hediye eden
Sn. Ekmel EKREM'e

Aynı binanın 16 odası için gereken kapı kolları ve diğer malzemeleri bağışlayan
Sn. Yakan CUMALIOĞLU'na

Binanın Restorasyon çalışmalarını bizzat yürüten
Sn. Yük.Mimar Ertem YASSA'ya

TEŞEKKÜR EDERİZ

Doğu Türkistan Vakfı Başkanlığı

TÜRKİSTAN'DA YAŞADIM!....

Metin Günaydın * - A.Vahap Kaygusuz **

25 Mayıs 1991 günü Kayseri Spor Salonunda, Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği tarafından düzenlenen Doğu Türkistan Gecesine" katılma mutluluğuna bir tesadüf eseri sahip olduk.

Malatya'nın Doğanşehir ilçesinden Kahramanmaraş'ta ikamet eden Doğu Türkistan'dan gelmiş mülte-dostumuz Tunguncan Uytürkoğlu'nun daveti üzere Kahramanmaraş'a, orada Kayseri'ye gittik. Kayseri Atatürk Spor Salonunda düzenlenen geceyi izleme imkanına kavuştuk. Geceyi izleyince gözümüze çarpan ilk olay salonda sergilenen birlik ve beraberlik tablosuydu. Şöyle ki kadını, erkeği, genci yaşlısı, Kırgız'ı, Türkmen'i, doğulusu, batılısı, Azerbaycanlısı, Kerküklüsü, Kaşgarlısı, Refahlısı, MÇP'lisi hepsi bir yürek, bir yumruk gibi olmuş Türk bayrağı altında birleşmişti. Albayrak gökbayrakla kucaklaşmış, diğer Türk devletlerinin bayraklarını gölge-

leri altına almışlardı.

Misafir olduğumuz gecede birçok mutlu olayla karşılaştık. Bunlardan birincisi Türkistan davasını bayraklaştıran, davasıyla birlikte kendi de bayraklaşan eşsiz insan, değerli önder İsa Alptekin beyefendi ile tanışmamız oldu. Kendisiyle başbaşa oturup Türkistan sofrasından yemek yedik. Hatıralarını dinleme mutluluğuna eriştik. Kendisini dinleyince hayranlığımız kat kat arttı. Allah vergisi zekasına, imanına, yenilmez irade gücüne hayran olduk.

Sunulan Türk müzikleri bizleri Ortaasya steplerine, Azerbaycan dağlarına, Türkistan bozkırlarına götürdü. Kayseri Doğu Türkistan Derneği Başkanı Mehmet Gençtürk'le tanıştık. Türkiye'ye kaçış hatıralarını dinledik. Velhasıl soydaşlarımızla birlikte, onların yaşadığı olayları yaşadık.

Esir Türkler davasını biliyorduk. Zaman zaman da konuyu savunup görüş bil-

diriyorduk. Ancak sözkonusu geceyi izleyince davanın büyüklüğünü, acı, keder ve gözyaşı olduğunu, bu davanın kanla, gözyaşıyla yoğrulduğunu, zulüm ve işkence ile pişirildiğini gördük. Kendimizi hasbelkader Türkiye'de doğmuş bir kişi değil de Türkistan'da, Azerbaycan'da, Kerkük'te veya Doğu Türkistan'da doğmuş bir soydaşımızın yerine koyarak düşündük. Esaret altında yaşayan 100 milyon soydaşımızın duygularını yaşamaya çalıştık. Onlarla aynı duyguları paylaştık. Zaman zaman duygulanarak gözyaşlarımıza hakim olamadık.

Soydaşlarımızın bizlere karşı olan içten sevgi ve muhabbetleri birbirlerine karşı olan saygıları, aralarındaki dostluk, kardeşlik, milli bir-

Kadını, erkeği, genci yaşlısı, Kırgız'ı, Türkmen'i, doğulusu, batılısı, Azerbaycanlısı, Kerküklüsü, Kaşgarlısı, Refahlısı, MÇP'lisi hepsi bir yürek, bir yumruk gibi olmuş Türk bayrağı altında birleşmişlerdi. Albayrak gökbayrakla kucaklaşmış, diğer Türk devletlerinin bayraklarını gölgeleri altına almışlardı.

* Doğanşehir Zafer İlkokulu Öğretmeni

** Doğanşehir Halk Kütüphanesi Müdürü

lik ve beraberlik bağları göğsümüzü kabarttı.

Unutamayacağımız bir başka olay ise ertesi günü Türkistanlı bir kardeşimizin evinde verilen yemektir ki, Türkistan sofrasına oturmak, Türkistan sofrasında İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Rıza Bekin, Mehmet Gençtürk gibi bu davanın kahramanlarıyla bir arada olmaktı.

Bizler ne kadar şanslıyız ki, Türkiye'de doğmuşuz. Türkiye'de doğmanın mutluluğunu yaşayan kardeşlerimizden istediklerimiz ise esaret altında inleyen kardeşlerimizin duygularını paylaşmaları, onlara maddi ve manevi olarak destek olmaları, yardım ve şefkatle yaklaşmalarıdır. Millî birlik ve beraberliği pekiştirmenin tek yolu bu olsa gerek.

Bu büyük millet kimlere kucak açmadı ki?! İnsanlık adına neler yapmadı ki?! İnşallah bir gün gelir, bizler de soydaşlarımızla birlikte kucaklaşma mutluluğuna erişiriz.

Yüce Allah'tan niyazımız, esaret altında yaşayan bütün kardeşlerimizin bir an önce bağımsızlık ve istiklale kavuşmalarıdır. Kendi bayrakları altında hür olarak yaşamalarıdır.

İnşallah bu günler yakındır. Rusya paramparça oldu. Demirperde dağıldı. Duvarlar yıkılırken Çin de içinde kaynamaya başladı. Bu kaynayış Çin'i bitirecek inşallah. Böylelikle kardeşlerimize yaptığı işkence ve zulüm son bulacaktır.

KAZAKİSTAN TÜRKLERİ'NİN LİDERİ OLCAS SÜLEYMAN VAKFİMİZİ ZİYARET ETTİ.

METRO Şirketler Gurubuna bağlı HOTAMA firmasının daveli olarak ülkemize gelen Kazak Lideri ve Yüksek Sovyet Üyesi Olcas Süleyman Vakfımızı ziyaret ederek, Türkistan'ın problemleri hakkında Vakıf Başkanımız Rıza Bekin Paşamızla fikir alışverişinde bulundu. Rıza Bekin Paşa, Vakfın ve Doğu Türkistan Göçmenler Derneği'nin yayınlarından oluşan bir paketi Olcas Süleyman'a takdim ederek Türkistan için yaptığı çalışmalardan dolayı teşekkür etti.

İsa Alptekin İçin İlki Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Tarafından 11 Yıl Önce Düzenlenen "Şükran Günü"nü İkincisi Aydınlar Ocağı, Birlik Vakfı ve T.E.Vakfı tarafından 25 Haziran günü yapıldı.

Düzenlene törende Em.General Rıza Bekin Paşa, Türkiye'deki Türkistanlılar'ı temsilen Alptekin'e altın bir madalyon takdim etti.

Doğu Türkistan Kültür
ve Yardımlaşma
Derneği'nin Düzenlediği

DOĞU TÜRKİSTAN GECESİ

KAYSERİ'DE
YAPILDI

Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği 'nce 25 Mayıs 1991 tarihinde düzenlenen Doğu Türkistan Gecesi Kayseri Atatürk Kapalı Spor Salonunda yapıldı.

Spor salonunun tıklım tıklım dolduğu gece şehilere saygı duruşu ve Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği Folklor Ekibinin okuduğu İstiklal Marşı ile başladı. Açılış konuşmasını yapan Dernek başkanı Mehmet Cantürk, "-gecenin bir eğlence gecesi olmadığını, okunan şarkıların, türkülerin Doğu Türkistan halkının zulüm altındaki feryatlarının aksettirilmesi olarak kabul edilmesi gerektiğini" belirterek, "-elbet bir gün hürriyet bayrağımız altında bu türkülerini birlikte söyleyeceğiz" dedi.

Daha sonra " "Lider Alptekin", "Sincan Değil, Doğu Türkistan" sloganlarıyla ve büyük bir tezahüratla karşılanan İsa Bey, kürsüye geldi.. Konuşmasında Doğu Türkistan'ın makus talihinden kısaca bahsederek, hür dünyanın ilgisizliğinden yakındı. Türkiye'deki faaliyetlerden de bahsederek, bugün için faal olan Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği üyelerine teşekkür etti. Desteginin ve ümidinin onlarda olduğunu söyledi.

Konuşmadan sonra İsa Bey'e Kayseri M.Ç.P. il başkanı Aydın Çetinkaya tarafından kur'an-ı Kerim ve ay-yıldızlı bayrak, gazeteci-yazar Alim Gerçel tarafından ise

bir şilt takdim edildi.

Bu törenden sonra Doğu Türkistanlı sanatçı Abdullah Köse ve arkadaşları tarafından Doğu Türkistan ve Anadolu türkülerinden örnekler okundu.

Abdullah Köse'den sonra ilkokul öğrencisi Gülşen Doğutürk'ün okuduğu şiirler, dinleyicilerin gözlerini yaşartırken büyük alkış topladı. Gece Dernek genel sekreteri Mehmet Emin Batur'un Doğu Türkistan hakkında verdiği kısa bilgilerden sonra, Doğu Türkistan Derneği Folklor Ekibi sahneye çıktı. İlkokul çağındaki Doğu Türkistanlı gençlerin teşkil ettiği ekip folklorümüzden örnekler sundu. Harmayımız Asla oyunuyla gösterilerini tamamlayan ekibin oyun sonunda göğüslerinden albayrak ve gökbayrak'ı çıkarması büyük heyacana ve tezahürata sebep oldu. İzleyenlerin gözlerini yaşarttı.

Folklor ekibinden sonra sahneye Ankara'dan gelen "Kopuzdan Ezgiler Gurubu" çıktı. Gurup çeşitli Türk illerinden eserler seslendirdi.

Programda daha sonra bir piyes vardı. Doğu Türkistanlı gençlerin hazırladığı ve oynadığı bir piyes. Konusu millî şairlerimizden Lütfullah Mutellip'ti. Lütfullah

Mutellip'in yargılanma sahnesini konu alıyordu. (Bilindiği gibi şairimiz genç yaşta Milliyetçi Çin idaresince, Doğu Türkistan'ın istiklali için çalışmak, "Uçkunlar" adlı gizli teşkilata üye olmak gibi sebeplerle idam etmişti.) Olay Milliyetçi Çin zamanında geçmesine rağmen, oyun kızıl Çin zulmünü de sergileyecek bir şekilde hazırlanmıştı. Lütfullah Mutellip'in şahsında hayatını davamız uğruna kaybeden tüm kardeşlerimizin uğradığı işkence ve zulümler temsil edilmişti.

Gece İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Orta Asya Türk Müziği Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÜMATA) gönülleri doyuran konseri ile son buldu. TÜMATA konserinde, tüm Türk ülkelerinden esintiler sundu, örnekler sergiledi.

KISA KISA KISA KISA KISA

*Kayseri Milli Fuarı'nda Doğu Türkistan'ın kültürü ve folklorüyle ilgili eşyaların yer aldığı bir sergi açıldı. Sergi 20 Ağustos gününe kadar açık olacak.

*Hızırбек Gayretullah tarafından hazırlanan Türkistan'daki nükleer denemelerle ilgili NEVADA SEMEY VE LOPNOR'DA NÜKLEER FACIA" adlı kitap yayınlandı.

TACİKİSTAN CUMHURBAŞKANI

TARANCILAR DERİ SAN. ve TİC. A.Ş.
TARAFINDAN AĞIRLANDI.

Resmi davetli olarak Haziran ayı içerisinde ülkemize gelen Tacikistan Cumhurbaşkanı Sayın H.E. Kachar Mahkamov ve beraberindeki heyet çeşitli incelemelerde bulunduktan sonra Türkiye'den ayrıldı.

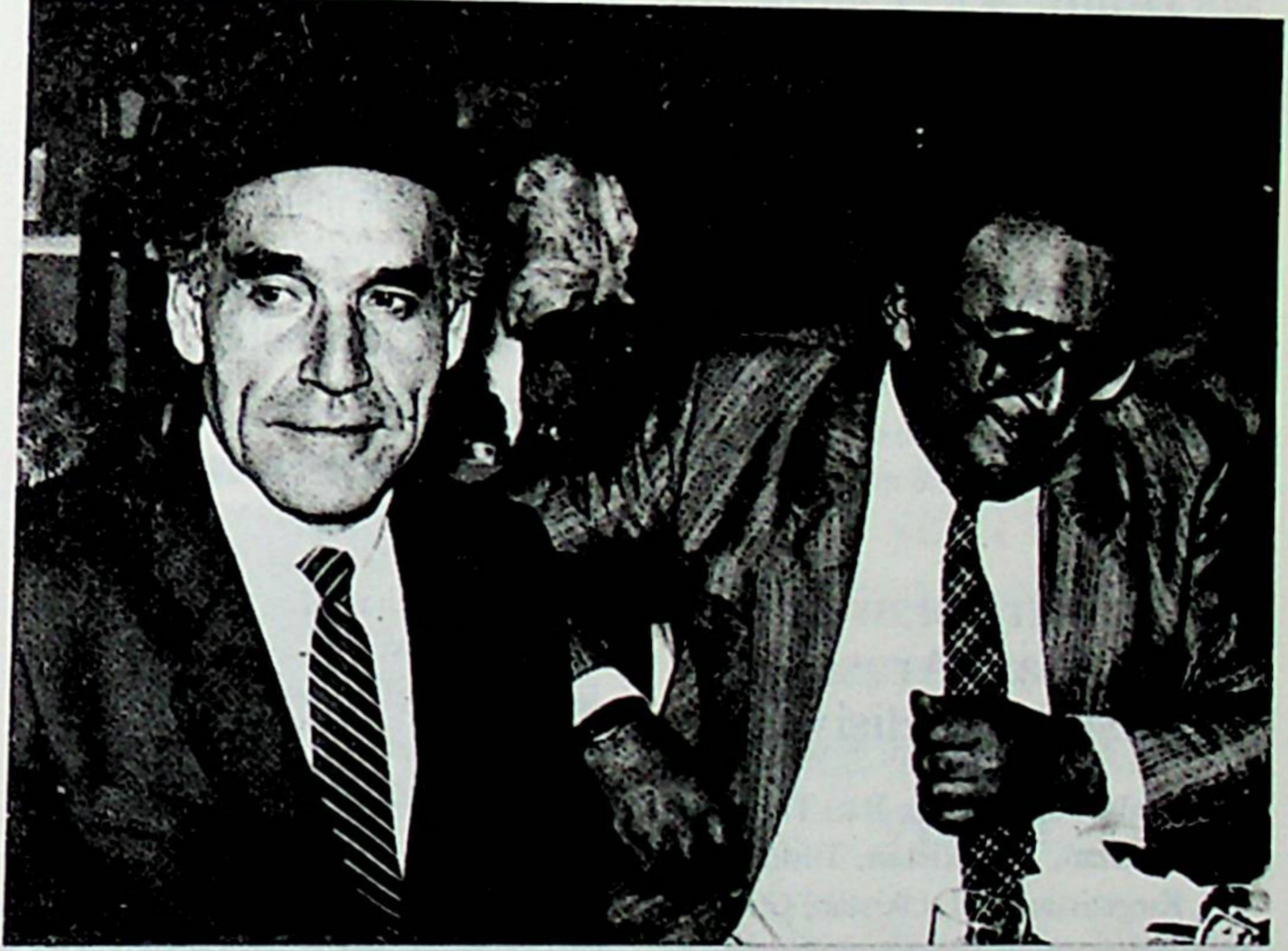
Kültür, Tarım ve Ticaret Bakanlarının da bulunduğu heyet, ülkemizde bulunduğu süre içerisinde işadamlarımızdan Dursun Tarancı ve kardeşleri tarafından ağırlandı. Türkiye'den başka Doğu Türkistan ve Kazakistan'da fabrika ve şubeleri bulunan Tarancılar A.Ş. Tacikistan ile de ekonomik ilişkilerini geliştirmek suretiyle bu ülkede de bir şube açacakları öğrenildi.

Tarancılar A.Ş. Kumkapı'daki Turistik Balık Tesisleri'nde heyet onuruna yemek verdi. SSCB Başkonsolosu, DEİK Temsilcisi, çeşitli kuruluşlardan işadamları ve Vakfımızın Müdürü İsmail Cengiz ile çeşitli basın mensuplarının katıldığı yemekte geleneksel Türk folklorundan örnekler sunuldu.

Tacikistan ile Türkiye arasında oluşturulan dostluk köprüsünün mimarlarından biri olan Tarancılar Deri Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik ticari alandaki girişimleri hususunda Hükümetimizin, bilhassa Ticaret Bakanlığının bu firmaya gerekli kolaylığın gösterilerek desteklenmesi kanaatimizin ilgililerce değerlendirileceğini ümit ediyoruz.

Solda Dursun Tarancı Tacikistan Devlet Bakanı ile birlikte görülüyor.

Tacikistan Cumhurbaşkanı Kachar Mahkamov (sağ başta fesli)

YARDIM KAMPANYAMIZA KATILINIZ...

Vakfımıza tahsis edilen 16 odalı Damat İbrahim Paşa Camii ve Medresesi'nin restorasyon çalışmalarına başlanılmıştır. Ayni ve nakdi yardımlarınızı bekliyoruz.

DOĞU TÜRKİSTAN VAKFI Tel: 524 41 21

Doğu Türkistan'da Dini Liderler Toplandı

Doğu Türkistan bölge Komünist Parti Komitesi, çeşitli dini liderleri toplantıya çağırarak, din adamlarının çeşitli konularda dikkatleri çekildi.

Bölge Komünist Partisi Gen.Sek.Yrd. Cenabil toplantıda yaptığı konuşmasında; "-Ülkemiz uluslararası alanda barışçı evrim tehlikesiyle karşı karşıyadır ve yurt içinde ise kanşık sınıf mücadelesi devam etmektedir" dedi.

"Bölücülüğün Doğu Türkistan'da dengeyi bozucu en önemli tehlikeyi oluşturduğunu söyleyen Cenabil, sözlerini şöyle sürdürdü: "-Bazı bölücüler ve sınıf düşmanları, bölücülük ve sabotaj eylemlerini günden güne artırmaktadırlar. Uluslararası durum karışık olduğu için dini liderlerimiz uyanık olmalı, ülkemizin birliğini savunmalı, milletler arasındaki birliği pekiştirmeli ve bölücülüğe karşı mücadele etmelidirler."

Doğu Türkistan'da Petrol Üretimi Artıyor.

Doğu Türkistan'da 1986-1990 yılları arasında yıllık petrol üretiminde 6.36 ? artış kaydedilmiştir. Söz konusu beş yıl içerisinde Doğu Türkistan'da toplam 30.61 milyon ton petrol üretilmiştir. Bu, bir önceki plan dönemine göre 41.5 ? artışı göstermektedir. 1985'de 4.99 milyon ton olan yıllık petrol üretimi, 1990'da 6.8 milyon ton yükselmiştir.

Doğu Türkistan ile Batı Türkistan Arasındaki İlişkiler Gelişiyor.

Doğu Türkistan ile Batı Türkistan (Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan) Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin özellikle son 3 yıldan bu yana hızla gelişme kaydettiği gözleniyor. Gorbaçov ile Li Pen'in karşılıklı ziyaretlerinden sonra iki bölge arasındaki ticari ilişkiler, özellikle tüketim malları ve hafif endüstri alanında 4 misli artış gösterdi. Doğu Türkistan'ın başkenti Ürümqi ile Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata arasında yapılmakta olan demiryolu hattı tamamlandıktan sonra ti-

carî ilişkilerdeki artışın daha da hızlanacağı açıklandı. (Yapılmakta olan demiryolu hattı 470 kilometre uzunluğundadır.)

Doğu Türkistan ile Kazakistan Arasında Telefon Hattı Kuruldu.

Geçtiğimiz aylarda (Mayıs) Doğu Türkistan ile Kazakistan arasında doğrudan telefon bağlantısı kuruldu. Söz konusu hat, iki bölge arasındaki tek telefon hattıdır.

Rusya'da Yaşayan Uygurlar'ın Gazetesi isminden "Komünizm" Kelimesini Çıkardı..

Sovyetler Birliği'ndeki Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan Uygurlar'ın "Komünizm Tuğu" adlı gazetesi ismini değiştirerek, "Uygur Avazı" ismiyle yayınlanmaya başladı.

1 Mart 1957'de çıkmaya başlayan "Komünizm Tuğu" Gazetesi geçen 34 yıl süresinde Sovyetler Birliği'nde yaşamakta olan 300.000.'e yakın Uygur Türkünün en büyük yayın organı haline geldi. Gazetenin tirajı 19.300 adettir.

Doğu Türkistan'da Yeni Bir Gazete

ÇHC. Siyasi İstişare Komitesi, uydurma isim olan "Sinkiang Siyasi İstişare Haberleri" adıyla yeni bir gazete çıkarmaya karar verdi. Bu gazetenin halkın siyasi haberleşme ihtiyaçlarına cevap vererek milletler(bu terime çeşitli Türk kabileleri de girmektedir.) arasındaki birliğin korunması ve geliştirilmesi alanlarında hizmet vereceği öğrenildi.

Çin Yönetiminin Türkistan Milli Kitaplarına Saldırısı

Kızıl Çin yönetimi yakında, Doğu Türkistan'da Uygur Edebiyatı ve tarihi ile ilgili yayımlanan 3 kitabı, Çin Devletinin parçalanmasını ve Bağımsız Doğu Türkistan Devleti kurulmasını savunduğu gerekçesiyle yasakladığı öğrenildi. Çinliler'in iddiasına bakılırsa, bu kitaplarda Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı savunulmuş, Çin Devletinin parçalanması teşvik edilmiş ve etnik topluluklar arasındaki birliğe zarar verilmiş ve sözüm ona "anavatan"ın birliğine gölge düşürülmüştür(!) Turgun Elmas tarafından yazılan "Uygurlar" ile "Hunların Kısa Tarihi" ve "Eski Uygur Edebiyatı" adlı kitaplar Çin yönetiminin saldırısına uğrayarak toplandı.

İsa Alptekin ve Rıza Bekin Paşa 22 yıl sonra Doğu Türkistan Derneği'nin Davetlisi Olarak Kayseri'ye Gittiler.

Doğu Türkistan Hükümeti Genel Sekreteri Alptekin ve Vakfımızın Başkanı Em. General Rıza Bekin Paşamız 22 yıl sonra Kayseri'ye giderek, buradaki hemşerilerimizle hasret giderdiler. Erciyes Üniversitesi'nde Türkistan hakkında yapılan konuşmalardan sonra Doğu Türkistan Davasının bu iki yılmaz savaşçısı uzun bir konvoy ve eskortlar nezaretinde Kayseri çıkışına kadar hemşerleri tarafından "Harmaymız Asla" şarkısıyla uğurlandılar.

BERLİN TÜRK FEDERASYONU'NDAN TRT'YE

5 Temmuz 1991'de TRT-INT'in gece Bülteni haberlerinde, Doğu Türkistan'daki sel felaketini verirken, Türkler'in Anayurdu bu kutsal bölgeyi "Çin'in Sincan bölgesi (yazılışı ile Sinkiang)" bölgesi diye vermesi bizi büyük üzüntüye boğmuştur.

Yunanlılar 538 sene sonra bile İstanbul ismini kabul etmeyip "Konstantinopol" derken, sadece 42 sene önce Alman basını bile Doğu Türkistan'a "Doğu Türkistan" derken, Türkiye Televizyonu'nun "Sincan" diyerek Çin'in taktığı sun'i ismi kullanması bir skandaldır. Bu mektup ile TRT'yi Türk milletinin hislerine hitap etmeye davet ediyoruz.

Mehmet CEYRAN BERLİN TÜRK FEDERASYONU

Yeni bir kan :

ANAYURT KULÜBÜ KÜLTÜR VE DOSTLUK DERNEĞİ KURULDU...

Grup Başkanlığını Mimar Ertem Yassa'nın yürüttüğü ANAYURT KULÜBÜ adında Türk Dünyası ile kültür ve dostluk temellerine dayalı yeni bir teşkilat faaliyete geçti.

Uygur, Özbek, Kazak, Kırgız, Tatar olmak üzere tüm Türk kabilelerini ve Doğu Türkistan, Batı Türkistan, Güney Türkistan (Afganistan), İdil-Ural olmak üzere tüm Orta Asya'yı içine alarak adeta bir milli mozaikin oluşturulduğu bu kulübün faaliyet alanını da Orta Asya teşkil ediyor. Türkiye ile Orta Asya'da kurulacak Türk Cumhuriyetleri arasında dostluk köprülerinin kurulması, kulübün belli başlı amaçlarından birisi.

Daha kuruluş aşamasında birincisi "piknik", ikincisi ise Vakfımıza verilen 16 odalı medresenin restorasyon faaliyetini tamamlayarak iki önemli faaliyeti gerçekleştiren bu dinamik kuruluşumuzun Türk Dünyası için hayırlı olmasını dileriz.

ANAYURT KULÜBÜ TÜRKİSTANLILARI BAYRAMLAŞMA PİKNIĞI'NDE BİRLEŞTİRDİ

Yeni faaliyete geçen Anayurt Kulübü Kültür ve Dostluk Derneği İstanbul'da yaşayan Türkistanlıları Belgrat Ormanları'nda bayramın üçüncü günü düzenlenen Bayramlaşma Pikniği'nde birleştirdi.

Türkistan kebablarının yenildiği Pikniğe katılan 1000'nin üzerindeki hemşerilerimiz, bugüne kadar yapılan en büyük bayramlaşmanın ve organizasyonun mutluluğunu paylaştılar.

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ

Yeni bir bülten :

DOĞU TÜRKİSTAN HABER BÜLTENİ TÜRKÇE VE İNGİLİZCE OLARAK ÇIKTI.

Almanya'da kurulan Doğu Türkistan Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin yayın organı olarak "Doğu Türkistan Haberler Bülteni" adı altında yeni bir bülten yayınlanmaya başlandı. Doğu Türkistan'da günden güne artmakta olan Çin baskısının, insan hakları ihlallerinin ve Doğu Türkistan Türkleri'nin istek ve arzularının dünya kamuoyuna duyurulması amacıyla; İngilizce, Almanca ve Türkçe olmak üzere 3 dilde ve iki ayda bir yayınlanacak olan 8 sayfalık bu bülteni; --Nanga-Parbat Str.17 A, 8000 München 50, Almanya-- adresinden temin edebilirsiniz.

Bülten'in Doğu Türkistan Davasının özellikle batı dünyasında layıkıyla tanınmasında etken olması temennisiyle arkadaşlarımıza başarılar dileriz.

Yeni bir yayın :

TÜRKİSTAN DOSYASI VE BASINDA TÜRKİSTAN

"Genç Türkistanlılar" adıyla 6 aydan bu yana faaliyete geçerek kendi aralarında bir grup oluşturan genç arkadaşlarımızın yayınlamaya başladığı TÜRKİSTAN DOSYASI'nın ikinci sayısı da çıktı.

1.hamur kağıda basılı 40 sayfalık bu derginin 32 sayfalık de "Basında Türkistan" adıyla bir ilavesi var.

II.Dünya Savaşı'nda Türkistan Hakkında Etüdler, SSCB'de Tasavvuf, Türkistan'da Ekolojik Dengenin Bozulması, Türkistan Müslümanlarının Demografik Yapısı, gibi makalelerin yer aldığı "Türkistan Dosyası"nda Türkistan ismiyle işlenen tüm konuların Rus egemenliğindeki Batı Türkistan'a ait olduğunu okuyucularımızın ve genç arkadaşlarımızın dikkatine çekmek isteriz. 40 sayfalık yayın organında Çin işgalindeki Türk Dünyasının şu anda en mazlum ve mağdur bölgesi olan Doğu Türkistan'a yer verilmemesini ise anlayamadık.

KAYSERİ'DEKİ TÜRKİSTANLILAR ALPTEKİN'E BİR ŞÜKRAN PLAKETİ VERDİ.

Kayseri'deki Doğu Türkistan ve Kültür ve Yardımlaşma Derneği Başkanı Sn. Mehmet CANTÜRK Bey, Haziran ayında İstanbul'da İsa Alptekin için düzenlenen "şükran günü"nde Kayseri'deki Doğu Türkistanlılar adına bir plaket takdim ederek, hizmetlerinden dolayı Alptekin'e teşekkür ettiler.

DOĞU TÜRKİSTAN'DA KANLI AYAKLANMA

**Honkong'da yayınlanan Çing Hihe Gazetesi
Doğu Türkistan'ın kuzey bölgesinde
meydana gelen ayaklanma da
1300 Türk'ün şehit olduğunu
ve 600 Çin askerinin öldürüldüğünü
bildirdi.**

Dergimiz baskıya girerken, Doğu Türkistan'daki soydaşlarımızın, insan haklarına saygı, demokrasi ve hürriyet isteyerek Kızıl Çin idaresine karşı ayaklandıkları öğrenildi.

Hong Kong'da yayınlanan, 1 Temmuz 1991 tarihli Çing Hine Gazetesi'nin haberine göre, takriben 3 bin kişiden oluşan, bir grup Doğu Türkistanlı Kazak ve Uygur göstericiler, Doğu Türkistan'ın kuzeyindeki Kacan Göğçer ilçesinde, Çin Komünist Partisi binasının önünde toplanarak, Çinliler'in Müslüman Türkler'in dinine, örf-adetlerine, insan haklarına saygı göstermesini, ülkede demokratik seçimlerin yapılmasını, aksi halde Müslüman Türkler'in kendi geleceklerini tayin etme (self determination) hakkını tanımasını talep ederek gösteri düzenlediler.

Alınan bilgilere göre Çinli yetkililer, önce halkı dağıtmak

Ülkenin kuzeyindeki Göğçer kazasında gösteri düzenleyen Doğu Türkistanlılar'ın bu hareketi, Kızıl Çin yönetiminin silahlı güç kullanarak dağıtmak istemesi üzerine ayaklanmaya dönüştü. Ayaklanma daha sonra başta Altay ve İli olmak üzere diğer şehirlere de yayıldı.

istemiş, halkın direnmesi üzerine, Komünist Güvenlik kuvvetleri halkın üzerine ateş açmıştır. Gale yana gelen halk bunun üzerine, Komünist Parti hükümet ve parti binalarına hücum ederek resmi daireleri ateşe vermişlerdir. Mayıs ayı sonunda patlak veren bu ayaklanma Haziran başında Altay, 12 Haziran'da ise İli şehrine yayılmıştır. Bölgenin ekseriyetinin dış dünyaya kapalı olması ve ileti-

şim imkanlarının olmamasından dolayı geç haber alınan bu kanlı ayaklanmayı bastırmak için Kızıl Çin yönetiminin başkent Ürümqi'den uçak refakatinde zırhlı birlikleri bölgeye sevk ettiği öğrenilmiştir.

Şu anda ayaklanmanın meydana geldiği Göğçer ile Altay ve İli(Gulca) vilayetlerine yabancıların ve diğer bölge halkının giriş ve çıkışlarının yasaklandığını da bildiren Çin Gazetesi, çıkan çatışmalarda 1300 Doğu Türkistanlı'nın şehit olduğunu, 600 Çinli askerin ise öldürüldüğünü ifade etmiştir.

Geçen yıl Haziran ayında ülkenin güneyinde Barın kasabasında meydana gelen kanlı ayaklanmanın yıldönümünde bu ayaklanmanın patlak vermesi, Kızıl Çin yöneticilerini derin düşüncelere sevk etmiştir. Yakında büyük olayların patlak vereceği bölgeye batılı gözlemcilerin gitmesi beklenmektedir

نما لي رخصت ذك رخصت ت هينا ا لقر عتسة

نما لا رعا لة هي رفا رفا رفا رفا رفا رفا رفا

ا ا ا ر علة ر علة ر علة ر علة ر علة ر علة ر علة

ا ا ل نمت لمان ر ر ر ر ر ر ر ر ر ر ر ر ر ر ر ر

هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ

هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ

نما عا هين لقا لبر عسا ل عمتذ انا هـ هـ هـ

نما عا هـ هـ ل ش ثلث هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ هـ

پ رفا رفا لة ب هـ هـ ر عسا لة ن لتست رفا رفا رفا

پ رفا رفا لة هـ هـ رفا رفا رفا رفا رفا رفا رفا

ر عسا ل

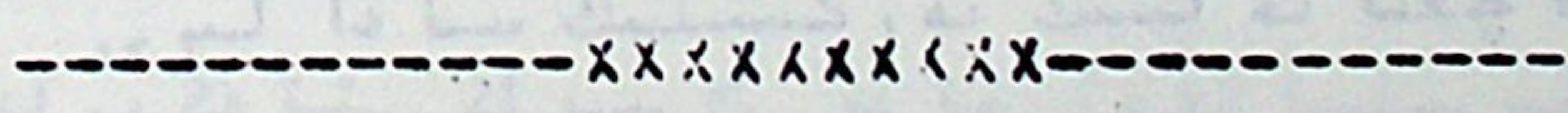
ر عسا ل

ر هـ هـ هـ هـ هـ ل ل ل ل ل ل ل ل ل ل ل ل ل ل ل ل

ر هـ هـ هـ هـ هـ ل ل ل ل ل ل ل ل ل ل ل ل ل ل ل ل

هـ هـ هـ ل

هـ هـ هـ ل

قالدى. بۈگۈن (يەنى مەھمۇدنىڭ زامانىسىدا) ئالتۇن قان ئاتلىق تاغ ئۇيغۇر يۇرتىغا يىقىن بىرى-ردە. ئەتراپىدا كاپلىگەن چارۋىچى خەلق ياشاشماقتا. بۇ جەڭدە ئىسكەندەر مەغلۇب بۇلۇپ خاقان شۇ بىلەن سۈلھى قىلىپ قايتىپ كەتتى. خاقان شۇ ئىسكەندەرنىڭ ئاقىسىدىن بالاساغۇنغا كىلىپ يەرلەشتى. بىر شەھەر بىنا قىلىپ ئىتىنى شۇ قويدى. "

تەنقىد ۋە مۇھاكىمە

يۇقارقى رىۋايەتلەردىن ئىران رىۋايەتلىرى كاپلىگەن خۇراپات ئارىلاش ھىكايىلار يىغىنلىرى ئىچىدىن سۈزۈپ ئىلىشقا مۇمكىن بولغان ئەڭ ئەقىلغا تەڭرى كىلىدىغان پارچەلىرىنىڭ قىسقىچە بىر مەزمۇنىدىن ئىبارەت. ھەمدە بۇ رىۋايەتلەرنىڭ يىزىلغان تارىخى ئۇبۇلقاسم مەنسۇر فىردەۋىسى (۹۲۲-۱۱۱۴ھ) نىڭ شاھنامىسى بىلەن باشلايدۇ فىردەۋىسى بۇ رىۋايەتلەرنى ئىران خەلقىنىڭ ئىغىزىدە دەسلەپتىن ۋە شۇ دەۋردە تىپىلغان قەدىمىي سەرلاردىن ئالغان بۇلىسا كىرەك. (33) شۇنىڭ ئۈچۈن زامانىمىزدىكى ئالىملار شاھنامە رىۋايەتلەرگە قەدىمقى ئىران خەلقى ھىكايەلىرىدە بۇ يۇقىرى باھا بەرمەكتە ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ رىۋايەتلەرنى باشقا ئىشنىجىلىك تارىخى قايناقلارمۇ ئىسپاتلايدۇ. مەسەلەن، ئىراننىڭ مىلادىدىن بۇرۇنقى 10-ئەسىردە يىزىلغان ئىران دىنىي كىتابى "ئاۋستا" نىڭ بىشىدىكى زايۇستىرا قىسمىدا يۇقارىقى رىۋايەتلەرنى قۇۋەتلەيدۇ. تۇران خانى "پىران" ۋە "اتىران" ھەققىدە ئۇچۇق مەلۇمات بىرىدۇ.

داۋمىي كىيىكى ساندا

رەھال يۈرۈش دۈمبىقىنى چالدۇرۇپ كىچىلەپ ئەسكەرلارنى ئىلىپ شەرق تە
 رەپگە يۈرۈپ كەتتى. بۇنداغ ئۇشتۇمتۇت قاچقاندا ك يۈرۈپ كىتىشتىن
 قۇرقۇپ كەتكەن خەلقلەرمۇ قوۋاغا ئۇچرىغىنى ئىلىپ خاقان نىڭ
 ئاقسىدىن قاچتى. ئەرتىسى يۇتتا ھىچ كىم قالمىدى ۋە ئادەم سىز چالگە
 ئايلاندى. ئۇ چاغدا بۇ مەملىكەت خەلقى ھەممىسى چىدىرلاردا ياشاقتا
 بۇلۇپ بالاساغۇن ۋە باشقا شەھەرلار تىخى قۇرۇلمىغان ئىدى. خاقان "شۇ" ئە
 سكەر ۋە خەلقلەرنى ئەگەشتۈرۈپ ئاستا-ئاستا شەرققە قاراپ يۈرۈمەكتە
 ئىدى. (30) ئىسكەندەر بۇلسا خاقاننى قاچتى دىگەن خىيال بىلەن ئۇنىڭ
 ئارقىسىدىن يۈرۈمەكتە ۋە يۈرۈگەنچە پاتان چىنىنى ئىلىشنى پىلان
 قىلماقتا ئىدى. ئۇزۇن يول يۈرۈپ ئۇيغۇر يۇرتىغا يىقىنلاشقاندا خاقان
 ئۇشتۇمتۇت ئارقىغا ياندى. ئەك باتۇر يىگىتلىرىدىن تۇرت مىڭ يىگىتنى
 تاللاپ ئۇلارغا بىر ئاگە (ياشلىغ ۋە تەجرىبىلىك كىشى) نى باشلىغ قىلىپ
 ئىسكەندەرگە قارشى تۇيۇقسۇز باسقۇن قىلىشقا ئەۋەتتى. بۇ ئەسكەرلار
 نىڭ قالىپىنى نىڭ ئىككى يىنىغا لاچىن قاناتىغا ئوخشاش قاناتلار تاقالغان
 بۇلۇپ بۇلار ئالدى تەرەپلىرىگە ئوق ئىتىپ نشانغا تەككۈزگەنەك
 ئارقىسىغا قارىتىپ ئوق ئىتىپ نشانغا تەككۈزەلدىغان ئۇستا نشانچىلەر
 ئىدى. ئىسكەندەر بۇنىڭغا ھەيران قالغان (31)

بۇ تۈرك ئەسكەرلىرى بىر كىچە ئىسكەندەر نىڭ ئالدىنقى سەپتىكى ئە
 سكەرلىرىگە ئۇشتۇمتۇت ھاجۇم قىلىپ ئۇلارنى قاتتىق مەغلۇپ قىلدى. مە
 ھمۇد قەشقەرى بۇ سۇقۇشتىكى بىر ۋەقەنىڭ تارىخى ئەھمىيىتىنى بايان
 قىلىپ مۇنداغ دەيدۇ: "تۈرك ئەسكەرلىرىدىن بىرى ئىسكەندەرنىڭ ئەسكەر
 لىرىدى بىرنى قىلىچلىدى. ئۇنى كىندىگىچە ئىككى پارچەلىدى. بۇ قىلىچ
 يىگەن ئىسكەندەر ئەسكەرنىڭ بىلىدە بىر خالتا ئالتۇن بار ئىكەن. قىلىچ
 بۇ خالتىنىمۇ پارچىلىدى ۋە ئىچىدىكى ئالتۇن ئاقچالار قان ئارالاش يەرگە
 تۈكۈلۈپ قالدى. ئەرتەسى تۈرك ئەسكەرلىرى بۇ قان ئارالاش ئاقچالارنى
 تۇنۇماي بۇ نىمە؟ دىشتى. ئاراللىرىدىن بىرسى، ئالتۇن قان" دىدى. شۇنىڭ
 بىلەن بۇ جايدىكى كىچىك بىر تاغ نىڭ ئىتى "ئالتۇن قان" بۇبۇپ

بۇخارانىڭ يېنىدا يىڭى كەنت دىگەن بىر شەھەر بار ئىدى. بۇ شەھەرنى ئىرانلىقلار رۇبىن دەۋ (تۈچ قورغان) دەپ ئاتايدۇ. چۈنكى ئىستېھكاملىرى بەك كۈچلۈك ئىدى. ئاپراسىياپ نىڭ قىزى قاز قاتۇننىڭ ئىپى سىياۋۇش (ئىران شاھزادەسى) بۇ شەھەردە ئالتۇرۇلگەن. ئىلىدىكى قاز دەرياسىنىڭ بۇ ئىسىم بىلەن ئاتىلىشى قاز قاتۇننىڭ بۇ دەريا بۇيىدا يۈكسەك بىر قورغان بىنا قىلغانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىشى. بارمان ۋە بارسىغان شەھەرلىرىنى ئاپراسىياپ نىڭ بارمان ۋە بارساغان ئىسىملىك ئىككى ئوغلى بىنا قىلىپ قويغان. ماھمۇد قەشقەرى دادىسىنىڭ باسقانلىقى ئىكەنلىكىنى يازىدۇ. ماھمۇد قەشقەرى ئىسكەندەرنىڭ تۈركىستانغا ھاجۇم قىلىشى ۋە كېيىنچە مەغلۇب بۇلۇپ سۈلھى قىلىپ چىكىنگەنلىكىنى تۈۋەندىكىچە رىۋايەت قىلىدۇ: ئىسكەندەر سەمەرقەتتىن ئاتۇب تۈركىستانغا يۈرۈش قىلغاندا، تۈركلەرنىڭ خاقانى "شۇ" ئىسىملىك ياش بىر كىشى ئىدى. ئۇنىڭ كۈچلۈك بىر قۇشۇنى بار ئىدى. خاقان باش قۇماندانلىقتىن قىرغى كىشى ئاز ئەسكەرلىرى ۋە خەلقلەرگە تۇيغۇزماستىن يۈشۈرۈن ھالدا خوجەندە رىياسى بويىغا ئىبەرگەن ئىدى. بۇلارنىڭ ۋىزىپىسى، ئىسكەندەرنىڭ خوجەندە ئاسىردە رىياسىدىن ئاتۇشنى ۋە شەرققە يۈرۈش قىلىش ولىنى بىلمەك ۋە دەرىھال خاقانغا خەۋەر قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى. بىر كۈن دۆلەت بۈيۈكلىرى كىلىپ خاقانغا "ئىسكەندەر يىقىنلىشىپ قالدى، ئۇنىڭ بىلەن سۇقشىمىزمۇ؟ ياكى باشقا بۇيرۇقىڭىز بارمۇ؟ دەپ سورىدى. خاقان سايدە كۈمۈش كالجەككە سۇ توشقۇزۇپ ئىچىدە غاز ئاردەكلەر ئوينۇتۇپ تاماشا قىلىش بىلەن مەشغۇل ئىدى. خاقان ئۇلارغا "كاماش" كاماش كالجەكتە ئۈزۈپ ئويناپ يۈرگەن بۇ غاز ئاردەكلەرنى كاراڭلا "دەپ جۋاب بەردى. ئۇلار خاپا بۇلۇپ خاقاننىڭ سوقۇش ۋە ياكى چىكىنىش توغرىلىق ھېچ قانداغ بىر پىلانى يوق ئىكەن دىگەن خىيالغا كىلىشتى. لېكىن خاقان كاپ خاتىر جەم ئىدى. يۇقارىدىكى خەۋەرچىلەرنىڭ خەۋەرلىرىگە قاراپ يۈشۈرۈن ھەرىكەت قىلىش پىلانى بار ئىدى. بىر كىچە ئۇ خەۋەرچىلەر قايتىپ كىلىپ ئىسكەندەرنىڭ سىردە رىياسىدىن ئاتىكەنلىكىدىن خەۋەر بەردى. خاقان دە

مەملىكەتكە ئىگە ئىشمىش. بىر چاغلاردا غەربدىكى ئون دەۋلەتنىڭ ھاكىمدارلىرى توپلىنىپ كۈچلۈك بىر دەۋلەت قۇرۇشقا قارار بىرىپ ئون ئاراللىرىدىن بىرىنى بۇ بىراھىمە دەۋلەتنىڭ خانى قىلىپ بەلگۈلەپ ئۇنىڭغا "ئەلىتلەر" دىكەن ئۇنۋانىنى بەرگەن ۋە بۇ دەۋلەتكە "ئون ئۇيغۇر" دەپ نام بەرگەن. بۇندىن كىيىن شەرقتىكى "توققۇز" لارمۇ بىرلىشىپ ئاراللىرىدىن بىرىنى بۈيۈك خان تەيىنلەپ ئۇنى كۈل ئەركىن" دەپ ئاتاپ دەۋلەتكە "توققۇز ئۇيغۇر" دىگەن ئىسمىنى قويدى. ئۇزۇن بىر زامانغىچە بۇ ئىككى دەۋلەت ئۆزىمى دەۋام قىلىپ كىيىنچە بۇ ئىككى دەۋلەت بىرلەشتى ۋە دۇنيا بۈيۈنچە بۈيۈك دەۋلەت ھالىغا كەلدى. بۈيۈك ھاكىمدار "قاراخان" ئۇنۋانىنى ئالدى. مەشھۇر ئاپراسىياپ بۇ قاراخانلاردىن بىرى ئىدى. بۇ دەۋلەتنىڭ ئاقىبەتىدىن تۈلۈك نە لۇمات يوق. (23) (24) ئۇستازىم مۇراد رەمىزى ئەفەندى نىڭ ئەسەرى بولغان (تەلىق ئۇلئە خبار) نىڭ رىۋايىتىغا قارىغاندا، بەزى زامانىۋى تارىخ كىتابلىرىدا ئۇيغۇرلارنىڭ مەيدانغا كىلىشى ئوغۇزخان زامانىسىدا بۇلۇپ مىلاددىن ئىككى مىڭ سەككىز يۈز ئەللىك يىل بۇرۇن بۇلغان. دىۋانى لۇغاتى تۈركىدە ماھمۇد قەشقىرى نىڭ رىۋايىتىغا قارىغاندا، (25) ئاپراسىياپ نىڭ ئۇنۋانى "خاقان" ئىدى. بۇ ئۇنۋان ئاتىلىشى ھەققىدە ئۇزۇن ھىكايىلار بار. "خاقان" ئۇنۋانى ئاپراسىياپ نىڭ ئەۋلادىدىن بۇلغان ئەركەكلەرگە بىرىلىدىغان ئۇنۋان بۇلۇپ ئاياللار "قاتۇن" ۋە "تەرىم" ئۇنۋانى بىلەن ئاتالغان. ئاپراسىياپ قەشقەردە ئولتۇراتتى ۋە بۇ يەرنىڭ ھاۋاسىنى ياخشى كۆرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن قەشقەر ئوردا كەنت يەنى پايتەخت شەھەر دەپ ئاتالغان. (26) بارچۇق ئاپراسىياپ زامانىدا شەرقى تۈركىستان نىڭ بىر شەھرى ئىدى. بەختى نەسىرى (ئابدۇقۇدۇن ئاسۇرا) نىڭ ئوغلى بىتىزىنى بارچۇق شەھرىدە قاماققا ئالغان ئىدى. ئىراندىكى قازۋىن شەھرىنى ئاپراسىياپنىڭ قاز قاتۇن بىنا قىلغان. بەزىلەر قازۋىن ۋە قۇم شەھرى شۇ چاغلاردىكى تۈرك يۇرتى چىگراسى ئىچىدە ئىدى دەپ سانايدۇ. قۇم سەزى تۈركچە سەزدۈر. قاز قاتۇن "قۇم ۋىلايىتىنى ياخشى كۆرەتتى ۋە داۋاملىق بۇ يەردە ئولتۇراتتى. ئالپ ئەر تۈگگە يەنى ئاپراسىياپ مەرۋە شەھرىنى بىنا قىلغان.

قەشقەرنى خاشى، خوتەننى خوتەن دىگەنلىرىگە ئوخشاش. يانا ئىبۇرە يېھان بىرۈنىنىڭ بۇ بىر كىلىمەنىڭ ئەسلى تەلەپپۇزىنى كارسەتكەنلىكى بىزگە ھىندۇستاننىڭ قەدىمقى تارىخى ئەسەرلەردىكى بىر قىسىم ئىسىملىكلەرنىڭ ئەسلى شەكلىنى تىپىپ ئىلىشىمىزغا يول ئىچىپ بەردى. بىز بۇ يول بىلەن مىڭب "تۈرۈشكا" نىڭ ئەسلى تۈر، "ھاشكا" نىڭ ئەسلى ئايۇك ۋە ياكى ھايۇك ۋە "كۈشكا" سەزىنىڭ ئەسلى كۈبۈك ئىكەنلىكىنى جاسارەت بىلەن داۋا قىلالايمىز.

يانا ئەبۇرە يېھان بىرۈنىنىڭ بايانىغا قاراغاندا كابۇلنىڭ تۈرك پادىشاھلىرىنىڭ نەسەب شەجەرەسى "ناگىركۈت" قورغىنىدىن تىپىلغان بىر يىپەك تۇمارغا يىزىلغان ھالدا قولغا كەلتۈرۈلدى. بۇ تۇماردا ئاتىمىش كىشىنىڭ ئىتى يىزىلغان بۇلۇب مىلاددىن بۇرۇنقى ئونۇنچى يىلدىن باشلاپ مىلادنىڭ مىڭ ئوتتۇزىنچى يىللىرىغىچە داۋام قىلغان ھاكۇمدارلارنىڭ شەجەرەسىنى كارسەتمەكتەدۇر. (۱) بۇ يەردە شۇ ئەسلى تەمەك كىرەككى؛ قەدىم ۋە ھازىرقى تارىخچىلار بۇ كابۇل پادىشاھلىرىنىڭ "ساقالار" نىڭ قالدۇقلىرى ئىكەنلىكىنى بايان قىلىدۇ. بەزى تارىخچىلەر بىز ئىسىملىرىنى يۇقارىدا ئىيتىپ ئاتىغان ۋە تارىخلىرى تۈۋەندە بايان قىلماقچى بولغان "كانىشكا" نى مەنسۇب بولغان قۇشخانلارنىڭ قالدۇقلىرى دەپ بىلىدۇر مەكتەدۇر. ئافغانىستاندا يىزىلغان "ئاسىيا تارىخچەسى" غا قارىغاندا، ئىران تارىخلىرىدا ئاپراسىياب دەپ ئاتالغان قەدىم تۈرك خاقانىنىڭ تۈركچە ئىسمى بوقاخان ئىدى. ئافغانىستان ۋە ئىراننى ئىشغال قىلىپ بىرنەچچە يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغاندىن كىيىن يىڭىلىپ تۈركىستانغا چىكىنىپ كەتكەن.

تۈرك رىۋايەتلىرى: ئەبۇلغازى باھادۇرخاننىڭ "شەجەرە تەراكىمە" ئىسىملىك ئەسەردىكى رىۋايەتلەرگە قاراغاندا، بەك قەدىم چاغلاردا تۈرك قوملىرى ئايرىم ئايرىم ئون توققۇز مۇستەقىل دەۋلەتلەر ھالىدە ياشايمىش (۱). بۇ ئون توققۇز دەۋلەتتىن ئونى غەرب دەپ بۆلۈپ غەربىي شىمالى ۋە جەنۇب تاياكسەك مۇز تاغلار ۋە شەرق دەپ قۇملۇق چاللىرى بىلەن چارۋىلىق بەك كەڭ مەملىكەتكە ئىگە ئىمىش. توققۇز چاللىق شەرق تەرىپىدە بۆلۈپ تىخىمۇ كەڭرۇ

شەرقى تۈركىستان تارىخى

مەھمەت ئىمىن بوغرا

بۇ كىتاب ۋەتەن ۋە مىللەت ئۈچۈن

جىنىنى ۋە مىلىنى ئايىمىغان ۋەتەنپەرۋەرلەرگە بىغىشلاندى

ئىككىنچى باب

بىرىنچى بۆلۈم

رىۋايەتلەر ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەرگە كارە شەرقى تۈركىستاننىڭ قەدىم تارىخى
(بىشىي يىگىرمە ئىككىنچى ساندا)

- ھىندوستان رىۋايەتلىرى:

ئارۋىشتاين تەرەپىدىن نەشىر قىلىنغان كەشمىرنىڭ "رايانارىگانى"

ناملىق تەزكىرەسىدە ھىندوستاندا ئاتكەن پادىشاھلار دىن "كوشكا"،

"ھوشكا" ۋە "كانشكا" نى ئىنىق بىر سارەتتە "تۈرۈشكا" پادىشاھلىرى دەپ

يازماقتادۇر. بۇلارنى چىن تارىخلىرىدە "يۈچى" ۋە ھىندوستان تارىخلىرىدا

بۇلسا "ساقا" دەپ يازىدۇ. (بۇلار مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ئاز

دەۋلەتلىرىنى قۇرغان)

ئونۇنچى ئەسىرنىڭ ئەڭ بۈيۈك تارىخ، جۇغراپىيە ۋە فىزىك ئالىمى

ئابۇرەيھان بىرۈنى (۱) مەشھۇر كانشكادىن مەلۇمات بەرگەندە

ئۇنى "قانق" دەپ ئاتايدۇ. بۇنىڭدىن مەلۇم بۇلدىكى بۇ ھاكۇمدارنىڭ

ئەسلى ئىتى قەدىمدىن ھازىرغىچە تۈركلەردە خاس ئىسىم بۇلۇپ كەلگەن

ۋە ھەمدە ئايماق ئىسىمىمۇ بۇلۇپ كەلگەن "قانق" ئىدى. ئاسىيا تىلىرىدا

ئالاھىدە خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولغان سانسىكرىت (قەدىم ھىندوستان تىلى)

ساز قۇرۇلۇشىنىڭ بۇ تۈركچە ئاتالغۇنى بۇزۇپ "كانشكا" شەكلىدە

قۇللۇنۇشقانىلىپ بارغانلىقى مەلۇم بۇلۇدۇ. شۇنداقلا بىزنىڭ تىلىمىزدە

ساز قۇرۇلۇشىنىڭ چىن تىلىنىڭ ساز قۇرۇلۇشىدىن ئايرىم بولغانلىقى

ئۈچۈن چىنلىقلار بىزنىڭ تىلىمىزدىكى ھىچ بىر كىلىمەنى بۇزماي

سازلىيەلمەيدۇ (مەھەممەدنى مۇخسىمادى، تۇرسۇن دىگەننى تۇنارسۇڭ،

باھار چىمەندىكى گۈلدەك سەمەم كالەر سەنمۇ؟
 ئاچىپ جامالىڭنى، خوشھال، ئازاد، يۈرەرسەنمۇ؟
 "غېمىمدە ياش ئىلە قانن تاكۈپىدى" دەرسەنمۇ؟
 پىراقىڭ ئولسىمۇ ۋاختلىق، بۇلاپتۇ زادى كېتەي

بۇ دەھر ئىلگىگە ئالىب قايان ئاپارماقتا
 ساڭا قاراڭغۇ ۋە لېكىن زامان ئاقارماقتا
 ساڭا ياراۋلى خىزمەتسىز يازۇم قىزارماقتا
 بۇھەقتە سانسىز ھەسرەت يۈرەكنى يارماقتا
 پىراقىڭ ئولسىمۇ ۋاختلىق، بۇلاپتۇ زادى كېتەي

ئامانلىقىڭنى تىلەيمەن ئامان بەرمىسە ھەم
 سىنىڭ ئەسەنلىكىڭ ئەي يار، بۇ جانىمە مەرھەم
 مىنىڭ تامام خىيالىم ۋە مەقسەدىم ھەردەم
 قارا كازۇڭدىكى كىرىپىك ئاسەرمۇ بۇلماي نەم
 پىراقىڭ ئولسىمۇ ۋاختلىق، بۇلاپتۇ زادى كېتەي

دۈشەنبە ئۈرۈمچى، 15/3/1949

كېتەي

قەپەسلى زۇلمىدىن ئازىنى قىلىپ ئازاد كېتەي

پەلەك سىتەملىرىدىن دەپ ئەمدى داد كېتەي

بۇ يۇلدا سەن سىز ئەي يار نىچۈكمۇ شاد كېتەي

ۋىسال ۋە دەسەن ئېتىساك كى، با مۇراد كېتەي

پىراقىڭ ئولسىمۇ ۋاختلىق، بۇلاپتۇ زادى كېتەي

شۇ يات ئاراسىدا قالدىڭ نىگارم ئۇقمايسەن

زەھەر تىكەنلار ئارا كىم ھەمىشە ئۇخلايسەن

تىگىڭگە سالىدى نىچە تور پەقەت ئۇقالمايسەن

تۇڭدە ئەكسىنى كارگەچ تىلىڭدە ئاقلايسەن

پىراقىڭ ئولسىمۇ ۋاختلىق، بۇلاپتۇ زادى كېتەي

مىنىڭ بۇ سازدىكى قەستىم "قوپ" دىمەكچى ئەمەس

پەقەت كاز ئاچساڭ ۋ بىلىپلا قويساڭ بەس

خەتەرلى يول تولا، مىدىرلىماقنى قىلما ھەۋەس

بۇ يۈكنى نەخ جاپاغا ساتىپ ئالۋورمىز بەس

پىراقىڭ ئولسىمۇ ۋاختلىق، بۇلاپتۇ زادى كېتەي

نە ئەسكى ئەسىر كېلىپ دۈر دۈچ ماڭا بۇ ئالەمدە

ھەمىشە قاخشىتادور زار، پىراق و ماتەمدە

بۇ غۇنچە سولغالى تۈوردى كۈلەلمەيسن غەمدە

سىنىڭ بۇ دوقى غېمىڭ ھەم يەر ئالدى سىنەمدە

پىراقىڭ ئولسىمۇ ۋاختلىق، بۇلاپتۇ زادى كېتەي

بائىس شۇ بۇلۇپ ئازنى
ھەريازدا كۇشاھ دەپ ئاھ
كاڭلۇم بو چىچەك گۈللەر
ئارمانى تولا دىل ھەم

سوك بەندى قەپەس قىلدىم
ئۇرغانسىرى تەس قىلدىم
كارگەندە چىچىلماسمۇ؟
بىر مەررە ئىچىلماسمۇ؟

دۇنيادا ئاتەرمەنمۇ
دايم تاكۇلۇپ يەرگە
غەم ھاردىغىدىن ئازاد
يادەردنى سىڭۇرمەكچۇن
كاڭلۇم بو چىچەك گۈللەر
ئارمانى تولا دىل ھەم

بىر شاد بولالماستىن
بىر يولا تولالماستىن
بىر تىنمۇ ئالالماستىن
ئىچىمگە سۇلالماستىن
كارگەندە چىچىلماسمۇ؟
بىر مەررە ئىچىلماسمۇ؟

ھەر چىقسا شامال ئاغزىم
كىملىرگە ئويۇن خانە
رەببىم ئازىدىن باشقا
تۇپراققا كۇمۇلسەممۇ
كۆڭلۇم بو چىچەك گۈللەر
ئارمانى تولا دىل ھەم

چوك چوك ئاچىلۇر ئۆپكەم
بولماقتا ئېزىز ئولكەم
بىر كىمگە بېشىم بارمۇ؟
دۇشمەنگە ئىشىم بارمۇ؟
كارگەندە چىچىلماسمۇ؟
بىر مەررە ئىچىلماسمۇ؟

كىرىپىكتە سۇپۇرگەننى
باغ ئىچرە كىرىپ رەببەن
خىشبۇي مۇرەسسەك بۇ
ئۈزۈمەككە كازام قىماي
كاڭلۇم بو چىچەك گۈللەر
ئارمانى تولا دىل ھەم

بىگانە بېسىپ يۇرسە
گۈللەرنى كىسىپ يۇرسە
قەسرىمدە بېسىپ تۇرسا
قويغاننى قىسىپ يۇرسە
كارگەندە چىچىلماسمۇ؟
بىر مەررە ئىچىلماسمۇ؟

يىلدىزلى جاراھەتلەر ھەسرەتتە تېشىلمەسمۇ؟

تەلەيدە قارا خەتنىڭ بىر سېھى يېپىلماسمۇ؟

كاڭلۇم بوچچەك گۈللەر كارگەندە چېچىلماسمۇ؟

ئارمانى تولا دىل ھەم بىر مەررە ئېچىلماسمۇ؟

گۈل لالە چىچەك سۇمبۇل ئۈزمايسا يىشىل كۈكلەم

يەرسەھنى گىلەم يايغان رىنگىن تۇس ئېلىب ئالەم

شۇخلا بېچىلىپ قوشلار سايراب سۇيۇنۇر ھەردەم

قىش داغىنى ئالماقتا كەلگەندە باھار مەلھەم

كاڭلۇم بوچچەك گۈللەر كارگەندە چېچىلماسمۇ؟

ئارمانى تولا دىل ھەم بىر مەررە ئېچىلماسمۇ؟

يەر باغرى ئىرىپ كاكىلەر كەتكەچ يۈزىدىن مۇز قار

ئىسىغ يەل ئىسىپ يۇمشاب ياپراق چىقارۇر ئەشجار

گۈل قاشدا بۇلبۇل قىش دەستانن ئوقۇپ سايرار

كاڭلۇم بوچچەك گۈللەر كارگەندە چېچىلماسمۇ؟

ئارمانى تولا دىل ھەم بىر مەررە ئېچىلماسمۇ؟

ئالەمگە تولۇر شادلىق ئىيامى باھار ئولسا

بۇخەستە يۈرەك كارمەس دۇنياغا داۋا تولسا

كۈلپەت، ئەلەم و غەمدە دايم بېلى ئوشتۇلسا

ياش غونچە ئىچىلماستىن گۈل پەسلىدە نەخ سولسا

كاڭلۇم بوچچەك گۈللەر كارگەندە چېچىلماسمۇ؟

ئارمانى تولا دىل ھەم بىر مەررە ئېچىلماسمۇ؟

ئەل كۈلكەندەك مەن ھەم كۈلمەكنى ھەۋەس قىلدىم

كاڭلۇمنى تىلەپ شىرىن بىر نەچچە نەپەس قىلدىم

ھەيدىلىپ كەتتى

ئايا گۈل بۇلبۇلۇڭنى جۈت بوران سۈرگۈن ئېلىپ كەتتى
ئىچىدە مىڭدە - مىڭ ھەسرەت بىلەن ھىجرىك قېلىپ كەتتى
ئېچىلىك لىپك بۇلبۇل كارمىدى ھەسرەت ئۈزە ھەسرەت
دېماغى بىر مۇئەتتەربولمايىنچە ئوشتالىپ كەتتى

ئاتار يولىدا بولساڭ كاشكى بىر كارگە يىئەردىك ئاھ!
نىغانسىلە تەرەننۇم، توكتى ياش، پەي تار چېلىپ كەتتى
تۇغۇلغاندىن تا بودەم شاد بولماي ئاتتى ئىشقىڭدە
تاغافۇلگە سېلىپ ھېچ بىلمەدىڭ، كىم ئارتىلىپ كەتتى

ئىچىك بىر ئاغرىماسمۇ ئويلاكم نى كاردى ئالەمدە
قارا! قايسى گۇناھى چۈن بورانغا يارگەلىپ كەتتى
قەۋەت غۇنچەگمۇ يا ئازغان، كى ئاھىي يەتمىدى ھەرگىز
كېلىپ ئالدىڭغا چەندان سايرىدى ئاخىر تېلىپ كەتتى

بو ئىشرەت كەيپىمۇ؟ ياكى ئەبد ئۇيقوسى، بىلمەم ۋاي!
كۈز ئاچسا بىر باقار دەپ، تەلمۈرۈپ ھەم توختالىپ كەتتى
كېتەردە بىرغىنا ئەرزى ساڭا شولكىم: "ئۈنۈتماك" دەپ
ساڭا مەنزۇر بىر ئىش ئىشلىيەلمەي كاپ ئۇيۇلۇپ كەتتى
دۈشمە،

ئۈرۈمچى، 8/3/1949

چىچەك كارگىدە
بەختىمدە قارا چەگمەك كۈنلەردە يېشىلمەسمۇ؟

پەتھىددىن مەخسۇم شېئىرلىرىدىن پارچىلار

ئەرزى ئىخلاس

داھىيا! باسقان ئىزىڭ تۇپراقىدىن بىرئۇچقۇنۇڭ كەلدى
 ئەجەب تولغاچ شامال ئىچرە كاكەب ئۇتقۇنۇڭ كەلدى
 نىچە يىل بۇ زامان پاتقاقى ئاجىز زىرىپا قىلغان
 بۈگۈن نۇرۇڭ يىتىپ ئۈستۈڭگە ئۆرلەپ چاپقۇنۇڭ كەلدى

قاچارمىش دەۋلەتنىڭ دەۋرىنى سۈرگەن دەرد ۋە شىددەتتىن
 قاراغىن بىي ئەبا، پايىڭگە تۇتقۇچ، مامۇنۇڭ كەلدى
 پاياندازىڭ ۋۇجۇدى، جانى، رەفتارىڭگە مىڭ قاتلا
 نىسار ئولسۇن قۇبۇل كارسەڭ ساڭا بىر كانى مۇڭ كەلدى

دۈشمە

ئۈرۈمچى، 8/2/1949

1- بۇ شېئىرنى پەتھىددىن مەخسۇم 1949نجى يىلى خوتەندىن

ئۈرۈمچىگە بارىپ مەھەممەت ئىمىن بوغرا (ھەزرىتىم) بىلەن

كۆرەشكەندە ئۇزقولى بىلەن تەقدىم قىلغان.

2- ئەبا (عبا) = تون، بىي ئەبا = ئۈستىگە تون كېمىگەن ھالدا.

3- دۈشمە = تاجىكىستاننىڭ مەركىزى، پەتھىددىن مەخسۇم

نىڭ ئىسلىمى يورتى. بەزى شېئىرلىرىدا مەرھۇم بونى تەخەللۇس

قىلىپ قوللانغان.

4- مامون = ئىشەنچلىك كىشى.

5- ئۈزە = ئۈزرە

6- ئەسر (عصر) = زامانە

پە تەھدىدىن مەخسۇم شەھىد بۇلۇپ 33 يىل ئاتكەندىن كىسنى بۇگان مەن بۇ ماقالىنى يىزىشقا باشلىغان كانلىرىمدە، خىتاي جالات لىرى پە تەھدىدىن مەخسۇمنىڭ تىلىدىن سىم ئاتكۈزۈپ تىشىپ كالىپۇكىغا باغلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدىم!

ئىتىشلارغا قاراغاندا خىتاي جالاتلىرى پە تەھدىدىن مەخسۇمنى خەلق ئالدىغا ئىلىپ چىققاندا شۇئار توۋلاپ ۋاقىراپ كىتىشتىن ئەنسىرەپ تىلىنى سىم بىلەن باغلىۋاتقان ئىكەن، چۈنكى پە تەھدىدىن مەخسۇم شۇ كانى سوراق جەرياندا ھىچ تىنماستىن ئۇنلۇك ۋاقىراپ "ئاللاھۇ ئەكبەر، ياشاسۇن ئازات شەرقى تۈركىستان! يوقالسۇن زالىم خىتايلار" دەپ شۇئار توۋلاپلا تۇرغان ئىكەن.

پە تەھدىدىن مەخسۇمنىڭ 35 يىللىق ھاياتى جاپا ۋە زۇلۇم ئىچىدە ئاتتى. دادىسى ستالىنچى شىكسى سەي تەرىپىدىن ئاتۇرۇلدى. ئەقلى - ھۇشىنى تاپقاندىن تارتىپ دائىما مۇستەبىت ھاكىمرانلارنىڭ تەقىب قىلىشى ئاستىدا قالدى. ئامرىنىڭ كاب قىسمى گومىنداڭ ۋە گۇڭسەنداڭ خىتايلارنىڭ زىندانلىرىدا ئاتتى ۋە ياشلىق باھارىدا دىن، ۋە تەن ۋە مىللەت يولىدا شەھىد بولدى. شەرقى تۈركىستان خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر ۋە تەنپەرۋەر ئوغلى قەھرىمان ئازىبك يىگىتتە پە تەھدىدىن مەخسۇم مىللەت قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ! تۈگۈدى.

1 - بۇرھاننىڭ 52 نىجى يىلى 10 نىجى ئاينىڭ 1 نىجى كۈنى ئۈرۈمچى رادىئوسىدىن نەشر قىلىنغان نوتقى. شۇ كۈنكى "شىنجاڭ رىباۋ" گزىتە سىگە قاراڭ.

2 - چوڭ تاش: لاداڭ يولىدا ھىندۇستان چىگراسى ئىچىدىكى بىرجاى.

3 - ئۈيغۇرچە "خوتەن گزىتسىسى" نىڭ 1956 نىجى يىلى 10 نىجى ئاينىڭ 9 - كۈنىدىكى سانىغا بىسىلغان "بىر ئەكسىل ئىنقىلاپچىنىڭ پاش قىلىشى" دىگەن خەۋەر ماقالەسىغا قاراڭ.

4 - 1965 نىجى يىلى خوتەندە ئىچىلغان "ئىنقىلابقا قارشى ئۇنسۇرلارنى بىقىستۇرۇش گورگەزمەسى" دە بۇلارنىڭ ھەممەسى كارگەزمە قىلىندى.

كىلىدۇ. يەكەنگە قىلغان بىر ساياھىتى ئەسناسدا قاراقاشلىق ئىشان ئابدۇل ھىمىت دامۇللام بىلەن تۇنۇشۇدۇ. ئابدۇل ھىمىت دامۇللام پۈتۈن جەنۇبىي شەرقى تۈركىستاندا كىتاب يۈز ئابروى لۇق بىر ئىشان بۇلۇپ ئېتىشلارغا قارىغاندا 1954 نجى يىللىرى مۇرىتلىرىنىڭ سانى قىرىق مىڭغا يېتىپ بارغان. ئابدۇل ھىمىت دامۇللام بىلەن پەتھىدىن مەخسۇم مۇرىتلىرىنى ئاساس قىلغان ھالدا "تەشكىلى نىجات" ئىسمى بىلەن بىر مەخپىي تەشكىلات قۇرۇدۇ. تەشكىلات رەئىسى ئابدۇل ھىمىت دامۇللام، ئورۇن باسارى پەتھىدىن مەخسۇم بۇلۇپ تۇۋەندە "خەلپەلەر" ئارقىلىق پۈتۈن مۇرىتلىرى تەشكىل لەنگەن. تەشكىلات نىڭ شۇئارى قورللىق ئىنقىلاب قوزغاب شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن "شۇرا" ھەيئىتى سايلاپ چىقىپ، "شۇرا" يىغىنلىرى ئىچىپ كەڭ مۇرىتلىرى ئىچىدە تەشۋىق ئىلىپ بارغان. بىر مەخپىي شىفىگراف مەتبەئەسى قۇرۇپ "شۇرا" ناملىق بىر ژورنال چىقارغان. "مۇستەقىل شەرقى تۈركىستان ئاساسى قانۇنى"، "ياشلارغا مۇراجىئەت" ۋە "بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىغا ئەرز" دىگەنلەرگە ئوخشاش ماتىرىياللەر باسقان. تەشكىلات ئەزالىرىغا ئاي يۈلدۈز لۇق ئاق بايراق تارقىتىلغان.

پەتھىدىن مەخسۇم ئىنقىلاب مەغلۇپ بولغاندىن كىسنى ئىككى يىل يۈشۈرۈپ يۈرۈپ ئاخىرى قۇلغا چۈشۈپ كىتىدۇ. 1958 نجى يىلى ۵ نجى ئاينىڭ ۱۰ نجى كىنى ھاكۇمەت خوتەندە چوڭ بىر مەيداندا "جازا ھاكام قىلىش ئۈچۈن يىغىنى" ئىچىپ پەتھىدىن مەخسۇمغا ئالۇم جازاسى ئىلان قىلىپ شۇ مەيداندا مىللىتى بىلەن ئىتتىپاق شەھىت قىلىدۇ.

شۇ كىنى مەيداندا بۇلغان كىشىلەر ئۇ دەھشەتلىك مەنزەرىنى ھىچ ئۇنۇتالمايدۇ! ئاپئاق كىم بىلەن، بىشى باشتاق، قولى ئارقىغا باغلانغان پۈتۈن چىتە، پەتھىدىن مەخسۇم بىشىنى تىك تۇتۇپ ئەتراپقا تەبە سسۇم بىلەن نەزەر سالماقتا ئىدى. يۈزىدىن ھىچ قورقۇنالمىتى كۈرەنمە يىتتى. يىنىدا تۇرغان ئىككى ئەسكەر ھەدەپ بويىنى بىسىپ ئالدىغا ئىگىپ تۇرسىمۇ بىر ئازدىن كىسنى يانا بىشىنى تىكلەۋالدى. ئۇلۇم مەيدانغا يالاب خەلق نىڭ ئالدىدىن ئاتكۈزۈپ ئىلىپ ماڭغاندا، كىشىلەر ئۇنى كالىپۇكىنى چىڭ چىشلەپ ئالغان بىر قىياپەتتە كاردى.

"شەرقى تۈركىستان پارتىزانلىرى" ناملىق تەشكىلات ئەزالىرى دەل قوزغۇلۇش ئەرەپە سىدە پاش بۇلۇپ مەغلۇب بولغان. بۇلار دىن باشقا ئاشكارا پائالىيەتتە ئۈلگۈرمەي بېسىقتۇرۇلغان يۈشۈرۈن تەشكىلاتلار يالغۇز خوتەن ۋىلايەت دائىرىسى ئىچىدە بەشگە يېتىپ بارغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە دائىرىسى كەڭراق بولغىنى "شەرقى تۈركىستان ئۇچقۇنلار تەشكىلاتى" ئىدى.

پەتھىددىن مەخسۇم نىڭ قىسقىچە تەرجىمە ھالى:
پەتھىددىن مەخسۇم ئازىبك تۈركلىرىدىن بۇلۇپ ۱۹۲۲ نجى يىلى نامانگاندا تۇغۇلغان. دادىسى نۇرمەھەمەت قارى، ئەىلى تاجىكىستان نىڭ دۈشەمبە شەرىدىن ۱۹۳۳ دە سۋىت ھاكىمىيىتىدىن قىچىپ خوتەنگە كىلىپ يەر لەشكەن ئازىبك لاردىن ئىدى. پەتھىددىن مەخسۇم كىچىك يىشىدىلا يىتىم قىلىپ چوڭ ئانىسى ئىشان ئايىمنىڭ يىنىدا چوڭ بولدى. خوتەن

دارىلىنىتام (يىتىملەرمەكتىۋى) نى بىتتۈرۈپ ۴۶ نجى يىلى ناھىيەلىك مالدۇختۇرلۇق كۇرسىدا ئوقۇپ دىپلۇم ئالغان. ۴۸ نجى يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر بۇ خىزمەتتە بۇلۇپ ۴۹ نجى يىلى ۱ نجى ئايدا ئۈرۈمچىگە بارغان ۋە قىسقا بىر مۇددەت تەمىرات نازارەتتە ئىشلەگەن.

پەتھىددىن مەخسۇم تەۋرەنمەس بىرمىللە تىچى ئىدى. دائىما ۋەتەن ۋە مىللەت غىمىدا يىنىپ تۇرغان. بۇنى ئۇنىڭ يالقۇنلۇق ماقالىلىرى ۋە چۇڭقۇر مەنالىق شىئىرلىرىدىن ئىنىق كارۇۋالالايمىز. مەن بۇ ماقالەمدە ئۇنىڭ خاتىرەمدە قالغان بىر قانچە شىئىرلىرىنى تەقدىم قىلىمەن.

۱۹۴۹ نجى يىلى ۹ نجى ئايدا شەرقى تۈركىستانغا خىتاي كامۇنىست ئەسكىرلىرى بىنىسىپ كىرگەندىن كىيىن مەھەممەد ئىمىن بۇغرا ۋە ئەيسائىلپىتىكىن لاربىلەن بىرلىكتە ھىندۇستانغا چىقىپ كىتىش ئۇچۇن چىگىراغىچە كەلگەن بولسىمۇ ئاتەلەي خوتەنگە قايتىپ كەلگەن. ۵۰ نجى يىلى قۇلغا ئىلىنىپ ۵۳ نجى يىلى ناھىيەلىك مالدۇختۇرلۇق پونكىتىدا نازارەت ئاستىدا ئىشلەشكە چىقىرىلغان. پەتھىددىن مەخسۇم بۇ جەرياندا بىر قىسىم زىيالىلار بىلەن بىرلىشىپ بىر پائالىيەت ئىلىپ بىرىش نىيەتىگە

تۇرمىدا ۋەپات قىلدى. ئابدىنەبى قارى ھاجىم، ھۈشۈرنىياز ئاخۇنۇم، مە
تتۇختاخۇن دامۇللام ۋە روزىمەت ئاخۇنۇم قاتارلىقلەرسوراق جەرياندىكى
قىناشلارغا تاقەت قىلالماي ئالۇب كىتتى.

ئۈگۈنۈش جەريانىدا بىر قىسىم خائىنلارنىڭ پاش قىلىشى بىلەن پە
تھەددىدىن مەخسۇم قاتارلىق بىرقانچە كىشى ئىككى يىل يۈشۈرۈنۈپ ياتقان
توساللا يىزىسىدىن 1957نجى يىلى 2نجى ئاينىڭ 10نجى كۈنى قولغا چۈشۈپ
كەتتى. 58نجى يىلى 5نجى ئاينىڭ 1نجى كۈنى شەھىد قىلىندى. ئابدىل
ھىمەت دامۇللام باشچىلىقىدىكى يانابىر قىسىم رەھبەرلەرنى تارت يىل ئاتكە
ندىن كىيىن قاراقاشنىڭ ياۋا دىگەن يىرىدە يۈشۈرۈنۈپ ياتقان جايدىن
تۇتۇپ كېلىپ 59نجى يىلى 4نجى ئايدا ئىتتىپاق شەھىد قىلدى.

خوتەن ئاتچۇي ئىنقىلابىنى دەھشەتلىك رەۋىشتە بېسىقتۇرغاندىن
كسەن خىتاي كامۇنىست ھاكىمرانلىرى "خوتەن خەلقى، جۈملىدىن شەرقىي
تۈركىستان خەلقى ئەندى باش كاتۇرەلمەيدۇ" دەپ خام خىيال قىلدى.

لىكىن ئاتچۇي ئىنقىلابى مەغلۇب بولغاندىن كسەن خوتەن خەلقى زۇلۇمغا
ۋەدىنى دۈشمەنلىرىغا قارشى داۋاملىق ئىسيان كاتارۇپ تۇردى. مەسلەن:

1957نجى يىلى 1نجى ئايدا خوتەننىڭ خان ئىرىق دىگەن جايدا
دىخانلار خەدىچە خان باشچىلىقىدا قوزغالدى. بۇلارنى بېسىقتۇرغىلى كەلگەن
قوراللىق ساقچىلاردىن يەتتىسى ۋە قۇرچاق مۇللاردىن ناسىر ھاجى

تاياق توخماقلار بىلەن ئۇرۇپ ئالتارۇلگەن. 1957نجى يىلى 12نجى ئايدا
خوتەننىڭ لوپ ناھىيىسى چاۋاغ رايونىدا ئابدى قادىر ھاجىم يىتەكچىلىكىدە
ئىنقىلاب كۆتۈرۈلدى. بۇ ئىنقىلاب "كوپىراتسىيە توپىلاڭى" دەپمۇ
ئاتىلىدۇ. 1958نجى يىلى 1نجى ئايدا خوتەن تەۋە ككول باقى دامۇللام ۋە سە

مەت دامۇللام باشچىلىقىدا دىخانلار قۇزغۇلۇپ تارىم ۋادىسىدىكى
خىتايىنىڭ قوراللىق "بوز يەر ئىچىش" قىسىملىرىغا بىگىتۋەن ئەسكەر
لىرىغا ھاجۇم قىلىپ 20 خىتاي ئەسكەرنى ئالتۇرگەن. بۇ جەڭدە
مۇجاھىدلاردىن 200 كىشى شەھىد بولغان.

1962نجى يىلى 4نجى ئايدا قاراقاشتا تۇرسۇن ھاپىز باشچىلىقىدىكى

بىردىن كازدىن غايىب بۇلۇپ كېتىدىكەن ۋە يا قۇشقا ئايلىنىپ ئۇچۇپ كىتىدىكەن " دىگەنگە ئوخشاش سازلار ئارقىلىقتا ئىدى. ھاكۈمەت بۇخىل سازلارنىڭ ئاساسى ۋە يوق سازلار ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ بۇ ۋە زىيەتنى باھانە قىلىپ پۈتۈن شەرقى تۈركىستاندا خوتەننى ئوختا قىلىپ بىر ئۈمۈم يۈزلۈك تازىلاش ھەرىكىتى ئېلىپ باردى. بۇنىڭ ئۈچۈن خەلق ئىچىدە 56-يىلىدىن 59-يىلىغىچە داۋام قىلغان "ئىستىل تۈزۈتۈش ۋە پاش قىلىش ھەرىكىتى" نامى بىلەن زۈركالە مىلىك بىر قىرغىنچىلىق ئېلىپ باردى. كىشىلەر رىنى، بۇلۇبۇمۇ دىنى ئاخۇنۇم لارنى، تىجارەتچى لارنى ۋە زىيالىلەرنى "ئۈگۈنۈش كۈرۈشلىرى" دەپ نام بىرىلگەن جازا لاگېرلىرىغا يېتىۋېلىپ، ئۇلارنى رۇھى ۋە جىسمانى ئازاپلار بىلەن قىس قىستاققا ئېلىپ بىر-بىرىگە تالاشتۇرۇپ بىر قىسىم تۇراقسىز ئۇنسۇرلارنى تاللاپ "ئاكتىپلار" تەرىپىدە، ھەرخىل يالغان ئەنزە سېنارىيە تۇقۇپ چىقىپ مىللەتچىلەرگە زەربە بەردى. ۋە بۇئۇسۇل دىن پادىلىنىپ يۇشۇرۇپ ياتقان ئىنقىلاب رەھبەرلىرىنى تۇتۇش تاكتىكىسىنى يولغا قويدى.

مەسلەن بۇ ئۈگۈش جەريانىدا 49-يىلى ھەجىدىن قايتىپ كەلگەن لوپ يارۇڭقاش رۇزى موللام دىگەننى تەرىپىدە لەب ئۇرتىغا چىقىرىپ "مەمتىمىن ھەزرىت بىلەن مەن چۈڭتاش" دەپ ئۇچراشقاندا ئۇ كىشى ماڭا يوليورۇق بىرىپ "بىز يىقىندا قايتىپ بارىمىز. سىز خوتەنگە بارغاندا توققانلىرىمىزدىن ئابدۇكېرىم ھاجىم بىلەن ئالاقە باغلاڭ ۋە يول يورۇق كاتۇڭ دىگەن دەپ" تامامەن بىر يالغان سىنارىيە تۇقۇپ چىقىدۇ". شۇنىڭ بىلەن خوتەن ۋە قاراقاشتا مەمتىمىن ھەزرىتىمىزنىڭ يىقىن تۇققانلىرىنى، مۇخلىسلىرىنى ۋە ھەزرىتىمىزنىڭ 1933-ئىچى يىلىدىكى ئىنقىلابىغا قاتناشقان كىشىلەرنى قولغا ئالدى، بۇلارنى ۋە ھىسيانە ئازابلار بىلەن قىناپ ئىقرار قىلدۇرۇپ كامونىستلارنىڭ "ئاتچۇي ئىنقىلابىنى مەھەممەت ئىمىن ھەزرىتىم چەت ئەلدە تۇرۇپ قول سىلىپ قوزغاتقان" دىگەن تەخمىنلىرىنى راسقا چىقارماقچى بۇلدى. لېكىن بۇنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىدى. ئامما بۇلاردىن ئابدۇكېرىم ھاجىم نى سوراق جەريانىدا ئىسب ئۇرۇپ شەھىد قىلدى. تۇردى مەھەممەت ئاخون بىلىنىمگەن سەۋەب بىلەن

تۈركىستاننى پېسىۋالغاندىن بۇيانقى بىرىنچى قېتىملىق قوراللىق ئىسيان ئىدى. خوتەن خەلقىنىڭ خىتاي ھاكىمىيىتىگە قارشى مۇنداق بىر كەڭ تەسىرلىك قارشىلىق بىلدۈرۈشى كامۇنىستلارنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمەيتتى. ئىنقىلاب مەغلۇب بولغان بولسىمۇ بۇنىڭ تەسىرى ئۇزۇن يىللارغىچە داۋام قىلدى. زۇلۇم ۋە قىزىل تىرور دەستىدىن ئۈمىت سىزلىككە چۈشۈپ قالغان مىللەتنىڭ كازى ئېچىلدى. ھاكىمىيەتكە قارشى يۈشۈرۈن ۋە يا ئاشكارە قارشى تۇرۇش ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق مۇئازىقا مەيدانغا چىقىشقا باشلىدى. (تۆۋەندە تەپسىلىي بايان قىلىنىدۇ) خىتاي ھاكىمىيىتى بۇ تەشكىللىك ۋە قوراللىق ھەرىكەتنىڭ تەشكىللىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى مەيدانغا چىقىشىدىن خەۋەر سىز قالغانلىقىدىن بەكمۇ چۈچۈپ كەتتى. مەركىزىي ھاكىۋەت، ئولكۈلۈك پارتىيە كومىتېتى، مەركىزىي ئاخبارات ئىدارەسى، مەخسۇس خىزمەت گۇرۇپپالىرى، ھېسەتلەر ۋە تەكشۈرۈش ئۆمىكىلىرىنى خوتەنگە ئەۋەتىپ يىللارچە خىزمەت ئىشلىدى. يېڭى سىياسەتلەر ۋە بەلگۈلىمىلەر پىكىتتى. خوتەن رايونىدىن ئون يىلغىچە ئۇيغۇرلاردىن ئەسكەر ئېلىنىمىدى. خوتەندىن ئالى مەكتەپلەرگە قۇبۇل قىلىنىدىغان ئوقۇغۇچىلار سانى ئەڭ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلدى. ئاساسىي ئىقتىسادى قۇرۇلۇشلار ۋە خوتەندىكى يېنىك سانائەت فابرىكالىرىنىڭ قۇرۇلۇشى ئون يىل توختۇتۇلدى. خوتەن رايونىدىن باشقا ۋىلايەتلەرگە بېرىش كىلىشلەر تىزگىنلەندى. خوتەنلىكلەر رەسمىي ئورگانلارنىڭ تۇنۇشتۇرۇشى (يول خېتى) ئالماي ھەتتا ناھىيەلەرگىمۇ سەپەر قىلالمىدى.

ئىنقىلاب مەغلۇب بولغاندىن كېيىن ئىنقىلابنىڭ غوللوق كىشىلىرى ۋە تەشكىلات رەھبەرلىرى خەلق ئىچىگە يۈشۈرۈنۈپ ئالغان ئىدى. ھاكىۋەت ئىچىدە بۇلارنى ئەڭ قىسقا زاماندا تېپىپ چىقىپ يۇقاتمىگەن دا، ھەرىئەت بىر ئىككىنچى ئاتچۇي ئىنقىلابى پارتىلىشى مۇمكىن دىگەن ئەندىشە ھەرىكۈن ئارتماقتا ئىدى. خەلق ئىچىدە "قاراڭغۇتاغدا (ھىندۇستان چىگراسىدا) ئاتچۇي ئىنقىلابىنىڭ قاچقان رەھبەرلىرى مەستىمىن ھەزرەتنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن بىرلىشىپتۇ پىقىندا خوتەننى ئالدىكەن" "...." ئىنقىلاب رەھبەرلىرى يۈشۈرۈنۈپ ياتقان جايىنى قورشاۋالغان سەكەرلەر ئۇلارنى تۇتقىلى كەلسە

ھەربىي ھالەتتەن كېيىنلا ئاتچۇي ئىنقىلاۋىنىڭ يۈز بەرگە ئىلگىدىن خەۋەر تاپتى. خوتەن قورشاۋىغا ئېلىندى. خىتاي ئەسكەرلىرى ئايمۇئاي كىرىپ تۇتقۇن قىلىشقا باشلىدى. خوتەن گارنىزون قىسىملىرى بىلەن شۇرۇۋاغ كارۋىگىدە تۇتۇشقان ئىنقىلابچىلار مەغلۇب بولغان ئىدى. بۇنىڭ قىسقىچە جەريانى مۇنداق:

1954نجى يىلى 12نجى ئايدا خوتەننىڭ ئاتچۇي كەنتىدە نىياز بېگ ھاجىم نىڭ ئۆيىدە قاراقاش ئابدۇل ھېمىت دامۇلام ۋە پەتھەددىن مەخسۇم باشچىلىقىدا قۇرۇلغان "تەشكىلى نىجات" پارتىيىسىنىڭ جىددىي يېغىنى ئېچىلدى. يېغىندا 55-يىلى 11-ئاينىڭ 15-كۈنى قوزغۇلۇش قارار قىلىنغان. پەتھەددىن مەخسۇم باشچىلىقىدىكى بىر قىسىم مۇجاھىدلار ئاتچۇي دىكى "ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش" تۈرمىسىغا تۇيۇقسىز ھاجۇم قىلىپ، تۈرمىدىكى ساقچىلارنىڭ قوراللارنى تارتىپ ئېلىپ، دەرھال خوتەن شەھەرگە (خوتەن گارنىزون قىسىملىرىغا) ھاجۇم قىلىپ ئاندىن شەھەرنى قولغا چۈشۈرۈشنى پىلان قىلغان. بۇ پىلاننىڭ بىرىنچى قىسمى ئەمگەك ئاشىدۇ. تۈرمە ئالدى دىكى 7 نەپەر ساقچىلارنى يوقۇتۇپ، پۈتۈن قورال-ياراغلارنى قولغا چۈشۈرگەن. بۇ ئەسنادا مەھبۇسلار ئاراسىدىكى بىر ئۈرۈش جىنايەتچىسى ئامۇر بۇيى ھەپسىگە مەھكەم بولغان ۋاڭ پامىلىك گىرمىنداڭ تەنجاڭنى ئىنقىلابچىلارغا قىتىلىۋېلىپ "مەن ماشىناڭلارنى ھەيدەپ بىرەي" دەپ بىر قىسىم مۇجاھىدلارنى ماشىنا بىلەن ئېلىپ يولغا چىقىدۇ. بۇ خانىن شۇرۇۋاغ كارۋىگىگە (سېپىلگە پىقىن بىرجاي) گە كەلگەندە ماشىنىنى ئوقتەك يىتتىك ھەيدەپ قاتتىق سىگنال چېلىپ سېپىلدىكى ئەسكەرلەرنى تۇرغۇزۇپ قويغان. گارنىزون قىسىملىرى ئەھۋالنى ئۇقۇپ پۈتۈن كۈچى بىلەن ئىنقىلابچىلەر ئاستىگە بېسىپ كېلىدۇ. نەتىجىدە مۇجاھىدلار چېكىنىپ تارقىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىدارەسى، ساقچى ئىدارەسى ۋە يۈرۈڭقاش كۆرۈڭگىنى قورشاپ ياتقان باشقا مۇجاھىدگۈرۈپلىرى ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ تارقىلىپ كېتىدۇ. پەتھەددىن ۋە باشقا ئىنقىلابچىلار ھەربىي قېچىپ خەلق ئىچىگە يۈشۈرۈۋالىدۇ.

خوتەندە يۈز بەرگەن بۇ ئىنقىلاب خىتاي كامۇنىستلارنىڭ شەرقىي

شېھىد پەتھىددىن مەخسۇم
خوتەن ئاتچۇي ئىنقىلابىنىڭ ئوتتۇز بەشىنچى يىلىغى
م. قۇتلۇق

1955 نجى يىلى 11 نجى ئاينىڭ 15 نجى كۈنى خوتەندە ئابدۇل ھېمىت دامۇللام ۋە پەتھىددىن مەخسۇم باشچىلىقىدا خىتاي كامۇنىست ھاكىمىيىتىگە قارشى بىر قۇراللىق ئىنقىلاب كۆتۈرۈلدى. خىتاي كامۇنىستلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاننى بىسۋالغانلىغىغا ئالتە يىل بۇلۇپ قالغان ئىدى. بۇ مۇددەت ئىچىدە مۇستەبىتلەر دەھشەتلىك بىسىقتۇرۇش ئۇسۇللىرىنى ئىشقا سېلىپ، "يەنى ئىجارە ھەققىنى كەمىتىش"، "زۇلمىگە رازىغا قارشى تۇرۇش"، "ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش"، "يەر ئىسلاھاتى"، "ئىنقىلابقا قارشى ئۇنسۇرلارنى تازىلاش"، ۋە "ئۈچگە قارشى ھەرىكەت" دىگەنلەرگە ئوخشاش "تازىلاش" ھەرىكەتلىرىنى ئىلىپ بىرىپ شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئۈستىدە قانلىق ھاكىمىيەتنى بىر قەدەر مۇستەھكەملەپ ئالغان ئىدى. ھەر يىلى دىگۈدەك "سەنئىي دۈشمەنلارنى يوقۇتۇش" سۇراق يىغىنلىرىنى ئېچىپ ئۇچۇر مەيدانلاردا بىرقانچى كىشىنى باغلاپ شەھەر ئايلاندۇرۇپ سېلىپ نەخ مەيداندا ئىتىب ئۇلتۇرگەن. بۇ خىل قەتلىئامنى "ئاممىغا ئىبىرەت بېرىش" دەپ خەلقنىڭ يۈرەگىنى مەجبۇ دەھشەت تارقىتىپ ئىدى. خەلق قورقۇۋە ئۈمىتسىزلىك ئىچىگە چۈشۈپ قالغان. ھاكىمىيەت بېشىدىكىلەر بولسا كۈرەڭلەپ غەلبەلىرىنى تەنتەنە قىلماقتا ئىدى. بۇرھان ئۈرۈمچى رادىئوسىدە نۇتۇق سۆزلەپ "جۇڭگو كامۇنىست پارتىيەسى ۋە ئارمىيەنىڭ كۈچى بىلەن سەنئىي دۈشمەنلەرنى يوقۇتۇپ خەلقنى تىنچىتىش ھەرىكىتىمىزگە لېيلىك ئىلىپ بېرىلدى. بۇ ھەرىكەت جەريانىدا بىر قىسىم ئۇنسۇرلار ئىتىب ئۇلتۇرۇلدى، بىرقىسىملىرى تۇرمىلارغا قامالدى" دەپ جاھ سالماقتا ئىدى.

مانا مۇشۇنداغ بىر ۋەزىيەت ئاستىدا خوتەندىكى خىتاي كامۇنىستلىرى خاتىرجەم ئۇخلاۋاتقان بىر كىچىدە گۇمبۇرلىگەن قول بومبالارنىڭ ئاۋازىدىن چۈچۈپ ئويغۇنۇپ كىتىشى. ئەرتسى سەھەر (1955 يىلى 11-ئاينىڭ 15-كۈنى) خوتەن خەلقى شەھەردە ئىلان قىلىنغان

صوت تركستان الشرقية
تصلر مرة كل ثلاثة
شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى
ئوچ ئايلىق
العدد: ۲۰ ۱۴۱۲ المجلد: ۸
سان: 30 نومبر: 8 1991

المؤسس / قورغو چىسى
عيسى يوسف الپتيكين
صاحب الامتياز
رئيس الهيئة الادارية لوقف تركستان الشرقية
محمد رضا بكين
ئىمتياز ئىگىسى
شەرقىي تۈركىستان ۋە خېي ئىدارە
ۋە يىتتى رهنىسى
مەھمەت رىزا بېكىن
رئيسى التحرير / مسئول موديرى
عبد القادر رجب آهان
الادارة / ئىشخانىسى
Millet Caddesi No. 26/3
Istanbul
Tel. 524 41 21

ئىمزا / بەھاسى
النسخة الواحدة / بىر نوسخىسى
حارجتوكيا / چەت ئەلگە 5 دولار
الاشتراك السنوى / يىللىق ئابونھىسى
حارجتوكيا / چەت ئەلگە 20 دولار
****

أوالواقف. يسمح بالاعتباس من هذه المجلة
الضروري ان تعبرالقاتال المنشورة عن رأيمجلة
ليس من بذكر المصدر.

Kaşğar'daki Karahanlılar İmparatoru Saltuk
Buğra Han'ın türbesindeki kitabe...

شېھىد پە تھەددىن مە خسۇم
خوتەن ئاتچۇي ئىنقىلابىنىڭ
ئوتتۇز بە شىنجى يىلىغى
م. قۇتلۇق

71

شەرقىي تۈركىستان تارىخى
مەھمەت ئىمىن بوغرا

58

شىئىر لار

51

Türk Petrolcülüğünün Yükselişi"

TRK PETROL VE MADENİ YAĞLAR T.A.Ş.

RCAS PETROLÇULUK A.Ş.

ARMARA PETROL VE RAFİNERİ İŞLERİ A.Ş.

LEVGAZ LİKİT PETROL GAZLARI SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

ARMARA TRANSPORT A.Ş.

BETEL TURİSTİK TESİSLERİ A.Ş.

BLANGIÇ ZEYTİNYAĞ SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

ERNA AĞAÇ SANAYİ A.Ş.

ODAS PETROL DATA ANALİZ SERVİSLERİ A.Ş.

Türkp petrol

ve bağlı şirketler grubu

50 yılı aşkın bir süredir

Türk ekonomisine

katkıda bulunmanın

kıvancını yaşıyor.

Muallim Naci Cad. No: 100 80840 Ortaköy - İSTANBUL

Tel: 159 00 00 (20 hat) Fax: 161 56 90 Telex: 26 064 gaz tr - 26 822 marp tr

RESİMLERLE DOĞU TÜRKİSTAN

Uzbek girl Özbek Kızı

12 Mukam Müziğinin Üstadı : Amannisahan

Kirgiz girl Kirgiz Kızı

Uigur girl Uygur Kızı

Kazakh girl Kazak Kızı